

धीमते ५२ ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभार्म द्विजानमाः । सुप्रीनमनसः
सर्वे प्रत्यक्षमुदिता भृशम् ५३ ततः प्रसर्पन्मिथस्तु हिरण्यं सुसमाहितः ।
जाम्बूनदं कोटिसङ्गं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ५४ दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभ-
रणभूतमम् । कस्मैचिद्याचक्षानायददौ राघवनन्दनः ५५ ततः प्रीतेषु विधि-
बद्धिजेषु द्विजवत्सलः । प्रणाममकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ५६ तस्या-
ग्निषोथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः । उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां
पतितस्य च ५७ ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् । पापापहं
स्वनयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ५८ ततो ब्रवीद्विष्यशृङ्गे राजा दशरथस्तदा ।
कुलस्य वर्धनं तनु कर्तुमर्हमि सुव्रत ५९ तथान्तं च मरानानमुवाच द्विज-
सत्तमः । भविष्यन्ति सुता राजश्चत्वारस्ते कुलोद्बहाः ६० स तस्य
वाक्यं मधुर निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः । जगाम हर्ष परमं

ऋत्विजांनीं एकत्र जमून ते द्रव्य बुद्धिमान् वसिष्ठ व ऋष्यशृंगमुनि ह्याच्याकडे नेले ५२
आणि नंतर त्याची पथान्याय वाटणी करून ते सर्वही द्विजश्रेष्ठ अंतःकरणामध्ये अस्थित
प्रसन्न झाले आणि “ आहो पराकाष्ठेच आनंदित झालों आहोत ” असं त्यांनीं राजाला
सांगितलें ५३. तदनंतर तेथें आलेल्या इतरही ब्राह्मणांना दशरथ राजानें अत्यंतस्वस्थांतः—
करणपूर्वक उत्तम कांतीनें एक असं एक कोटिभार सुवर्ण दिलें ५४ आणि कोणी एक
दरिद्री ब्राह्मण पाचना कलं लागला असतां त्या रघुवंशज दशरथानें आपलें उत्कृष्ट
हस्तभूषणच त्याला अर्पण केलें ५५. तदनंतर ब्राह्मण प्रसन्न झाले असतां त्या द्विजव-
त्सल दशरथराजाचें अंतःकरण हृषीनें जगदीं व्याकुल झालें आणि त्यानें त्या ब्राह्मणाला
यथाविधि प्रणाम केला ५६. तेव्हां धरणीवर पडलेल्या त्या उदार पुरुषवीराला ब्राह्म-
णांनीं नानाप्रकारचे आशीर्वाद दिले ५७. ह्याप्रमाणें श्रेष्ठ श्रेष्ठ राजांच्या हातूनही पार
पडण्यास कठीण असा तो पापनाशक व स्वर्गदायक उत्कृष्ट कर्तु संपूर्ण झाल्यावर
राजाचें मन प्रसन्न झालें ५८ आणि नंतर, “ हे सदाचरणसंपन्न, आपण आतां कुल-
बुद्धीला कारणीभूत होणारे जें कर्म तें करा ” झणून त्या दशरथराजानें ऋष्यशृंगमु-
नींची प्रार्थना केली असतां ५९ “ हे राजा, ठीक आहे. कष्ट चालविणार चार पुत्र
तुला होतील ” झणून त्या द्विजश्रेष्ठ ऋष्यशृंगमुनींनीं राजाला सांगितलें ६०. तेव्हां
त्या मुनींचें तें मधुर भाषण श्रवण करून त्या राजाधिराज दशरथानें त्यांना प्रणाम
केला आणि पराकाष्ठेचा हर्ष त्याला प्राप्त होऊन त्या महात्म्यानें पुनरपि (पुत्रप्राप्ती-
विषयी) त्या ऋष्यशृंगमुनींची प्रार्थना केली ६१. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत
श्रीमद्रामायणसत्तक आदिकाव्यांतील बालकांडाधि ही चवदावा सर्ग समाप्त झाला ॥१४॥

महामाया तमृष्यशृङ्गं पुनरप्युवाच ६१ [५२९] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

मेषावी तु तत्रो घ्यात्वा स किञ्चिदिदमुचरम् । लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु
वेदज्ञो नृपमब्रवीत् १ इष्टिं तेहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् । अथ-
र्वरिरभि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः २ ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां
पुत्रकारणात् । जुहावाम्नी च तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ३ ततो देवाः
सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । भावप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ४
ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदामि देवताः । अब्रुवद्भुङ्ककतरिं ब्रह्माणं
वचनं ततः ५ भगवंस्तत्प्रसादनं रावणां नाम राक्षसः । सर्वाञ्चो बाधते
वीर्याच्छामितुं तं न शक्नुमः ६ त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवंस्तदा ।
मानयन्तश्च न नित्यं सर्वे तस्य क्षमामहे ७ उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छि-
तान्द्वेष्टि दुर्मतिः । शक्रं त्रिदशराजानं प्रथर्षयितुमिच्छति ८ ऋषीन्गक्षा-
न्सगन्धर्वांश्चाक्षयान्मुरांस्तथा । अतिक्रामतिदुर्धर्षो वग्दानेन मोहितः ९

ह्याप्रमाणे दशरथ राजाने प्रार्थना कल्यावर त्या बुद्धिमान् वेदवेत्ता ऋष्यशृंग
मुनींनीं समाधि लावून किंचित् विचार केला व समाधि उतरल्यावर ते त्या राजाला
ह्मणाले १ “ अथर्ववेदोक्त मंत्राच्या यागानें मी तुजकडून पुत्रप्राप्ति होण्याकरितां
कल्पसूत्रामध्ये प्रसिद्ध असलेली पुत्रप्राप्तिसाधनभूत इष्टि करवीन ” २. ह्याप्रमाणे राजाला
सांगितल्यानंतर पुत्राकरितां ती पुत्रप्राप्तिसाधनभूत इष्टि करण्याच्या त्या तेजस्वी ऋष्य-
शृंग मुनींनीं उपक्रम केला आणि समंत्रक कर्म करून अभीमर्ष्य हवन केलें ३. तेव्हां
गंधर्वांसहवर्तमान देव, सिद्ध आणि महर्षि प्रेमपूर्वक यथाविधि प्रतिग्रह करण्याकरितां
तेथें एकत्र जुळले ४ आणि त्या वृक्षमंडपामध्ये यथायोग्य रीतीनें (अंतर्धानशक्तीच्या
योगानें इतरांच्या दृष्टीं न पडतां) एकत्र जुळल्यावर जगत्सृष्ट्या ब्रह्मदेवाला ते ह्मणाले ५
“ भगवन् , आपल्या प्रसादानें रावणनामक राक्षस (उन्मत्त होऊन) आपल्या स्वतःच्या
सामर्थ्यानें आह्या सर्वांना पीडा देत आहे. आह्मी त्याचें शासन करण्यास समर्थ
नाहीं ६. हे भगवन् , आपण प्रसन्न होऊन त्याला बर विला. तेव्हांपासून आपल्या
बन्धनाला मान देऊन आह्मी नहमीं त्याचें सर्व कांहीं सहन करीत आहोंत ७. तो
दुर्मति त्रैलोक्याला त्रास देत असून स्वतःपक्षां संपत्तीनें वगैरे अधिक असलेल्यांचा
द्वेष करित आहे; इतकेंच नव्हे परंतु, स्वर्गाधिपति इंद्रालाही जिंकण्याची तो इच्छा
करित आहे ८. आपलें बरवान मान्यामुळें त्याला कसलाही सुमार राहिला. माहीं
आणि त्यामुळें कोणाच्याही हातून पराभव पावण्यांत शक्य नसलेला तो राक्षस, ऋषि,

६० महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [वालकाण्डम् ।]

मैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः । चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समु-
द्रोऽपि न कम्पते १० तन्महन्नो मयं तस्माद्राक्षसाद्वोरदर्शनात् । वधार्थं
तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ११ एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततो-
ब्रवीत् । हन्तार्यं विदितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः १२ तेन गन्धर्वयक्षाणां
देवतानां च रक्षसाम् । अवध्योस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया १३
नाकीर्तयद्वक्षानानद्रक्षो मानुषास्तदा । तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्यु-
नान्ध्याम्य विद्यते १४ एतच्छ्रुत्वाप्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् । देवा
महर्षयः सर्वे प्रहृष्टान्तेभवन्स्तदा १५ एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपधातो महा-
द्युतिः । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ वैनतेयं समारुह्य
भास्करस्तोयदं यथा १६ ततश्चाटककंपूरो बन्धमानः सुरोत्तमैः । ब्रह्मणा
च समागत्य तत्र तस्यौ समाहितः १७ तमब्रुवन्सुराः सर्वे समभिष्टूय
संनताः । त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया १८ राज्ञो
गन्धर्वांसहवर्तमान यक्ष, ब्राह्मण आणि असुर ह्यांचे अतिक्रमण करीत आहे ९. सूर्य
ह्याला ताप देत नाही, वायु त्याचे समीप जोराने वाहत नाही आणि चंचल तरंग-
समुदायांनी युक्त असलेला समुद्रही त्याला पाहून क्षुब्ध होत नाही १०. ह्यामुळे
त्या दिसण्यांतही भयंकर असलेल्या राक्षसापासून आहोता मोठे भय उत्पन्न झाले
आहे. करितां, हे भगवन् , त्याच्या वधाचा उपाय आपण योजा ” ११. ह्याप्रमाणे
सर्व देवांनी प्रार्थना केली असतां (क्षणभर) विचार केल्यानंतर ब्रह्मदेव त्यांना
झणाले “ अरे हो ! त्या दुरात्म्याचा वध होण्याला हा एक उपाय सुचला आहे ” १२.
“ गंधर्व, यक्ष, देव आणि राक्षस ह्यांना मी अवध्य असावे ” असा त्यानें बर मागि-
तला असतां मी “ ठीक आहे ” झणून त्याला झटले आहे १३. मनुष्यांची त्याला
मुळीच पर्वा नसल्यामुळे त्याने त्यावेळीं मनुष्यांचा उल्लेख केला नाही. तस्मात्, मनुष्यां-
पासूनच त्याचा वध होणे शक्य आहे; ह्याला मारणारा दुसरा कोणी नाही ” १४.
ह्याप्रमाणे ब्रह्मदेवांनीं सांगितलेले प्रिय भाषण श्रवण करून ते सर्व देव आणि महर्षि
आनंदित झाले १५. इतक्यांत पीतांबरधारी आणि महातेजस्वी जगदीश विष्णु
उज्ज्वल सुवर्णांनीं युक्त अशीं बाहुभूषणे व शंख, चक्र, गदा (हीं आयुधे) धारण करून
मेवांबर आरोहण करणाऱ्या सूर्याप्रमाणेच कीं काय मरुडावर आरुढ होऊन त्या
ठिकाणीं आले; ते आले असतां सुरभेष्टांनीं त्यांना बंदून केले व नंतर ब्रह्मदेवांची
भेट घेऊन ते त्या ठिकाणीं स्वस्थ बसले असतां १६, १७ सर्व देव पणामपूर्वक
स्तुति करून त्यांना झणाले “ हे विष्णो, लोकांच्या हिताची इच्छा धरून आहोती

दधरयस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो । धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमते-
जसः १९ अस्य मार्यासु तिसृषु ह्रीभीकीर्त्युपमासु च । विष्णो पुत्रत्व-
मागच्छ कृत्वात्मनं चतुर्विधम् २० तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोकक-
ण्टकम् । अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् २१ स हि देवान्सग-
न्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् । राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योद्रेकेण
बाधते २२ ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सगस्तथा । कीदृस्तो नम्बवने
रौद्रेण विनिपातिताः २३ वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह ।
सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः २४ त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां
नः परंतप । वधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु २५ एवं स्तुतस्तु
देवेशो विष्णुश्चिदशपुङ्गवः । पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः २६
अब्रवीन्निदशान्मर्दान्ममेतान्धर्ममंहितान् । भयं त्वजत भद्रं वो हितार्थं
युधि रावणम् २७ सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्त्रिज्ञातिबाधवम् । हत्वा कूरं
दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहम् २८ दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।

आपली एका कार्याकडे योजना करणार आहोंत १८. हे सर्वव्यापि विष्णो, धर्मवेत्ता
उदार आणि महर्षीप्रमाणे तेजस्वी अशा ह्या अयोध्याधिपति वशरथ राजाच्या अनु-
क्रमे ऱ्ही, श्री आणि कीर्ति हांप्रमाणे असलेल्या तीन मार्यांचे ठिकाणी स्वतःचे चार
अंश करून आपण पुत्ररूपाने अवतीर्ण व्हा १९, २०. सारांश, हे विष्णो, आपण
मनुष्यरूपाने त्या ठिकाणी अवतीर्ण होऊन देवांना अवध्य आणि ह्मणूनच (मदाने)
चढून गेलेल्या ह्या लोककंटक रावणाचा समरांगणामध्ये वध करा २१. तो मूर्ख
राक्षस रावण वीर्याचा गर्व झाल्यामुळे गंधर्वासहवर्तमान देव, सिद्ध आणि भेष्ट ऋषि
ह्यांना पीडा देत आहे २२. त्या मयंकर राक्षसाने नंदन वनामध्ये कीडा करित
असलेल्या गंधर्वासहवर्तमान अप्सरांचा आणि ऋषींचा अगदी नाश करून
टाकिला आहे २३. करितां, त्याचा वध व्हावा ह्या उद्देशाने मूर्खसहवर्तमान आही
आणि त्याचप्रमाणे सिद्ध, गंधर्व व यक्ष असे आपणांला शरण आले आहेत २४.
हे महातेजस्वी देवा, आह्यां सर्वांचा मुख्य आधार आपणच आहांत. करितां, देवशत्रूंचा
वध करण्यास्तव आपण मनुष्यलोकांमध्ये अवतीर्ण होण्याचे मनांत आणा ” २५.
ह्याप्रमाणे सुरभेष्ट देवाधिपति विष्णूची देवांनी स्तुति केली असता ते सर्वलोकवर्ष
विष्णु त्या समधर्मासहवर्तमान जुळलेल्या ब्रह्मदेवभूति सर्व देवांना ह्मणाले “ तुमचे
कल्याण असो; तुम्ही भय सोडा. देव आणि ऋषि ह्यांना भयावह आणि जिकण्यास
कठीण अशा त्या कूर रावणाचा—पुत्र, पौत्र, अमात्य, मंत्री आणि ज्ञातिबाधक

६२ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

वत्स्यामि मानुषे लोले पालयन्पृथिवीमिमाम् २९ एवं दत्त्वा वरं देवो
देवानां विष्णुरात्मवान् । मानुष्ये चिन्तयामास जन्मभूमिस्त्वात्मनः ३०
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् । पितरं सेचयामास तदा
दशरथं वृषम् ३१ ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरामणाः । स्तुतिभि-
र्दिव्यरूपाभिस्तृप्तुर्वर्धसदनम् ३२ तमुद्धतं रावणमुग्रतेजसंप्रवृद्धदर्पत्रिदशो-
श्वरद्विषम् । विरावणं साधुतपस्विकण्टकं तपस्विनामुद्धरतं भयावहम् ३३
तमेव हत्वा सबलं मवान्धवं विरावणं रावणमुग्रपौरुषम् । स्वर्लोकागच्छ
गतञ्चरश्चिरं सुरेन्द्र गुप्तं गतदोषकल्मषम् ३४ [५६३] इत्यार्षे श्रीम-
द्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरमन्त्रमैः । जानन्नपि सुरानंवं श्लक्ष्णं
वचनमब्रवीत् १ उपायः को वधे वस्य राक्षसाधिपतेः सुराः । यमहं तं
समास्तथाय निहन्त्यामृषिकण्टकम् २ एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णु-
हर्षतमान, तुमच्या कल्याणाकरिता—तयामामध्ये वध करून २९, २७, २८ ह्या पृथ्वीचे
परिपालन करित करित मी अकरा हजार वर्षे मनुष्य लोकांमध्ये वास्तव्य करीन ” २९.
ह्याप्रमाणे देवांना वर देऊन त्या जितेद्विष देवाधिदेव विष्णूंनी देवांनी सांगितल्याप्र-
माणे आपणांला अनुरूप अशी जन्मभूमि मनुष्यलोकांमध्ये दशरथ राजाच्या भार्याच आहेत
असे मनामध्ये आणिले ३० आणि नंतर आपले चार अंश करून त्या कमलनयन
विष्णूंनी पिता होण्यास दशरथ राजा योग्य आहे असे ठरविले ३१. तेव्हा रुद्रगण
आणि अप्सरांचे समुदाय ह्यांसहवर्तमान देव, ऋषि आणि गंधर्व हे दिव्य स्तुतींनी
मधुसूदनाला संतुष्ट करू लागले की ३२ “ (हे देवाधिदेवा) सज्जनांना व तपस्व्यांना
नुसता भयावहच नव्हे परंतु, कंटकाप्रमाणे असून त्रैलोक्याला त्रास देणारा असा जो
उग्र तेजाने आणि पराकाष्ठेच्या गर्वाने युक्त असलेला सुरद्वेषा भद्रमत्त रावण त्याचा
समूळ नाश कर ३३ आणि, हे सुरेश्वरा, मयंकर सामर्थ्याने युक्त असलेल्या त्या
त्रैलोक्यपांडक रावणाचा सैन्य व बांधव ह्यांसहवर्तमान वध केल्यानंतर निश्चित
होऊन स्वतःच्या योगाने चिरकाल सुरक्षित आणि रागादिवोषरूप कल्मषाने रहित
अशा स्वर्ग लोकाप्रत परत ये ” ३४. ह्याप्रमाणे महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामा-
यणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापर्यंत पंधरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १५ ॥

ह्याप्रमाणे सुरभेष्टांनी पार्थना केल्यानंतर सर्वव्यापी नारायण स्वतः जाणीत असू-
नही देवांना सौम्य शब्दांनी असे विचारू लागला की १ “ हे वेव्हो, त्या राक्षसा-
धिपतीच्या बधाचा उपाय कोणता ? (तो मला कथन करा) क्षणजे मी त्याचे अवलंबव

[सर्गः १६]

महाराष्ट्रतात्पर्यसमेतम् ।

६६

मन्ययम् । मानुषं रूपमास्थाय रावणं जहि संयुगे ३ म हि तं तपस्तीर्णं
दीर्घकालमस्मिन्मः । येन तुष्टोभवद्ब्रह्मा लोकल्लोकपूर्वजः ४ संतुष्टः
प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः । नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो अयं मानवश्च
मानुषात् ५ अवज्ञाताः पुरा तेन वरदाने हि मानवाः । एवं पितामहात्-
स्माद्वरदानेन गर्वितः ६ उत्सादयति लोकांस्त्रींश्चियश्चाप्युपकर्षति । तस्मा-
त्तस्य वधो दृष्टो मानुषभ्यः परंतप ७ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरा-
त्मवान् । पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ८ स चाप्यपुत्रो नृप-
तिस्तस्मिन्काले महायुतिः । अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेभ्युररिसुदनः ९
स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम् । अन्तर्धानं गतो देवैः
पूज्यमानो महर्षिभिः १० ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् । प्रादु-
र्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ११ कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्ताभ्यं दुन्दु-
भिस्त्वनम् । स्निग्धहर्षक्षतनूजश्मश्रुप्रदं मूर्धजम् १२ शुभलक्षणसंपन्नं
करून ऋषीनां त्रासं दण्ड्या त्या राक्षसाचा वध करीन ” २. ह्याप्रमाणे विचारि-
त्यावर सर्व देव त्या अविनाशी विष्णूला झणाले “ मनुष्य जन्म घेऊन सन्नामामध्ये
आपण रावणाचा वध करा ३. त्या शत्रुदमन करणाऱ्या रावणाने पूर्वी पुष्कळ वेळ-
पर्यंत तीव्र तपश्चर्या केली. तेव्हा लोकांचा मूळ उत्पादक ब्रह्मदेव संतुष्ट झाला ४
आणि संतुष्ट झाल्यावर त्या प्रभूने “ मनुष्यावांचून इतर कोणत्याही प्राण्यापासून
तुला भीति नाही ” असा त्या राक्षसाला वर दिला ५. कारण, त्या राक्षसाने वर-
प्रदानसमयी मनुष्यांची गणनाच केली नव्हती. ह्याप्रमाणे त्या ब्रह्मदेवापासून वर प्राप्त
झाल्यामुळे तो गर्विष्ठ झाला आहे ६ आणि सर्व त्रैलोक्य उच्छिन्न करित असून
लोकांच्या स्त्रियाही तो ओढून नेऊ लागला आहे. तस्मात्, हे शत्रुतापना, मनुष्यापा-
सूनच त्याचा वध होणार हे निश्चित आहे ” ७. ह्याप्रमाणे हे देवांचे भाषण
श्रवण केल्यावर दशरथ राजा पिता होण्याला योग्य आहे असे जितेंद्रिय विष्णूनीं
मनामध्ये आणिले ८. त्या वेळीं त्या महातेजस्वी दशरथ राजालाही पुत्र नव्हता आणि
पुत्रप्राप्ति होण्याकरितां तो शत्रुनाशक पुत्रसाधनभूत वागही करित होता ९. असे.
ह्याप्रमाणे अनंतर वेण्याविषयी निश्चय करून व ब्रह्मदेवाला विचारून (सुरभेष) विष्णु देव
आणि ऋषि पूजव करीत असतानाच अंतर्धान पावले १०. तदनंतर पुत्रकामेष्टिनामक वाता
करीत असलेल्या दशरथराजाच्या अर्गातून एक महापुरुष निघाला. तो कांतीने अनुपम
होता, त्याचे वीर्य मोठे होते आणि बलही प्रचंड होते ११. कृष्णवर्णाने तो वृक्ष
होता, आरक्तवर्ण वस्त्र त्याने परिधान केलेले होते, त्याचे मुख आरक्तवर्ण होते,

६४ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

दिव्याभरणभूषितम् । शैलशृङ्गसमुत्पेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् १३ दिवाक-
रसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् । तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छ-
दाम् १४ दिव्यपायससंपूर्णां पार्श्वीं पद्मीमिव प्रियाम् १५ प्रगृह्य विपुलां
देव्यीं स्वयं मायामयीमिव १५ समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् ।
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप १६ ततः परं तदा राजाप्रत्यु-
वाच कृताञ्जलिः । भगवन्स्वागतं तस्तु किमहं करवाणि ते १७ अथो
पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोब्रवीत् । राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं
त्वया १८ इदं तु नृपशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् । प्रजाकरं गृहाण त्वं
धन्यमारोग्यवर्धनम् १९ भार्याणामनुरूपाणामश्नीतिति प्रयच्छ वै । तासु
त्वं लप्स्वमे पुत्रान्यदर्थं यजसं नृप २० तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा
प्रतिगृह्य ताम् । पार्श्वीं देवाजसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् २१ अभिवाद्य
च तद्भुतमद्भुतं प्रियदर्शनम् । मुदा परमया युक्तश्रवकाराभिप्रदक्षिणम् २२

स्वर दुंदुभीसारखा, (गंभीर) हाता, शरीरावरील लव मुखावरील श्मश्रू आणि मग्न-
कावरील केश हे सिंहाच्या केशाप्रमाणे तुळतुळीत होते १२. शम लक्षणांनी तो संपन्न
होता, दिव्य भूषणांनी तो भूषित झालेला हाता, पर्वतशिखराप्रमाणे तो उंच होता
आणि त्याची चालण्याची ढब मत्त व्याघ्राप्रमाणे होती १३. सूर्याप्रमाणे त्याची प्रभा
होती, प्रदीप्त अग्नीच्या ज्वालेप्रमाणे त्याचे स्वरूप उग्र होते आणि रुप्याचे झाकण
घातलेली एक मोठी दिव्यपायसप्रूरित सुवर्णमय स्थाली मायारूप प्रिय पत्नीच
की काय अशी त्याने स्वतः आपल्या हातामध्ये घेतली होती १४, १५. अशाप्रकारे पायस
घेऊन अग्नीतून निघालेला तो पुरुष यज्ञमंडपामध्ये दृष्टि देऊन दशरथ राजाला
ह्मणाला “ हे राजा, प्रजापति विष्णूने पाठविलेला पुरुष मी येथे आलों आहे असें
तुं समज ” १६. ह्याप्रमाणे त्या पुरुषाने सांगितल्यानंतर “ भगवन्, आपलें स्वागत
असो. मी आपलें काय (प्रिय) करावें ? ” ह्मणून दशरथ राजाने हात जोडून विचारिलें
असतां १७ तो प्रजापतिसंबंधी पुरुष पुनरपि राजाला असें ह्मणाला की “ हे
राजा, देवांचें अर्चन करीत असल्यामुळे आज तुला हें प्राप्त झालें आहे १८. हे
नृपभ्रष्टा, धनदायक, आरोग्यवर्धक आणि संतानकारक असें हे देवनिर्मित पायस
तुं ग्रहण कर १९ आणि “ भक्षण करा ” असें सांगून तुं आपल्या प्रिय पत्नींना तें
अर्पण कर. ह्मणजे, हे राजा, ज्याकरितां तुं याग करीत आहेस ते पुत्र तुला त्या
पत्नींचे ठिकाणी प्राप्त होतील ” २०. ह्यावर “ ठीक आहे ” असें ह्मणून घसज
झालेल्या दशरथ राजाने देवनिर्मित अन्नाने भरलेली ती देवदत्त सुवर्णमय स्थाली शिरसा

तस्मै दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् । बभूव परमप्रीतः प्राप्य विष्णु-
मिवाधनः २३ ततस्तदद्भुतप्ररूपं भूतं परममास्वरम् । संवर्तयित्वा तस्मात्
तत्रैवान्तरधीयत २४ हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्मान्तःपुरमावभौ । शारदस्या-
भिरामस्य चन्द्रस्येव नभोऽशुभिः २५ तोन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामि-
दमब्रवीत् । पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः २६ कौसल्यविभर-
पतिः पायसार्थं ददौ तदा । अर्धादर्थं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः २७
कैकेय्यै चावशिष्टार्थं ददौ पुत्रार्थकारणात् । प्रददौ चावशिष्टार्थं पायस-
स्यामृतोपमम् २८ अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः । एवं तासां ददौ
राजा भार्याणां पायसं पृथक् २९ ताश्चैवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्सव-
स्त्रियः । संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ३० ततस्तु ताः प्रास्थ तमु-

मान्य करून २१ आश्चर्यकारक आणि मनोहर स्वरूपानें युक्त अशा त्या पुरुषाला
अभिवादन केलें आणि पराकाष्ठेच्या आनंदानें युक्त होऊन त्यानें त्याला प्रदक्षिणाही
केली २२. तदनंतर संपत्ति प्राप्त झाली असतां ज्याप्रमाणें वरिंद्री पुरुषाला पराकाष्ठेचा
आनंद होतो त्याप्रमाणें तें देवनिर्मित पायस प्राप्त झालें असतां दशरथ राजा परा-
काष्ठेचा आनंदित झाला २३. ह्यानंतर अद्भुत स्वरूपानें युक्त असलेला तो अस्मांत
उज्ज्वल पुरुष तें (पायस देण्याचें) कार्य संपूर्ण झाल्यावर तेथेंच अंतर्धान पावला २४.
असो. ह्याप्रमाणें (पायस प्राप्त झालें असतां) शरदतूतील मनोहर चंद्राच्या किरणानीं
ज्याप्रमाणें आकाश प्रकाशित होतें त्याप्रमाणें दशरथ राजाच्या अंतःपुरांतील स्त्रिया
हर्षजन्य मुखकांतीच्या योगानें चमकूं लागल्या २५. अंतःपुरांत प्रविष्ट झाल्याबरो-
बर तो दशरथ राजा “ स्वतःला पुत्रप्राप्ति करून देणारें हें पायस तूं ग्रहण कर ”
असें कौसल्येला झणाला २६ आणि त्या भूपतीनें संपूर्ण पायसांतील अर्धें पायस
कौसल्येला दिलें व नंतर कौसल्येला दिलेल्या पायसांतील चवथा हिस्सा त्या भूपतीनें
तिच्याकडून सुमित्रेला देवविला २७. तदनंतर प्रथम संपूर्ण पायसांतील अर्धें कौस-
ल्येला दिल्यावर जें अर्धें पायस अवशिष्ट राहिलें होतें तें त्यानें पुत्रप्राप्तीकरितां कैके-
यीला दिलें आणि कैकेयीला दिलेल्या अर्ध्या पायसांतील अमृतोपम असा चतुर्थांश
मास त्या महामति दशरथराजानें विचार करून पुनरपि सुमित्रेलाच देवविला. तात्पर्य,
(कौसल्येला तीन अष्टमांश, कैकेयीला तीन अष्टमांश आणि सुमित्रेला दोन अष्टमांश)
ह्याप्रमाणें दशरथ राजानें त्या भार्यांना वेगळें वेगळें पायस दिलें २८, २९ व ह्याप्र-
कारें पायस प्राप्त झाल्यावर दशरथ राजाच्या त्या सर्व तिन्हीही उत्कृष्ट स्त्रियांचें अंतः-
करण हर्षानें प्रफुल्लित झालें आणि आपला संमान झाला असें त्यांना वाटलें ३०.

६६ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

समस्त्रियो महीपतेरुचमपायसं पृथक् । हुताशनोदित्यसमानतेजसोचिरेण
गर्भान्प्रतिपेदिरे तदा ३१ ततस्तु राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः प्ररुडगर्भाः
प्रतिलब्धमानसः । बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः सुरेन्द्रस्त्रिद्विषमणाभिपू-
जितः ३२ [५९५] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये
बालकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

पुत्रत्वं तु गतं विष्णो राज्ञस्तस्य महात्मनः । उवाच देवताः सर्वाः
स्वयंभूर्भगवानिदम् । सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः । विष्णोः
सहायान्वलिनः सृजध्वं कामरूपिणः २ मायाविद्श्च शूरांश्च वायुवेगस-
माज्रवे । नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ३ अमंहार्यानुपायज्ञा-
न्दिग्यसंहननान्वितान् । सर्वास्त्रिगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ४ अप्सरःसु
च मुल्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च । यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ५
किंनरीणां च गात्रेषु दानरीणां तनूषु च । सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्य-
पराक्रमान् ६ पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुंगवः । जृम्भमाणस्थ सहसा

तदनंतर दशरथभूपतीच्या त्या उत्कृष्ट स्त्रियांनीं ते उत्कृष्ट पायस वेगळें वेगळें प्राशन
केलें आणि अग्नि व सूर्य ह्यांप्रमाणें तेजस्वी गर्भ त्यांना प्राप्त झाले ३१. तदनंतर
ज्यांचे गर्भ वृद्धिंगत झाले आहेत अशा त्या आपल्या स्त्रियांना अवलोकन करून
राजाचें अंतःकरण स्वस्थ झालें आणि स्वर्गामध्ये देवराज इंद्र, सिद्ध आणि ऋषिगण
ह्यांनीं पूजित असलेल्या भीहरीप्रमाणें त्या राजाला आनंद झाला ३२. ह्याप्रमाणें
महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापर्यंत
अर्ग समाप्त झाला ॥ १६ ॥

ह्याप्रमाणें विष्णूंनीं त्या महात्म्या दशरथराजाचें पुत्रत्व स्वीकारिलें असतां भगवान्
ब्रह्मदेव सर्व देवतांना असें ह्मणाले १ :—“ सत्यप्रतिज्ञा आणि वीर असा जो आपणा-
सर्वांचें हित इच्छिणारा विष्णु त्याला यथेष्ट रूप धारण करणारे व बलाढ्य असे साहाय्य-
कर्ते तुझी उत्पन्न करा २. ते साहाय्यकर्ते राक्षसी माया जाणणारे, शूर, वेगामध्ये वायूंच्या
वेगाची चरोचरी करणारे, नीतिशास्त्रवेत्ते, बुद्धिमान्, विष्णूसारिखे पराक्रमी ३,
ज्ञान अढ्य, साक्षादि उपाय जाणणारे, देवांप्रमाणें दिव्य शरीरांनीं युक्त व प्रबोध,
उपसंहार इत्यादि अस्त्रासंबंधी सर्व गुणांनीं संपन्न असे असोवत ४. सारांश, मुख्य
मुख्य अप्सरा, गंधर्वपत्न्या, यक्ष आणि नाग ह्यांच्या कन्या, ऋक्ष आणि विद्याधर
ह्यांच्या स्त्रिया, ५ किन्नरांच्या स्त्रिया आणि बानरस्त्रिका ह्यांचे ठिकाणीं हरिरूपानें
तुझी एकसारिखे पराक्रमी पुत्र उत्पन्न करा ६. अस्वलामध्ये श्रेष्ठ असा जांबवान् मीं

[सर्गः १७]

महाराष्ट्रतात्पर्यसमेतम् ।

३७

मम वक्त्रादजायत ७ ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्वा शासनम् । जनया-
मासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ८ ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरमाः ।
चारणाश्च सुताम्बीरान्समृजुर्वनचारिणः ९ वानरेन्द्रं महेंद्रागमिन्द्रो
वाल्मिनमात्मजम् । सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतांबरः १० बृहस्पतिस्त्व-
जनयसारं नाम महाकपिम् । सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम् ११
धनदस्य सुतः श्रीमान्वानरो गन्धमादनः । विश्वकर्मा त्वजनयजलं नाम
महाकपिम् १२ पावकस्य सुतः श्रीमाजीलोमिसदृशप्रभः । तेजसा
यशसा वीर्यादित्यरिच्यत वीर्यवान् १३ रूपद्रविणसंपन्नावम्बिनी रूपसं-
मतौ । मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम् १४ वरुणो जनयामास
सुषेणं नाम वानरम् । शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः १५ भाक-
तम्पौरसः श्रीमान्हुनूमाञ्जाम वानरः । वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो
जवे १६ सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्वलवानपि १७ ते सृष्टा बहुसाहस्र
दशग्रीववधोयताः । अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः १८ ते

पूर्वी उत्पन्न केलेला आहे. कारण, मी जेम्ही देऊ लागलों असतां एकाएकी तो
माझ्या मुखांतून उत्पन्न झाला आहे ” ७. ह्याप्रमाणे भगवान् ब्रह्मदेवांनीं सांगितल्यावर
त्या देवांनीं त्यांची आज्ञा मान्य करण्याविवचीं वचन दिलें आणि त्याप्रमाणे त्यांनीं
वानररूपी पुत्र उत्पन्न केले ८. महात्मे ऋषि, सिद्ध, विद्याधर, उरग आणि चारण
ह्यांनीं वनामध्ये संचार करणारे असे वीर (वानर) पुत्र उत्पन्न केले ९. विसण्यांत
इंद्रासारखा आणि वानरांचा अधिपति असा वाली नांवाचा पुत्र इंद्रानें उत्पन्न
केला आणि तेजस्व्यांमध्ये श्रेष्ठ असलेल्या सूर्यानें सुग्रीवनामक पुत्र उत्पन्न केला १०.
बृहस्पतीनें तारनामक महान् वानर उत्पन्न केला; तो सर्व श्रेष्ठ श्रेष्ठ वानरांमध्ये अनुव्रत
व बुद्धिमान् होता ११. गन्धमादनसंज्ञक वैभवश्मली वानर कुबेराचा पुत्र असून विश्व-
कर्मानें नलनामक श्रेष्ठ वानर उत्पन्न केला १२. प्रभेनें अग्नीसारखा असलेला वैभव-
शाली नील अग्नीचा पुत्र असून त्या वीर्यवान् नीलानें तेज, कीर्ति आणि वीर्य
ह्यांमध्ये अग्नीलाही मार्गे सारिलें १३. सौंदर्यरूपसंपत्तीनें युक्त आणि रूपवान् असून
सर्वलोकाना समतः अशा अम्बिनीकुमारांनीं मैन्द व द्विविद ह्या वानरांना स्वतः उत्पन्न
केले १४. सुषेणनामक वानर वरुणानें उत्पन्न केला आणि महाबलाढ्य पर्जन्यानें
शरभाला जन्म दिला १५. सर्व मुख्य मुख्य वानरांमध्ये बुद्धिमान् आणि बलढ्य,
वेगामध्ये वरुडाची बरोबरी करणारा, कांतिमान् आणि वज्रवेही असा हुनुमान् ऋषून
पसिद्ध असलेला वानर वायूचा पुत्र होय १६, १७. असो. अवलोकनें युक्त, वीर,

मजाचलसंकारा वपुष्मन्तो महाबलाः । ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवा-
 भिजहिरे १९ यस्य देवस्य वद्रूपं देवो वध्य पराक्रमः । अजायत सर्वं
 तेन तस्य तस्य पृथक्पृथक् २० मोलामूलेषु चोत्पन्नाः किंचिदुच्चतवि-
 क्रमाः । ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च २१ देवा महर्षि-
 गन्धर्वास्तिर्यक्यवक्षा वशास्विनः । नामाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याध-
 रोरगाः २२ बह्वो जनयामासुर्हस्तास्तत्र सहस्रशः । चारणाश्च
 सुतांभीरान्ससृजुर्वनचारिणः २३ वानरान्सुमहाकायान्सर्वाण्यै वनचा-
 रिणः । अप्सरःसु च मुरुवासु तथा विद्याधरीषु च २४ नामक-
 न्वासु च तदा गन्धर्वाणां तनूषु च । कामरूपबलोपेता यथाकामविचा-
 रिणः २५ सिंहशार्दूलसदृशा द्रव्येण च बलेन च । शिलाप्रहरणाः सर्वे
 सर्वे पर्वतयोधिनः २६ नखदंष्ट्रायुधरः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः । विचा-
 लघेषुः शैलेभ्यश्चेद्देवेषुः स्थिरान्द्रुमान् २७ क्षोभयेयुश्च केनेन समग्रं

यथेष्ट रूप धारण करणारे आणि राक्षसाच्या कथाविषयी उद्युक्त असे ते हजारों वानर
 उत्पन्न झाले १८. सारांश, ऋक्ष, वानर आणि गोपुच्छ ह्या बोनीचें अवलंबन करून
 वन व पर्वत ह्याप्रमाणें धिप्पाड व महाबलाढ्य असे ते देवपुत्र ब्रह्मदेवाची अनुज्ञा
 झाल्यावर सत्वर जन्मास आले १९. ज्या देवाचें जें रूप, जो वेष व जो परा-
 क्रम असे त्यांसहवर्तमान त्या त्या देवापासून पृथक्पृथक् पुत्र उत्पन्न झाला २०.
 देवापेक्षाही पराक्रमामध्ये किंचित् अधिक असे कांहीं मोलांमूलसंहक
 वानरांमध्ये उत्पन्न झाले व त्याचप्रमाणें अस्त्रलाचें रूप धारण केलेल्या किम्वरक्षिपांचे
 ठिकाणीही कांहीं उत्पन्न झाले २१. तात्पर्य, देव, वशास्त्री महर्षि, गंधर्वा, तत्सर्वदंशज
 आणि यक्ष, नाम, किम्वर, सिद्ध, विद्याधर आणि उरग इत्यादि २२ अनेकांनीं आनं-
 दित होऊन हजारों पुत्र उत्पन्न केले व चारणांनींही वनांमध्ये संचार करणारे असे
 वीर पुत्र उत्पन्न केले २३. ते वानर पुत्र शरीरानें फारच धिप्पाड असून सर्वही वनां-
 मध्ये संचार करणारे होते आणि वानररूप धारण केलेल्या मुख्य मुख्य अप्सरा, विद्या-
 धरक्षिपा २४, नामकन्या, आणि शंखरूपत्या ह्यांचे ठिकाणी ते उत्पन्न झाले होते.
 यथेष्ट रूप व बल ह्यांनी ते पुत्र असून ह्मणजे वेईल त्याप्रमाणें संचार करणारे
 होते २५ व मोदी आणि बल ह्यांच्या योगानें ते सिंह आणि व्याघ्र ह्यांची बरोबरी
 करणारे होते. ते सर्वही शिलांनीं प्रहार करणारे होते इतकेंच नव्हे परंतु सर्वही
 पर्वतांनीं वृद्ध करणारे होते २६; नखें आणि दंष्ट्रा ह्या सर्वांचीही आधुन्य होती;
 इतकेंच नव्हे परंतु, इतर सर्व प्रकारच्या अस्त्रांमध्येही ते निष्णात होते. तात्पर्य,

[सर्गः १७]

महाराष्ट्रतात्पर्यसमेतम् ।

६९

सस्ति पतिम् । दारयेयुः सिर्ति पद्मचामाष्टवेपुर्बहार्थदा २० वयस्तर्हि
विशेषुश्च मृद्धीशुरपि तोषदा ॥ मृद्धीशुरपि मातङ्गाभ्याम्यजतरे वने २१
नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्बिहंममान् । ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां काम-
रूपिणाश्च २२ शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् । ते प्रधानेषु
यूथेषु हरीणां हरियूथपाः २३ वम्बुयूथपथेष्ठाभ्याम्यजतरे वने २४
अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः २५ अन्ये नानाविधाश्छेलाभ्या-
ननानि च भोजिरे । सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च बालिनम् २६ आत-
रावुपतस्थुस्ते सर्वे च हरियूथपाः । नलं नीलं हनुमन्मन्मन्थांश्च हरियूथ-
पाश्च २७ ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः । विचरन्तोर्दयन्तर्वा-
न्सिंहव्याघ्रमहोरगाश्च २८ महाबलो महाबाहुर्बाली विपुलविक्रमः । जुमो-
मृजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानराश्च २९ तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा-
कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाभ्यञ्जनलक्षणैः ३० तैर्मेघवृन्दाचलकूटसंनि-

मोठमोठ्या पर्वतांना हलबून सोडणारे, अचल वृक्षांना मोडून पाडणारे २७, नदीपति
समुद्रालाही वेगाने क्षुब्ध करून टाकणारे; पाषांनी पृथ्वी विदारण करणारे, महासाग-
रांतून पोहून जाणारे २८, आकाशामध्ये प्रविष्ट होऊन मेघांचाही निग्रह करणारे,
वनांमध्ये संघार करित असलेल्या मदमत्त मर्जांनाही आवरून धरणारे २९ आणि
मर्जना करणाऱ्या पक्ष्यांना आपल्या गर्जेने खाली पाडणारे असे कोटि बानर उत्कळ
झाले; ते महात्म्ये धषेष्ट रूप धारण करणारे असून समुदायांचे परिपालन करणारे होते.
ते बानरांच्या मुख्यमुख्य समुदायांमध्ये बानरसेनांचे रक्षक होते ३०, ३१ आणि बानरसमु-
दाय रक्षण करणाऱ्यांमध्ये श्रेष्ठ आणि शूर अशा इतर बानरांना त्यांनी जिंकिले होते.
हजारों बानर ऋक्षवान् पर्वतांच्या शिखरांचा आश्रय करून राहिले ३२ आणि पुसरे
नानाप्रकारचे पर्वत आणि बने झांजा धरून राहिले. सूर्यपुत्र सुग्रीव आणि इंद्र-
पुत्र बाली ३३ ह्या उभयतां प्रात्यांची ते सर्व बानरसेनानायक सेवा करून ठामले
आणि त्याचप्रमाणे नल, नील, हनुमान् व इतरही बानरसेनानायक झांजी ते लोक
करून ठामले ३४. मरुडाप्रमाणे बलाढ्य असलेले ते सर्व युद्धामध्ये निपुण होते आणि
संघार करितां करितां सिंह, व्याघ्र व मोठमोठे मुजंम ह्या सर्वांना ते पीडा केत
होते ३५. महाबलाढ्य, महाबाहु आणि महापराक्रमी बालीने आपल्या बाहु-
बलान्या बोझाने ऋक्ष आणि गोपुच्छ ह्या बानरजातींचे रक्षण केले ३६. असो,
नानाप्रकारच्या आकृतींनी व नानाप्रकारच्या भेदव्यंजक लक्षणांनी युक्त असलेल्या त्या
शूर बानरांनी पर्वत, बने आणि समुद्र हांसहर्षमान ही सर्व पृथ्वी व्यापून

वैमहाबलैर्वानरयूथपाधिपैः । बभूव धूर्मीमशरीररूपैः समावृता रामस-
हायहेतोः ३८ [६३३] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये
बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

निवृत्ते तु कृतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः । प्रतिगृह्यामरं भागान्प्र-
तिजग्मुर्यथागतम् । समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्विनः । प्रविवेश
पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः २ यथाहं पूजितास्तेन राज्ञा च पृथिवी-
श्वराः । मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ३ श्रीमतां गच्छतां तेषां
स्वगृहाणि पुरातनतः । बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ४
गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः । प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य
द्विजोत्तमान् ५ शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सपूजितः । अनुगम्य-
मानो राज्ञा च सानुयात्रेण भीमता ६ एवं विसृज्य तान्सर्वान् राजा संपू-
र्णमानसः । उवाच सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ७ ततो यज्ञे
समाप्ते तु कतूनां षट् समत्ययुः । ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके

ठाकिली ३७. सारांश, मेघपटल अथवा पर्वतशिखरें ह्यांप्रमाणें भयंकर शरीर व रूप
झांनी बुक अशा त्या रामाचें साहाय्य करण्याकरितां अवतीर्ण झालेल्या वानरसेनानाय-
कांनीं पृथ्वा व्यास झाली ३८. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक
आदिकाव्यांतील बालकाण्डांपैकीं सतरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १७ ॥

महात्म्या दशरथराजाचा तो अश्वमेध यज्ञ समाप्त झाल्यावर आपआपले हविर्भाग
वेऊन देव झाल्या मार्गाचें परत गेले १ आणि यज्ञदीक्षेसंबंधीं नियम न्यानें समाप्त
केले आहेत असा तो राजा स्त्रिया आणि सेवक, सैन्य व वाहनें ह्यांसह वर्तमान राज-
धानीमध्ये प्रविष्ट झाला २. त्या राजानें इतर भूपतीचें यथायोग्य रीतीनें पूजन केलें
व ते भूपति मुनिव्रैष्ठ वसिष्ठमुनीनां व ऋष्यशृंग मुनीनां प्रणाम करून आनंदानें स्वदेशीं
परत गेले ३. ते वैभवशाली राजे दशरथराजाच्या नमरांतून आपआपल्या घरीं जाऊं
लागले असतां उज्ज्वल आणि आनंदित अशीं त्यांचीं सैन्यें झळकूं लागलीं ४. असो.
भूपति गेल्यानंतर वैभवशाली दशरथराजा द्विजव्रैष्टांना पुढें करून आपल्या राजधानी-
मध्ये प्रविष्ट झाला ५. प्रथमतः अत्यंत मानमान्यता ज्यांची ठेविली आहे असे ऋष्य-
शृंग मुनि क्षतिसहवर्तमान अयोध्येमध्ये प्रविष्ट झाले आणि त्यांच्याच भागोभाग विचारी
दशरथराजा सैन्यासहवर्तमान प्रविष्ट झाला ६. असो. ह्याप्रमाणें त्या सर्वांना जाण्याची अनुज्ञा
वेऊन मनोरथ सिद्धीस गेलेला तो राजा पुत्रोत्पत्तीविषयीं विचार करीत करीत त्या
ठिकाणीं सुखानें राहिला ७. अश्वमेधकृतु समाप्त झाल्यानंतर सहा ऋतु लोटले असतां व

तिथौ ८ नक्षत्रे दितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु । ग्रहेषु कर्कटे लभे वाक्प-
ताविन्दुना सह ९ प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वं लोकनमस्कृतम् । कौसल्या-
जनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् १० विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमैश्वराकुलम्-
नम् । लोहितार्कं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ११ कौसल्या गुप्तये
तेन पुत्रेणामितेजसा । यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना १२
भरतो नाम कैकेयीयां जज्ञे सत्यपराक्रमः । साक्षाद्विष्णोर्भृतुर्भागः सर्वैः
समुदितो गुणैः १३ अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयसुतौ । कीरौ
सर्वाङ्गकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ १४ पुण्ये जातस्तु भरतो मीनलम्बे
प्रसन्नधीः । सार्वे जातौ तु सौमित्रौ कुलीरेभ्युदिते रवौ १५ राक्षः पुत्रा
महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् । गुणवन्तोनुरूपाश्च रुष्या प्रोष्ठपदो-
पमाः १६ जगुः कलं च गन्धर्वा नन्तुश्चाप्सरोगणाः । देवदुन्दुभयो नेदुः

बारावा महिना प्राप्त झाला असतां चैत्रांतील नवमीचे दिवशीं ८ पुनर्वसु नक्षत्रावर रांच
ग्रह उब्बीचे असतांना आणि त्यांतूनही चंद्र व गुरु लयीं असतांना कर्क लयावर विष्णू
लक्षणांनीं युक्त आणि सर्व लोकांना पूज्य असा जगदीश्वर राम कौसल्येचे ठिकाणीं
उत्पन्न झाला १, १०. तो इक्ष्वाकुवंशज महाभाग्यवान् पुत्र विष्णूचा जवळ जवळ अर्धा
अंश होता; त्याचे नेत्र व ओठ आरक्तवर्ण होते आणि शब्द दुन्दुभीयमाणें गंभीर
असून त्याचे बाहु दीर्घ होते ११. असो. सुरभेष्ट वज्रपाणि इंद्राच्या योगानें शोभ-
णाऱ्या अदितीप्रमाणें त्या अत्यंततेजस्वी पुत्राच्या योगानें कौसल्या शोभूं लागली १२.
कैकेयीचे ठिकाणीं भरत ह्मणून अमोघपराक्रमी पुत्र झाला. तो साक्षात् विष्णूचा
चवथा अंश असून सर्व गुणांनीं संपन्न होता १३. नंतर, सुमित्रेला लक्ष्मण व शत्रुघ्न
असे दोन वीर पुत्र झाले; ते विष्णूचे अंश असून सर्व अस्त्रांमध्ये प्रवीण होते १४. निर्मल
बुद्धीनें युक्त असलेला भरत पुण्य नक्षत्र असतांना मीनलयावर उत्पन्न झाला आणि मघा
नक्षत्र व उब्बीचा सूर्य असतांना कर्कलयावर सुमित्रेचे बोचे पुत्र जन्मास आले १५.
महात्मा दशरथराजाला वेगवेगळ्या गुणांनीं युक्त असे चार पुत्र प्राप्त झाले; ते गुणी,
व राजाला अनुरूप असेच असून कांतीनें पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभाद्रपदा ह्या नक्षत्रा-
प्रमाणें होतें १६. असो. ह्याप्रमाणें दशरथराजाला पुत्र प्राप्त झाले अथवा मंधर्व गावत

१ पूर्वाभाद्रपदा आणि उत्तराभाद्रपदा ह्या नक्षत्रांचे दोन दोन तारे असतात. ह्यास्तव, दोन दोन
तार्यांचे एकेक नक्षत्र अठत्यामुळें चार तारे जसे दोन. नक्षत्रांतर्भूत विभागिलेले असतात असे
दशरथाचे चार पुत्र एकेका ठिकाणीं दोन दोन ह्याप्रमाणें ह्मणजे रामलक्ष्मण व भरतशत्रुघ्न ह्या-
प्रमाणें स्वभावानांचे विभागिलेले असल्यामुळें त्यांना ताराचतुष्टयानें होणाऱ्या ह्या दोन नक्षत्रांची
रचना झाली आहे.

पुष्पवृष्टिश्च स्नात्यतत् १७ उत्सवश्च महानासीदयोध्वार्या जनाकुलः ।
 रम्याश्च जनसंवाधा नटनर्तकसंकुलाः १८ गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च
 तथापरैः । विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नममन्विताः १९ प्रदेवांश्च ददौ
 राज्ञा सुतमागधवन्दिनाम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः २०
 अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत् । ज्येष्ठं रामं महात्मानं
 भरतं कैकेयीसुतम् २१ सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरंतथा । वसिष्ठः
 परमप्रीतो नामानि कुरुते तदा २२ ब्राह्मणान्भोजयामास पौरजानपदा-
 नपि । अदद्द्वाह्मणानां च रजौघममलं बहु ॥ तेषां जन्मक्रियादीनि
 सर्वकर्माण्यकारयत् २३ तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
 दभूध भूयो भूतानां स्वयंमूरिव संमतः २४ सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोक-
 हिने रताः । सर्वे ज्ञानोपसंभवाः सर्वे समुद्रिता गुणैः २५ तेषामपि महा-
 तेजा रामः सत्यपराक्रमः । इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः २६

करु लागले, अप्सरवि समुदाय नृत्य करु लागले, देवदुंदुभि नादित होऊं लागल्या
 आणि आकाशापासून पुष्पवृष्टि होऊं लागली १७. अयोध्येमध्ये लोकांची अमर्दी खेचा-
 खेच होण्यासारखा मोठा उत्सव झाला आणि त्या देवीं नट व नर्तक ह्यांनी नगरातील
 मार्ग न्याम घाल्यामुळे लोकांचीही त्या मार्गातून फार गर्दी झाली १८. सारांश,
 गायन आणि वादन ह्यांच्या योगाने नादित झालेले आणि सर्व रत्नांनी युक्त झालेले
 ते भव्य मार्ग शोभू लागले १९. असे. स्वाग्रमाणे पुत्रप्राप्ति झाली असता पौराणिक,
 भाव आणि स्तुतिपाठक ह्यांना राजाने देणग्या दिल्या आणि ब्राह्मणांनाही वित्तासह-
 वर्तमान हजारों गाई त्याने अर्पण केल्या २०. अकरा दिवस झाल्यानंतर दशरथरा-
 जाने महात्म्या ज्येष्ठ पुत्राचे राम असे नामकरण करून कैकेयीच्या पुत्राचे भरत असे
 नांव ठेविले २१ आणि त्याचप्रमाणे लक्ष्मण व शत्रुघ्न अशीं सुमित्रेच्या पुत्रांचीं
 स्थाने नावे ठेविलीं. असे. अत्यंत आनंदित झालेल्या वसिष्ठ मुनींनी त्या राजकुमारांचा
 नामकरण संस्कार करून २२ ब्राह्मणांना व नगरांत आणि राष्ट्रांत राहणाऱ्या इतरांनाही
 भोजन घातले व उज्ज्वल असा मोठा रत्नसमुदाय त्यांनी ब्राह्मणांना अर्पण केला. सारांश,
 वसिष्ठमुनींनी त्या राजपुत्रांचे नामकरणप्रभृति सर्वसंस्कार राजाकडून करविले २३
 त्या चारीपुत्रांमध्ये बंशध्वजच कीं काय असा ज्येष्ठ पुत्र राम पित्याला आनंद
 देणारा होऊन ब्रह्मदेवाप्रमाणे सर्व प्राण्यांना फारच मान्य झाला २४. ते सर्वही
 राजपुत्र वेष्टेचे व दूर असून सर्वही लोकहिताविषयी तत्पर होते आणि त्याच-
 प्रमाणे सर्वही ज्ञानी असून सर्वही मुष्ठी होते २५. चौघांमध्येही महातेजस्वी व अमोघ-

[सर्गः १८]

अक्षराङ्गसत्त्वसंज्ञेत ॥

ममस्कन्धेऽप्युते च रथचर्चासु संसृतः । धनुर्वेदे च निरतः पितुः प्रभुपुत्रो
रतः २७ वात्स्यात्यमुनिमुच्छिग्धां लक्ष्मणो लक्ष्मिपुत्रेणः । रामस्य लोका-
मस्य आमुग्धेऽस्य वित्पुत्रः २८ सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ।
लक्ष्मणे लक्ष्मिपुत्रेणो बहिःप्राण इवापरः २९ च च तेन विना निद्रां लभते
पुरुषोत्तमः । सुहृद्वधमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ३० यदा हि हयमासो
सुमया याति राघवः । अथैवं पृष्ठतोम्येति तत्र नुः परियासवच्च ३१ भरतस्यापि
राघुञ्जो लक्ष्मणावरजो हि तः । प्रार्थेः प्रियसरो वित्पुत्रं तस्य चास्तीर्षया
प्रियः ३२ स चतुर्भिर्महाभगैः पुत्रैर्विभक्तः प्रियैः । धनुष परवर्षीतो देवै-
रिव पितामहः ३३ तं यदा ज्ञातुं प्रयाः सर्वे समुद्रिता गुणैः । ह्रीमन्तः
कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ३४ तेषां वेदप्रज्ञावाणां सर्वेषां दीप्ततेज-
साम् । पिता दशरथो हृद्यो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ३५ ते चापि मनुजस्याश्ना
वैदिकाध्ययने रताः । पितृशुभ्रपुत्ररतम धनुर्वेदे च निष्ठिताः ३६ अथ

पराकमी असा राम निर्बल चंद्राप्रमाणे सर्व लोकांता प्रिय होता २७. गजारोहण,
अन्वारोहण व रथचर्चा ह्यंमध्यं तो निपुण असून धनुर्वेदाविषयी आणि पितृशु-
भ्रपुत्रेविषयी अगदी सत्पर होता २८. लक्ष्मीला वृद्धिवा करणारा लक्ष्मण
लोकांत आनंद देणाऱ्या आरत्या समनामक स्वेष्ट आत्म्यासो बालपणापासून नेहमी
फारच प्रेमाने वागत असे २९. आपल्या शरीराचीही पर्या न करिता रामाला प्रिय
असलेली हवी ती गोष्ट तो वैभवशाली लक्ष्मण करत असल्यामुळे तो त्या रामाचा
एक दुसरा बाह्य प्राणच होऊन बसलेला होता ३०. त्या लक्ष्मणाचाचून त्या पुरुषभेद
रामाला निद्रा येत नसे व सर्वांप आणिलेले पिडाजिही त्याचाचून तो भक्षण करीत
नसे ३१. रघुवंशज राम जेव्हा आन्वार आसून होऊन मृगयेला जात असे तेव्हा
स्वार्च रक्षण करण्याकरिता धनुष्य घेऊन त्याच्या मामोमाम लक्ष्मण जात असे ३२.
लक्ष्मण ज्याप्रमाणे रामाला प्रिय होता त्याप्रमाणे लक्ष्मणाचा कनिष्ठ बंधु राघुवर्माही
भरताला नेहमी प्राणपेक्षा प्रिय होता व त्याप्रमाणे संपुत्रालाही तो भरत तसाच
प्रिय होता ३३. असो. त्या महाभागवान् चार प्रिय मुलांच्या योगाने दशरथसत्ता,
वेदांच्या योगाने आनंदित होणाऱ्या नक्षत्रेणाप्रमाणे, अत्यंत आनंदित झाला ३४. ते
सर्व ज्ञानसंपन्न झाले असता मुलांनी युक्त झाले आणि ते सर्वज्ञ व दूरदर्शी होऊन
विजयशाली आणि कीर्तिमान् झाले ३५. ज्ञानप्रमाणे प्रभावाने आणि उज्ज्वल तेजाने
युक्त असे ते सर्व पुत्र याने ज्ञानामुळे लोकाधिपति नक्षत्रेणाप्रमाणे दशरथसत्ता आनं-
दित झाला ३६. ते पुरुषभेद वेदाध्ययनाविषयी आणि वित्वाच्चा धनुर्वेदविषयी सत्पर

राजा दशरथस्तेषां दारकियां अस्ति । चिन्तयामास दूर्जाला सोपाध्यायः
सत्पाण्डवः ३७ तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः । अय्यागच्छन्म-
हतेषां विश्वामित्रो महामुनिः ३८ स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच
ह । श्रीश्रमास्पात मां मामं कौशिकं गमयिनः सुतम् ३९ तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्य राज्ञो वेश्म श्रुत्वा ४० मन्त्रान्तमनसः सर्वेतेषां वाक्येन चोदिताः ४०
क्षे गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमुनिं तदा । प्रातःप्रायेऽयमासुर्नृपायेक्षा-
कचे तदा ४१ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुराणाः समाहितः । शत्रुघ्नस्य
संहतो महाणमिव वासवः ४२ स हृष्टा ज्वलितं दीप्या तापमं संशितव्र-
तम् । प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ४३ स राज्ञः प्रणिगृह्यार्घ्यं
शास्त्ररुधेन कर्मणा । कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ४४ पुरे
कोशे जनपदे बान्धवेषु सहस्रं च । कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छ-
त्सुधार्मिकः ४५ अपि ते संनताः सर्वे सामन्तरिपवो जिताः । देवं च
मानुषं चैव कर्म ते भाष्यनुष्ठितम् ४६ वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनि-

होऊन धनुर्वेदामध्ये पारंगत झाले असतां ३६ उपाध्याय आणि बांधव ह्यांसहवर्तमान
दशरथराजाच्या मनामध्ये त्यांच्या विवाहाविषयी विचार घेऊं लागला ३७. तो
महात्मा दशरथराजा मंत्रिमंडलामध्ये पुत्रांच्या विवाहाविषयी विचार करित आहे
तोच महातेजस्वी विश्वामित्र महर्षि तथे आले ३८ आणि राजाजी मेढ घेण्याच्या
उद्देशाने “ मी बाधिपुत्र कौशिक माझ शास्त्राचे सत्वर कळवा ” झणून द्वारपालांना
झाणाले ३९. तेव्हा ते त्यांचे भाषण श्रवण केल्याबरोबर द्वारपाल मनामध्ये अमर्षी
गोधळून गेले आणि त्या जाळेने घेरित होऊन ते सर्वही राजगृहाकडे सत्वर गेले ४०
व राजगृही गेल्यानंतर इक्ष्वाकुवंशज दशरथराजाला विश्वामित्रमुनि प्राप्त झाल्याचे
त्यांनी निवेदन केले असतां ४१ त्यांचे भाषण श्रवण करून ब्रह्मदेवाला सामोरा
जाणाऱ्या इन्द्राप्रमाणे पुरोहितासहवर्तमान तो दशरथराजा स्वस्थांतःकरणपूर्वक मोठ्या
आनंदाने त्यांचा सत्कार केला ४२. सारांश, तेजाने जाज्वल्यमान आणि निर्मल
आचरणाने युक्त अशा त्या तपोनिधीना अवलोकन करण्याबरोबर दशरथराजाचे मुख
(हृदय) आवेदित झाले व त्याने (कसिष्ठारूढन पूजा करण्याकरिता) पूजासाहित्य
आणविले ४३. नंतर राजाच्या पुत्रांचा शास्त्रविहित विधीने स्वीकार केल्यावर विश्वामि-
त्रमुनींनी दशरथराजाला क्षेम आणि अश्वत्थ ह्यांविषयी प्रश्न केला ४४ आणि नंतर त्या
अत्यंत धार्मिक कौशिकमुनींनी नगर, कोश, देश, बांधव आणि मित्र ह्यांच्याही कुश-
लाविषयी राजापाशी विचारपूस केली ४५ आणि “ मंत्रिभूत असलेले तुझे सर्व मित्र

[अर्थ: १८]

महाराष्ट्रात्पार्षसमेतः ।

७२

पुत्रः । ऋषीन् तान्वाचाभ्यां महाराज उवाच ॥ ४७ ॥ ते सर्वे इत्य-
नसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् । विविधः पुजितास्तोत्रनिषेधश्च यथाहितः ॥ ४८ ॥
अथ इत्यना राज्ञा विश्वामित्रं महामुनिम् । उवाच परमोदारा इत्य-
स्तमभिपूजयन् ४९ यथायुतस्य संप्रतिर्वथा वर्षमनूदके । ग्रन्थ सहशकारेण
पुत्रजन्माप्रजस्य हे ५० प्रणवस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदयः । तत्रै-
वागमनं मन्य स्वागतं ते महामुने ५१ कं च ते परमं कामं करोमि किमु
हर्षितः । पात्रभूतोसि मे ब्रह्मनिष्ठ्या पाषोसि मानव ५२ अथ मे सफलं
जन्म जीवितं च सुजीवितम् । यस्माद्विभेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा
मम ५३ पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा योतितप्रभः । ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योसि
बहुधा मया ५४ तदद्भुतमभूद्विप्र पवित्रं परमं मम । शुभक्षेत्रगतध्यातुं तत्र
संदर्शनात्प्रभो ५५ ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति । इच्छाम्यनु-

शत्रु तुला नमून आहेत नां ? आणि तुम्हें देव व मानुष कर्म सांगल्या प्रकारें पळविलें
आहे नां ? ” असेही त्यांनीं त्याला विचारिलें ४९. नंतर त्या मुनिनेच महाराज-
गवान् विश्वामित्रांनीं वसिष्ठांची व इतर ऋषींची भेट घेऊन त्यांच्याशीं योग्यते-
प्रमाणें भाषण केलें ४७. तदनंतर ते सर्व ऋषि आनंदानें ज्या दशरथराजाच्या घरीं
गेले आणि त्यांनीं पूजन केल्यावर ते योग्यतेप्रमाणें तथें बसले ४८. नंतर पराका-
ष्ठेचा उदार असलेला दशरथराजा विश्वामित्र महर्षींची प्रशंसा करणाकरितां मना-
मध्ये आनंदित होऊन त्यांना झगला ४९. “ अमृताचा लाभ, निर्मलप्रदेशामध्ये
पर्जन्यवृष्टि, आपणाला अनुरूप अशा स्त्रीचे ठिकाणीं निपुत्रिकात्म्य झालेली पुत्र-
प्राप्ति ५०, हरवलेल्या वस्तूचा पुनरपि लाभ अथवा महोत्सवमूलक हर्ष सापमाणें मी
आपलें आगमन समजत आहे. करितां, हे महामुने, आपलें स्वागत असो ५१.
आपलें मुख्य कार्य मी मोठ्या आनंदानें कोणतें करू ते आपण मला सांगा. हे
ब्रह्मन्, हे मान्य, सर्व प्रकारच्या सेवेला आपण पात्र आहात. आपण आलां ही मोठी
सुदैवाचीच गोष्ट आहे ५२. आज माझ्या जन्माच व जीवितार्थें सार्थक झालें आणि आपणा-
विषयेचाचें दर्शन झाल्यामुळें आज मला हा सुविनय उगवला ५३. राजर्षी ही पदवी
वेण्यास कारणीभूत होण्याच्या तपाच्या योगानें पूर्वीं आपण शक्यतः असून नंतर ब्रह्मर्षि
झालां आहात. करितां, आपण मला पुष्कळच प्रकारांनीं पूज्य आहात ५४. अत्यंत
पवित्र असं आपलें आगमन माझ्या घरीं झालें हे मोठें आश्चर्य आहे व, हे प्रभो,
आपल्या दर्शनामुळें पुण्य क्षेत्राला गेल्याचें मला फल झालें आहे ५५. करितां,
कोणत्या उद्देशानें आपलें आगमन झालें आहे हे कथन करा. आपण आपलें कार्य कार्य

गृहीतोहं त्वदर्थपरिवृद्धये ५६ कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुमत ।
कर्ता आहमशेषेण देवर्त हि भवान्मम ५७ मम चायमनुप्राप्तो मेहानभ्युदयो
द्विज । तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो द्विज ५८, इति हृदयसुखं
निशम्य वाक्यं श्रुतिमुत्समात्मवता विनीतमुक्त्वा । प्रयितगुणयशा मुने-
र्विशिष्टः परमं ऋषिः परमं जगाम हर्षस्य ५९ [६०, २] इति श्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेष्टावशः सर्गः ॥ १८ ॥

तच्छ्रुत्वा राजर्षिहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् । इष्टरोमा महातेजा विश्वा-
मित्रोऽभ्यभाषत १ सहस्रं राजशार्दूल तवैव मुनि नाग्यतः । महावैशप्रसूतस्य
वसिष्ठस्यपदेशिनः २ यत्तु मे हृदयं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् । कुरुष्व
राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ३ अहं नियममातिष्ठे सिद्धयर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसी कामरूपिणौ ४ व्रते तु बहुशस्त्रीणौ समाभ्यां
राक्षसाचिमौ । मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ५ तौ मांसरुधिरौ-

असेल तें सांगून मजवर अनुग्रह करावा अशी माझी इच्छा आहे ५६. हे सदाचरण-
संपन्न मुने, आपलें कांहींही कार्य असलें तरी तें मला सगळ्याला आपण मुळींच शंका
मनामध्ये आणूं नका; मी तें सर्वस्वी शेषदास नेईन; आपण माझें दैवतच आहां ५७.
हे द्विज, आपल्या भाग्यमनामुळें माझें कांहीं पराकाष्ठेचें अत्युत्कृष्ट पुण्य संपूर्णपणें
उक्याला आलें आहे ” ५८. असो, जितेंद्रिय वृक्षरथराजानें वधपणें केलेलें हें चित्ता-
न्धावकारक व कानाला मधुर लायणारें भाषण श्रवण करून शमक्यावि गुणांनीं
संपन्न आणि इतर गुण व यश झांज्या घोसानेंही विरूपात असलेल्या त्या महर्षींना
पराकाष्ठेचा हर्ष झाला ५९. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक
आदिकाव्यांतील बालकाण्डांपैकीं अठरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १८ ॥

तें श्रुत अर्थविस्तरानें शुक्ल असलेलें नृपभेष्ट वृक्षरथराजाचें भाषण श्रवण करून
महातेजस्वी विश्वामित्रमुनींच्या अंभावर आनंदानें रोमांच उठले आणि ते झगाले १
“ हे नृपभेष्टा, थोर कुलांत जन्मास येऊन वसिष्ठांच्या आज्ञेप्रमाणें वामनाच्या तुलाच
आज पुण्यीमध्ये हें बोलणें योग्य आहे; इतर कोणालाही योग्य नाही २. करितां,
हे राजेंद्रा, माझ्या मनांतून जें कांहीं संभाषणाचें आहे तें सिद्धीस नेण्याविषयीं तूं
आमी निश्चय कर आणि आपलें वचन खरें कर ३. हे पुरुषभेष्टा, मी यज्ञाकरितां
वीक्षा घेतली असतांना यथेष्ट रूप धारण करणारे दोन राक्षस त्या यज्ञाला विघ्न करीत
आहेत ४. मी अनेक वेळां तें वीक्षामत संपत्तिप्राप्त्याच्या वेळांत आणिलें असतांना समा-
धिसमयीं मारीच आणि सुबाहु असे हे पराक्रमी व सुशिक्षित राक्षस ५

चेणी वेदिं तामभ्यर्चयताम् ६ अदधूतेतयामूते तस्मिन्नियमनिभ्ये । कृतधर्मो
निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाकमे ७ न च मे क्रोधमुत्साहं बुद्धिर्भवति पार्थिव ।
तयामृता हि सां चर्वा न शापस्तत्र मुच्यते ८ स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्य-
पराक्रमम् । काकपक्षधरं वीरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ९ शक्तो ह्येष भयं गुप्तो
विभ्येन स्वेन तेजसा । राक्षभाये विकतारिस्तोषामपि विनाशने १० भयभ्वास्तु
प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः । अयाणाग्रपि लोकानां येन स्मरति
गमिष्यति ११ न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्यातुं कथंचन । न च तौ
राक्षसाद्व्यां हनुमुत्सहते पुमान् १२ वीर्योत्सिको हि तौ पापौ काल-
पाशवशं गतौ । रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः १३ न च
पुत्रगतं क्रोहं कर्तुमर्हसि पार्थिव । अहं ते प्रतिजानामि हनौ तौ विद्धि
राक्षसौ १४ अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् । बभ्रुवोपि महातेजा
ये चेमे तपसि स्थिताः १५ यदि ते धर्मलाभं तु यशश्च परमं भुवि ।
स्थिरमिच्छामि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि १६ यदभ्यनुज्ञां काकस्तस्य ददते

मांसं आणि रक्तं छांचा त्या वेदीमध्ये सडा करित असतात ६ आणि ती पक्ष-
वीक्षा व तो यज्ञ छांचा स्नाप्रमाणे नाश झाला असता आंत व निरुत्साह होऊन
मी त्या प्रवेशांतून निघून जात असतो ७. हे राजा, शाप देण्याला अशोभ्य अशा प्रकारचे
ते कर्म असल्यामुळे (ज्ञानने ते यज्ञकर्म करणाऱ्या पुरुषाने शाप देण्यास उद्युक्त होणे
योग्य नसल्यामुळे) शाप दे (ऊन राक्षसांचा नाश कर)ण्याला माझे मन वेत नाही ८.
करितां, हे नृपत्रेष्टा, अमोघपराक्रमी आणि कुलपे धारण करणाऱ्या अशा आपल्या
रामनामक वीर ज्येष्ठ पुत्राला तूं माझ्या स्वाधीन कर ९. मी ह्याचें रक्षण करित
असतांना स्वतःच्या विन्य तेजाने त्या यज्ञविधातक राक्षसांचाही नाश करण्यास
समर्थ आहे १०. मी ह्याचें नानाप्रकारे निःसंशय कल्याण करीन व त्याच्या योगाने
हा तिन्ही लोकांमध्ये प्रख्यात होईल ११. रामाची गाठ पडली असतां ते राक्षस
त्याच्यापुढें टिकाव धरण्यास समर्थ होणार नाहीत आणि रामाचून कोणाही इतर
पुरुषाची त्यांच्याशीं युद्ध करण्याची छांती नाही १२. हे नृपत्रेष्टा, कालपाशाच्या
अधीन झालेले आणि वीर्याविषयी गर्व बाहणारे ते युद्ध राक्षस महात्म्या रामापुढें,
टिकाव धरण्यास समर्थ नाहीत १३. करितां, हे राजा, तूं झोपेलीं पुत्रसंबंधीं लोभ
भरूं नको ; मी तुला प्रतिज्ञें संगतों कीं त्या राक्षसांचा वध झालाच असें तूं
समज १४. अमोघपराक्रमी महात्म्या रामाला मी जाणीत असून महतेजस्वी बलिष्ठ
व हे तपोवन्ही जाणित आहेत १५. करितां, हे राजाधिराज, धर्म संपादन होऊन

तव मन्त्रिणः । वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विमर्जय १७ अभिप्रेतम-
संसकम्पात्मजं दातुमर्हसि । दशरार्जं हि यद्वन्द्यं रामं राजीवलोचनम् १८
नात्येति कालो यद्वन्द्यं यथार्थं मम राघव । तथा कुक्ष्यं भर्तुं ते मा च
शोके मनः कृथाः १९ इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः । विरराम
महातेजा विश्वामित्रो महामतिः २० स तच्चिशम्भ राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः
शुभम् । शोकेन महतानिष्ठश्चाल च मुमोह च ॥ लम्प्रसंज्ञस्तथोत्थाय व्यपी-
दत भयान्वितः २१ इति सङ्घट्टमनोविदारणं मुनिकचनं तदतीव शुभुवान् ।
नरपतिरभवन्महान्महात्मा व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् २२ [७१४] इति
भीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

तच्छ्रुत्वा राजसार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् । मुहुर्तमिव निःसंज्ञः
संज्ञावानिव्यवर्षीत् १ ऊनघाटशकपौ मे रामो राजीवलोचनः । न पुद्ग-
लोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः २ इयमक्षाहिणी सेना यस्याहं पति-

पृथ्वीवर आपली उत्कृष्ट कीर्ति विरकाल रहावी अशी तूला इच्छा असेल तर तूं
रामाला माझे स्वाधीन कर १६. हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना दशरथा, तुझे वसिष्ठप्रभृति
सर्व मंत्री जर अनुमोदन देत असतील तर तूं रामाला वेऊन ठाक १७. सारांश,
मिय आणि तुझे ठिकाणी विशेष आसक्ति न परणारा कमलनयन राम पक्षाचे दहा
विवर होईपर्यंत तूं मळा वे १८. हे रघुकुलोत्पन्ना, माझ्या यज्ञाचा कालातिक्रम
होणार नाही अशा रीतीने तूं तजवीज कर आणि मनामध्ये वाईट वादू वेऊं नकोस;
असें करण्यांत तुझे कल्याण होईल १९. क्षाममाणे धर्म आणि अर्थ ह्यांना धरून अस-
लेले संभाषण करून ते धर्मीले महातेजस्वी व महाविचारी विश्वामित्रमुनि स्वस्थ
वसले २०. असो. हे विश्वामित्रमुनींचे शुभ भाषण श्रवण केल्याबरोबर राजाधिराज दश-
रथ फारच शोकाकुल झाल्यामुळे कंपित होऊन मूर्छित झाला आणि नंतर सावध
झाल्यावर तो उठला. तथापि, राक्षसांच्या भीतीने तो अगदीच हताश होऊन
वसला २१. सारांश, इदप आणि मव ह्यांना भगदीं विदीर्ण करून ठाकणारे ते
विश्वामित्रमुनींचे भाषण श्रवण करून महाबुद्धिमान् दशरथ महाराज मनामध्ये दुःखित
झाला आणि मूर्छित होऊन स्वस्थानापासून खाली पडला २२. क्षाममाणे महामुनि-
वाल्मीकिप्रणीत भीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडाऐकीं एकोणिसावा सर्ग
समाप्त झाला ॥ १९ ॥

विश्वामित्रमुनींचे ते भाषण श्रवण करून नृपत्रेष्ठ दशरथराजा लम्पर मूर्छित
झाला आणि सावध झाल्यावर झाला १ " आ कमलनयन रामाचे वय सोळाव-

राश्वरः । अनया अहिनी गत्वा धोन्दाहं तेनिशाचरैः ६ इमे सुराश्च
 विक्रान्ता धूर्या मेघविशारदाः । योग्या रक्षोमणीवीर्यं न राम नेतुमर्ह-
 ण्ति ७ अहमेव धनुष्याजिगीता समरमूर्धनि । बाणधाम्नाभिरिध्यामि
 तावद्योक्ष्ये निशाचरैः ८ निर्विघ्ना व्रतचर्यां सा मविध्यति कुरुक्षिता ९
 अहं तत्र गमिष्यामि न राम नेतुमर्हसि ६ सलो हस्तविद्यया ७ च वेति
 बलावलम् । न बाणबलसंयुक्तो न च धनुर्विशारदः ८ च बासी
 रक्षसा योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः । विप्रयुक्ता हि रामेण सुहूर्तमपि
 नोत्सहे ८ जीवितुं मुनिशार्दूल न राम नेतुमर्हसि । यदि वा राघवं मझ-
 जेतुमिच्छसि सुमत ९ चतुरङ्गममायुक्तं मया सह च तं नय । पश्चि-
 र्भसहस्राणि जातस्य मम कौशिक १० छच्छ्रे गेत्प्रादितभायं न राम
 नेतुमर्हसि । चतुर्णीमात्मजायां हि प्रीतिः परमिका मम ११ ज्येष्ठे धर्म-
 धाने च न राम नेतुमर्हसि । किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के चते १२

वीर्यांही [अजून चार वर्ष] कमी आहे; हास्तव, राक्षसांशी युद्ध करण्यास हा योग्य
 आहे असे मला वाटत नाही २. हे एक असीहिणी सैन्य असून ह्याचा रक्षक व
 अधिपति मी आहे. करितां, ह्या सैन्यासहवर्तमान जाऊन मी त्या राक्षसांशी युद्ध
 करीन ३. हे शूर, पराक्रमी व अस्त्रांमध्ये निपुण असे माझे सेवक राक्षसांच्या सैन्यांशी
 युद्ध करण्यास योग्य आहेत; करितां, आपण रामाला नेऊं नका ४. मीच समस्त-
 णांमध्ये हातांत धनुष्य घेऊन आपल्या पज्ञाचें रक्षण करीन आणि माघ आहेत तों-
 र्चत राक्षसांशी युद्ध करीन ५. मी तिकडे जातों झगडे ती आपली पक्षवीर्या सुर-
 क्षित होऊन निर्विघ्नपणें पार पडेल; आपण रामाला नेऊं नका ६. हा अजदी माठ
 असून हाची वियाही संपलेली नाही; हा बलानल जाणीत असून अक्षयलानेही युक्त
 नाही; युद्धामध्ये निपुण नाही ७ आणि झगूनच राक्षसांशी युद्ध करण्यास हा योग्य
 नाही. राक्षस कपटानें युद्ध करणारे आहेत. रामाचा विशेष हास असतां मला
 क्षणभरही जिवंत राहण्याची आशा नाही. हास्तव, हे मुनिज्येष्ठ, आपण रामास नेऊं
 नका. अथवा, हे सदाचरणसंपन्न नक्षनिष्ठ मुने, आपणाला जर रघुवंशज रामाला
 नेण्याची इच्छा असेल तर ८, ९ चतुरंगसैन्यासहवर्तमान, मला बरोबर घेऊन, त्याला
 न्या. हे कौशिक मुने, माझ्या जन्माला माठ हजार वर्षे होऊन येण्यानंतर १० मोठ्यां
 दुःखानें मला हा प्राप्ति झालेला आहे. हास्तव, आपण ह्या रामाला नेऊं नका. पारीतु-
 त्रामध्ये वयानें ज्येष्ठ आणि धर्मदृष्ट्याही ज्येष्ठ अशा रामाचे ठिकाणीं माझे पक्षा-
 द्धेचं प्रेम आहे; करितां, आपण ह्या रामाला नेऊं नका. त्या राक्षसांचे सामर्थ्य किती

८० महाभुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बाळकाण्डम् ।]

कथंप्रमाणाः के चैताग्रजानि मुनिपुङ्गव । कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां
 रामेण रक्षसाम् १३ मायकैर्वा कलेर्वक्षन्मया वा कूटयोधिनाम् । सर्वे
 मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे १४ स्थातव्यं बुद्धभावान्नं वीर्योत्तिका
 हि राक्षसाः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विन्धामित्रोन्मथापत १५ पौलस्त्यव-
 श्यभवो रावणो नाम राक्षसः । स ब्रह्मणा दत्तवरक्षैलोक्यं बाधते मृशम् १६
 महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः । श्रूयंत च महाराज रावणो राक्ष-
 साधिपः १७ साक्षाद्विश्वज्जनाता पुत्रो विश्वसो मुनेः । यदा व सत्तु
 यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः १८ तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसां च महाबलौ ।
 मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः १९ इत्युक्तो मुनिना तेन राजो-
 वाच मुनिं तदा । न हि शक्नोस्मि सङ्ग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः २०
 स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कृष्ण मय पुत्रके । मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि
 भवान्मुक्तः २१ देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पनगपञ्जगाः । न भक्तारावणं सोढुं

आहे ? ते कोण आहेत ? कोणाचे पुत्र आहेत ११, १२ ? त्यांच्या शरीराचे प्रमाण-
 तरी काय आहे आणि, हे मुनिश्रेष्ठ, त्या राक्षसांचे रक्षण करणारे तरी कोण आहेत ?
 (हे समजूं या). हे विघ्न, कष्टयुद्ध करणाऱ्या त्या राक्षसांचा प्रतीकार रामाच्या हातून,
 माझ्या सैन्यांच्या हातून अथवा माझ्या हातून कसा होणार ? कारण, हे भगवन्,
 राक्षस वीर्याने मज झालेले असतात. तेव्हा त्या दुष्टबुद्धि राक्षसांच्या रणामध्ये मी
 तरी कसा टिकाव धरवा ? हे सर्व आपण मला कथन करा. " ह्याप्रमाणे दशरथाचे
 आपण भवण करून विन्धामित्रमुनि त्याला झणाले १३, १४, १५ " रावणनामक
 राक्षस पौलस्त्यवंशामध्ये उत्पन्न झाला आहे व त्याला ब्रह्मदेवाने वर दिला असल्यामुळे
 तो त्रैलोक्याला अतिशय पीडा देत आहे १६. हे महाराज, तो राक्षसाधिपति रावण
 महाबलाढ्य, महावीरवान् आणि असंख्य राक्षसांनी युक्त असल्याचे प्रसिद्ध आहे १७.
 तो प्रत्यक्ष कुबेराचा भ्राता असून विश्वसुमुनीचा पुत्र आहे. (स्वतः जाण्यांत विशेष
 महत्त्व नाही असे समजून) जेव्हा तो महाबलाढ्य रावण स्वतः यज्ञाला विघ्न कर-
 प्याचे मनोमर्थ्ये आर्षीत नाही १८ तेव्हा, त्याची आज्ञा झालेले ते महाबलाढ्य
 राक्षस मारीच आणि सुबाहु यज्ञाला विघ्न करीत असतात १९. ह्याप्रमाणे त्या विन्धा-
 मित्रमुनींनी सांगितले असता दशरथराजा त्या मुनींना झाला " संश्रामामर्थ्ये त्या
 दुरात्म्यापुढे टिकाव धरण्यास मी समर्थ नाही २०. करितां, धर्मज्ञ माझ्या पुत्रा-
 वर आपण क्या करा. मज भाग्यहीनाचे मूळ व दैवत आश्विनच आहांत २१. देव,
 दैत्य, गंधर्व, यक्ष, पक्षी व पन्नग हेही युद्धामध्ये रावणाचा पराक्रम सहन करण्यास

[सर्गः १०]

महाराष्ट्रात्पर्यसमेतम् ।

८१

किं पुनर्मानवा युधि २२ स तु वीर्यवता वीर्यमादत्ते युधि रावणः । तेन
चाहं न शक्नोस्मि संपोष्यं तस्य वा बलैः २३ सवल्लो वा मुनिश्रेष्ठ संहितो
वा ममात्मजैः । अथ मध्यमरप्रसूतं सङ्ग्रामाणामकोविदम् २४ बालं मे
तनयं ब्रह्मज्ञैव दास्यामि पुत्रकम् । अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोप-
सुन्दयोः २५ यज्ञविभ्रकरो तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् । मारीचश्च
सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ २६ तयोरन्यतरं योद्धुं यास्यामि ससुह-
द्वजः । अप्यया त्वनुनेष्यामि भवन्तं सह बान्धवः २७ इति नरपतिजल्प-
नादिजेन्द्रं कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः । सुहृत् इव मत्संमिराज्य-
सिक्तः समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः २८ [७४२] इति श्रीमद्रामा-
यणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् । समन्युः कौशिको
वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् । पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
रावणाणामयुक्तोऽयं कुलम्यास्य विपर्ययः २ यदीदं ते क्षमं राजन्नामि-

क्षमर्थं नाहीत ; मग मानवांची तर मोठ कशाला पाहिजे २२ ? तो रावण युद्धामध्ये
सामर्थ्यानांचेही वीर्य हरण करितो ; ह्यास्तव, हे मुनिश्रेष्ठ, त्याच्याशीं अथवा त्याच्या
सैन्याशीं युद्ध करण्यास मी सैन्यासहवर्तमान अथवा आपल्या पुत्रांसहवर्तमानही समर्थ
नाहीं. तस्मात्, संग्रामाविषयीं अनभिज्ञ आणि बालवयी अशा आपल्या रूपाने देव-
तुल्य असलेल्या पुत्राला, हे ब्रह्मम्, मी देणारच नाही. त्यांतूनही युद्धामध्ये वमा-
मार्गे असलेले सुंदोपसुंवाचे पुत्र जे मारीच आणि सुबाहु २३, २४, २५ ते जर आपल्या
वज्राला विभ्र करणारे असतील तर मी पुत्राला देण्याची मोठच नको आहे. कारण,
मारीच आणि सुबाहु हे सामर्थ्यावान् असून युद्धाविषयीं चांगले शिकलेले आहेत २६.
त्यांच्यापैकी कोणाशीही युद्ध करण्याकरितां मी मित्रगणासहवर्तमान जाईन, आणि
हे आपणांला जर रुचत नसेल तर रामाला न देण्याविषयीं बांधवांसहवर्तमान मी
आपली मार्थना करीन ” २७. ह्याप्रमाणे दशरथराजाने भाषण केल्यामुळे कुशिकपुत्र-
दिजश्रेष्ठ विश्वामित्रांना फारच मोठा राग आला आणि यज्ञामध्ये घुतसिंचनपूर्वक
हवन केलेल्या अग्नीप्रमाणे त्या विश्वामित्र महर्षींचे ठिकाणीं क्रोधरूप वन्हि मज्जलित
शाला २८. ह्याप्रमाणे महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकान्यांतील
बालकांडपैकीं विसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २० ॥

पुत्रलेहामुळे ज्यांतील वर्जोष्कार नीट होत नाहीत असें त्यांचे ते भाषण कवण
केल्यावर कुद्ध झालेले विश्वामित्रमुनि त्या भूपतीला म्हणाले ? “ पूर्वी प्रतिज्ञा करून

प्यानि यथामनम् । मिथ्याप्रतिज्ञः काकत्स्य सुखी भव सुहृदुतः ३
तस्य रोषघरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । यथातु वसुधा कृत्स्ना देवानां
च भयं महत् ४ जन्मरूपं तु विश्वाय जगत्सर्वं महानृषिः । नृपतिं सुमतो
धीरो वृमिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ५ इक्ष्वाकुणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवा-
वरः । धृतिमान्भुवतः श्रीमान् धर्मं ज्ञातुमर्हसि ६ त्रिषु लोकेषु विख्यातो
धर्मात्मा इति राववः । स्वधर्मं प्रतिपद्यन्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ७ प्रति-
भृत्य करिष्येति उक्तं वाक्यमकुर्वतः । इष्टापूर्तवधो भूयान्स्माद्भामं विस-
र्जय ८ कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्यन्ति राक्षसाः । गुप्तं कुशिकपुत्रेण
जालनेनामुतं यथा ९ एष विश्ववान्धर्म एष वीर्यवतां वरः । एषविद्या-
धिज्ञो लोकं तपसश्च परायणम् १० एषोऽस्त्राग्निविधान्वेति त्रैलोक्ये
सद्यगाधरः । नैनमग्न्यः पुमान्वेति न च वेत्स्यन्ति केचन ११ न देवा

तूँ तिचा भंग करण्याची इच्छा करीत आहेस. परंतु, ह्या कुलाच्या नाशाला कारणी-
भूत होणारी ही गोष्ट रघुवंशजांना योग्य नाही २. हे राजा, हें असें करणें जर तुला
योग्य असेल तर मी आल्या मार्गानें चालता होतो. हे काकत्स्य, तूं आपली प्रतिज्ञा
असत्य करून सुहृदांसहवर्तमान सुखी हो ” ३. ह्याप्रमाणें ते बुद्धिमान् विश्वामित्र,
मुनि कोधानें व्यास झाले असतां संपूर्ण पृथ्वी हलून गेली आणि देवांना मोठें भय
प्राप्त झालें ४. तेव्हा, सर्व जगत् अतिशय जस्त झाल्याचें अवलोकन करून ज्ञानवान्
आणि सदाचारसंपन्न वसिष्ठ महर्षि दशरथाला झणाले ५. “ इक्ष्वाकुवंशजांच्या
कुलमध्ये तूं साक्षात् दुसरा धर्मच कीं काय असा उत्पन्न झाला असून धर्मवान्, सदा-
चारसंपन्न आणि वैभवशाली आहेस. ह्याकरितां, धर्माचा त्याग करणें तुला योग्य
नाहीं ६. “ हा रघुवंशज धर्मात्मा ” झणून त्रैलोक्यामध्ये तुझी स्वप्ति आहे. करितां,
धर्माचें अवलंबन कर; अधर्माचें अवलंबन करूं नकोस ७. अरे, “ करीत ” अशी
प्रतिज्ञा करून जो आपल्या क्षण्णयाप्रमाणें करीत नाही त्याला इष्ट (क्षणजे यज्ञपात्र)
आणि पूर्त (क्षणजे वापी वगरे बांधणें) ह्यांचें फल प्राप्त होत नाही. तस्मात्, तूं
रामाला देऊन शक ८. अरे, जमीनें रक्षित असलेल्या अमुताप्रमाणें ह्या कुशिकपु-
त्रानें ह्याचें संरक्षण केलें असतां हा अस्त्रनिपुण असो वा नसो राक्षस ह्याचें तेज सहन
करण्यास समर्थ होणार नाहीत ९. अरे, ह्या मूर्तिमान् धर्म असून वीर्यवानांमध्ये हा
अग्र आहे आणि त्याचप्रमाणें विद्येमध्ये हा सर्व जगतांत अधिक असून तपाचें तर हा
मुख्य आश्रयस्थानच आहे १०. नानाप्रकारच्या अस्त्रांचें ह्याला ज्ञान आहे; ह्याच्या
सारिलें अज्ञज्ञान परात्पर त्रैलोक्यामध्ये सांपत कोणालाही नाही व पुढेही देव, ऋषि

नर्पयः कंचिजाम्ना न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सर्किन्नरमहो-
रगाः १२ सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमवार्मिकाः । कौशिकाय
पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशामति १३ तपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिस्तु-
तास्तुताः । नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः १४ जया च सुप्रभा
चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे । ते सुतेस्त्राणि शस्त्राणि शतं परमभास्वरम् १५
पञ्चाशतं सुनाह्लिके जया लब्धवरा वराव । यथाबासुरसैन्यानामप्रमेया-
नरुपिणः १६ सुप्रभा जनयश्चापि पुत्रान्यश्चाशतं पुनः । संहाराग्राम
दुर्धर्षान्दुराकामाश्वलीवसः १७ तानि वास्त्राणि वेत्त्येव यथावत्कुशि-
कात्मजः । अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् १८ तेनास्य
भुनिमुख्यस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । न किंचिदस्यविदितं भूतं भव्यं च
राघव १९ एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः । न रामममने
राजन्ः शयं गन्तुमर्हसि २० तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिका-
त्मजः । तस्य पुत्रं हितार्थाय त्वामुपस्थाभिधाचते २१ इति भुनिवचनात्-

अमर, राक्षस, श्रेष्ठ श्रेष्ठ गंधर्व आणि यक्ष, किन्नर व महोरग हापैकी कोणाला प्राप्त होण्याचा संभव नाही ११, १२. अत्यंत धार्मिक असे कृशाश्वाने पुत्र, सर्वप्रकारची अस्त्रे, रूपांन पूर्वी शिवाने, हा विश्वामित्र राज्य करीत असतांना, ह्याला दिले १३. दक्ष-कन्यांचे ठिकाणी जन्नास आलेले ते कृशाश्वाने पुत्रही देवीप्यमान, विजयशाली व महावीर्यवान् असून नानाप्रकारचीं स्वयं धारण करणारे होते १४. जया आणि सुप्रभा ह्या उभयतां सौंदर्यसंपन्न स्त्रिया दक्षप्रजापतीच्या कन्या असून त्यांना (पुत्ररूपाने). अत्यंत तेजस्वी अशीं शंभर अस्त्रे व शस्त्रे प्राप्त झालीं. १५. पैकीं वर प्राप्त झालेल्या जपेला असुरसैन्यांचा वध करण्याकरितां भवित्य आणि अहदय असे पञ्चास श्रेष्ठ पुत्र प्राप्त झाले असून सुप्रमेला दुसऱ्यांना सहन होण्यास अशक्य व अजिंक्य असे संहारनामक पञ्चास बलाढ्य पुत्र प्राप्त झाले १६, १७. असो. तीं अस्त्रे हा कुशिकपुत्र संगोपांग जाणीत असून आणखीं दुसरीं अपूर्व अस्त्रे उत्पन्न करण्यासही हा धर्मवेत्ता समर्थ आहे १८. ह्यामुळे, हे रघुवंशजा वंशस्था, ह्या महात्म्या धर्मवेत्त्या श्रेष्ठ मुनीला भूत आणि भविष्य हापैकीं अज्ञात असे कांहीही नाही. १९. तापर्व, महातेजस्वी आणि महावशस्वी विश्वामित्रमुनीचे वीर्य अशाप्रकारचे आहे. करितां, हे राजा, रासाश्व व ममनाविषयीं तुला संशय घेण्याचे कारण नाही २०. हा कुशिकनंदन विश्वामित्र त्या राक्षसांचे वारिषत्य करण्यास स्वतः समर्थ आहे; परंतु, केवळ तुझ्या पुत्रावर अनुग्रह करण्याकरितां हा तुझ्यामाशीं येऊन त्यांची वाचना करीत आहे २१. ह्याप्रमाणे

सप्तविंशो रघुवृषभश्च मुमोद पार्थिवः । ममनमभिरुचौ च राघवस्य
प्रथितयथाः कुशिकात्मजाय पुरुषा २२ [७६४] इत्यादि श्रीमद्रामायणे
वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकविंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयम् । प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव
सलक्ष्मणम् १ कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च । पुरोधसा
वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् २ स पुत्रं मूर्ध्निपात्राय राजा दशरथ-
स्तदा । ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ३ ततो वायुः सुसस्पर्शो
नीरजस्को बभौ तदा । विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजबलोचनम् ४ पुष्प-
वृद्धिर्महत्यासीद्वदुन्दुभिनिःस्वनैः । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रधाते तु
महात्मनि ५ विश्वामित्रो ययावमे ततो रामो महायशः । काकपक्ष-
धरो धन्वी तं च सौमित्रैरन्वगात् ६ कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ
विभो दश । विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाच्च पञ्चगौ ७ अनुजग्म-

वसिष्ठमुनीनीं तांमितलें असतां रघुवंशजश्रेष्ठ दशरथराजाचें चित्त प्रसन्न होऊन त्याला
आनंद झाला आणि रघुवंशज रामाचें गमन त्याला रुचून तो प्रसिद्धकीर्तिमान् दश-
रथ विश्वामित्रमुनीनां रामाला वेण्याविषयीं मनामध्ये विचार करूं लागला २२. क्षाप्र-
माणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडाविकीं एक-
विसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ ११ ॥

क्षाप्रमाणें वसिष्ठमुनि भाषण करूं लागले असतां दशरथ राजाचें मुख आनंदित
झालें आणि त्यानें स्वतःलक्ष्मणासहवर्तमान रामाला बोलाविलें १. नंतर माता कौसल्या
व पिता दशरथ ह्यांनीं त्याच्याकरितां मंगल केलें आणि पुरोहित वसिष्ठमुनीनीं मंग-
लसूचक मंत्राच्या योगानें त्याचें अभिमंत्रण केलें २. तदनंतर दशरथराजाचें मस्तकाचे
ठिकाणीं पुत्राचें अवघ्राण केल्यावर सुप्रसन्न अंतःकरणानें रामाला विश्वामित्रमुनीच्या
स्वाधीन केलें ३. तेव्हां कमलनयन राम विश्वामित्रमुनीबरोबर येत्याचें अवलोकन
करून स्वर्ण झाला असतां सुखावह असा वायु निर्मल होऊन बाहूं लागला ४. तो
महात्मा मार्गाला लागला असतां मोठी पुष्पवृष्टि झाली आणि देवदुंदुभींसहवर्तमान
शंख व दुंदुभि ह्यांचा घोष सुकूं झाला ५. विश्वामित्रमुनि पुढें जाऊं लागले, त्यांच्या
मागोमाग झुलपें राखलेला आणि धनुष्य धारण केलेला असा महायशस्वी राम जाऊं
लागला आणि सुमित्रापुत्र लक्ष्मण त्या रामाचे मागून चालला ६. धनुष्य आणि भाले
हातांत घेतले असल्यामुळें तीन फणांनीं बुक्त असलेल्या नावांप्रमाणें विसणारे आणि
आपल्या तेजाच्या सोपानें दशदिशा प्रकाशित करणारे ते उदार रामलक्ष्मण महात्मा

[सर्गः २२]

महाराष्ट्रतात्पर्यसमेतम् ।

७५

तुरङ्गप्रौ पितामहमिवाग्निनौ । अनुयातौ भिया दीप्तौ शोभयन्तामनि-
म्वितौ ८ तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलङ्कितौ । वरुणोभा-
वुलित्राणौ सङ्गन्तौ महायुतौ ९ कुमारौ चारुवपुषौ धातरी सव-
लक्ष्मणौ । अनुयातौ भिया दीप्तौ शोभयन्तामनिम्वितौ ॥ स्थापुं
देवमिवाग्निमयं कुमारविष पावकी १० अध्वर्यवो जनं गत्वा सरयौ
दक्षिणे तटे । रामेति मधुरां वार्णीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ११ मृदाप-
वत्स सलिलं वा भूकालस्य पर्ययः । मन्त्रग्रामं मृदाप त्वं वत्सा-
तिवला तथा १२ न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः । न च
सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः १३ न बाह्वोः सदृशो वीर्यं पुषि-
श्यामस्ति कश्चन । त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव १४ वत्सा-
मतिवलां चैव पठतस्तान् राघव । न सौभाग्ये न दक्षिण्ये न
ज्ञाने बुद्धिनिश्चये १५ नो नरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ । एत-
द्विधाद्वयं लब्धे न भवेत्सदृशस्तव १६ वत्सा चातिवला चैव सर्वज्ञानस्य

विश्वामित्रमुनींच्या मागोमाग गेले आणि ब्रह्मदेवाच्या मागोमाग जाणारे अग्निवीकु-
मारच कीं काय अशा रीतीने विश्वामित्रमुनींच्या मागोमाग गेलेले ते निर्दोष राम-
लक्ष्मण कांतीने देदीप्यमान असून विश्वामित्र मुनींना शोभा देत होते ७, ८. सारांश,
अचिंत्य व स्वयंप्रकाश अशा शंकराला शोभा देणारे वद्वाननच कीं काय असे ते
कांतीने देदीप्यमान, मनोहर रूपाने युक्त, निर्दोषी, धनुष्य, खड्ग व मोधचर्ममय अंगु-
लित्राण धारण केलेले आणि उत्तमप्रकारे भूषित झालेले महातेजस्वी बालवयी आते
रामलक्ष्मण कुशिकपुत्र विश्वामित्रमुनींना शोभवू लागले ९, १०. असो. सुमारे दीड
योजन गेल्यानंतर सरयूनदीच्या दक्षिण तीरावर विश्वामित्रमुनि मधुर वार्णीने ह्मणाले
“ वत्सा रामा, आचमन कर; कालातिक्रमण होणे योग्य नाही; वत्सा आणि अति-
वत्सा एतत्संज्ञक मंत्रसमुदाय तू ग्रहण कर ११, १२. ह्मणजे श्रम अथवा ज्वर तुला
होणार नाही; तुझ्या स्वरूपामध्ये पालट पडणार नाही आणि निद्रिस्थ अथवा असावक
असतांनाही राक्षस तुझ्यासमीप नेणार नाहीत १३. बाहुबलामध्ये तुझी बरोबरी
करणारा पृथ्वीत आज कोणीही नाही आणि, हे रामा, त्रैलोक्यांतही तुझी बरोबरी
करणारा पुढे कोणी निघणार नाही १४. हे राघवा, वत्सा आणि अतिवत्सा ह्या
विधा तू पठण करू लागलास ह्मणजे शान्त, सरलता, ज्ञान, ऐहिकविषय व प्रसुचर देवे
ह्यांमध्ये तुझी बरोबरी करणारा जगतांत कोणीही उरणार नाही. सारांश, हे निष्कार-
रामा, ह्या दोन विधा श्रम झाल्या असतां तुझी बरोबरी कोणीही करणार नाही १५, १६.

८६ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

मातरौ । क्षुत्पिपासे न ते क्षम्य मविष्मते नरोत्तम १७ यत्नामतिबलाच्चैव
पठन्नात राघव । विद्याद्वयमधीकाने यथाश्वाथ मवेद्भुवि १८ पिताम-
हसुते होते विद्ये तेजश्ममन्विने । प्रशतं तव काकुत्स्थ सदसस्त्वं हि
पार्थिव १९ कामं बहुयुगाः सर्वे त्वय्येने नात्र संशयः । तपसा संभृत-
चैते बहुरूपा मविष्मन्तः २० ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
प्रतिब्रज्याह ते विद्ये महर्षेर्मावितात्मनः २१ विद्याममुदितो रामः शुशुभे
भीमविक्रमः । महस्ररभिर्मगवाञ्छुद्दीवदिकाकरः २२ गुरुकार्याणि सर्वाणि
नियुज्य कुशिकात्मजः । ऊढस्तां रजनीं तत्र भरण्यां मसुखं ब्रजः २३
दशरथनृपसूनुमत्तमाभ्यां वृणशयनेनृचिते तदापिताभ्याम् । कुशिकसुन-
वचोनुलालिताभ्यां सुखमिव मा विवमौ विभावरी २४ [७८८] इति
भीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

बला आणि अतिबला ह्या विद्या कोणत्याही प्रकारच्या ज्ञानाचें उत्पत्तिस्थान आहेत ;
हे पुरुषभेष्टः रामा, बला आणि अतिबला तूं पठण करूं लागलास ह्याजें तूला क्षुधा
व तृषा लागणार नाही. या रघुवंशजा, ह्या दोन विद्यांचें तूं अध्ययन करूं लागलास
ह्याजें पृथ्वीमध्ये तुझी कीर्ति होईल १७, १८. तजानें युक्त अशा ह्या विद्या महोद-
वाच्या कन्या आहेत आणि द्याचें दान करण्याला, हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना राजपुत्रा,
तुंच योग्य पात्र आहेस १९. कारण, ह्या विद्यांचें दान स्वीकारण्याला योग्य असो हे
सर्व गुण तुझ्या ठिकाणीं पुष्कळ आहेत ह्यांत संशय नाही. ह्या विद्या तपानें युक्त झाल्या
असतां नानामकारें फलमव् हांतील " २०. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनीनीं सांगितल्या-
नंतर प्रसन्न मुद्देनें युक्त झालेला राम आचमन करून शुचि झाला आणि त्या
भितेंद्रिय महर्षीपासून त्यानें त्या विद्या ग्रहण केल्या २१. नंतर हजारो किरणानों
युक्त असलेला भगवान् सूर्य ज्याप्रमाणें शरदृतूमध्ये शोभूं लागतो त्याप्रमाणें तो
प्रचंड वराक्रम करणारा राम त्या विद्यांनीं युक्त झाला असतां शोभूं लागला २२. असो.
त्या विद्यांचा उपदेश केल्यानंतर कुशिकनेवन विश्वामित्रमुनीनीं रामाला गुरुसंबंधीं
सर्व कृत्वाभिर्षी उपदेश केला आणि नंतर त्या तिघांनींही सरयूनदीचे तीरी ती राज
सुसानें पालविली २३. सारांश, (राजकुमार असल्यामुळे) कधीही न अनुभविलेल्या
अशा तृप्पय शय्येवर ते दशरथ राजाचे सज्जनक्षेड पुत्र पडले असतांनाही विश्व-
मित्रमुनींच्या संभाषणानें त्यांचें लालन झाल्यामुळे त्यांची ती राज सुसानें गेली २४.
ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत भीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडा-
वैकी वाविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २२ ॥

प्रभातायां तु शर्वरीं विश्वामित्रो महामुनिः । अश्वघोषत काकुत्स्थो
 शयानौ पर्णसंस्तरे १ कौसल्या सुप्रभा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
 उत्तिष्ठ वरशार्दूल कर्तव्यं देवमात्रिकम् २ तस्यैः परमोदरं वक्षः सुख
 चरोचमौ । स्नात्वा कृतोदकी वीरौ जेषतुः परमं जपम् ३ कृताहिकौ
 महावीरौ विश्वामित्रं तपोधनम् । अभिवाद्यातिसंज्ञौ गमनाद्यभित-
 स्यतुः ४ तौ प्रयातौ महावीरौ दिग्वां त्रिपथगां नदीम् । दृशते त-
 स्तत्र सरग्वाः संगमे शुभे ५ तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् ।
 बहुवर्षमहस्राणि तस्यतां परमं तपः ६ तं दृष्ट्वा परमप्रीतो राघवौ पुष्प-
 माश्रमम् । ऊचतुभ्यं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ७ कस्याश्माश्रमः
 पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान् । भगवच्छ्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि
 नौ ८ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः । अश्वघोषयुतां राम
 यस्यायं पूर्वं आश्रमः ९ कन्दर्पो मूर्तिमानामीलकम् इत्युच्यते दुर्धः ।

रात्र उजाडल्यावर विश्वामित्र महर्षि पर्णस्तरणावर शयन करित असलेल्या काकु-
 त्स्थकुलोत्पन्न रामलक्ष्मणांना उद्देशून झणाले १ “ हे रामा, तुज पुढाच्या योगाचे
 कौसल्या उत्तम पुत्रवती झाली आहे. ह्यास्तव, मातःसंध्या काल सुख झाला आहे;
 अशा वेळीं निद्रित्य राहणे तुला योग्य नाही. करितां, हे पुरुषब्रह्मा, ऊठ आणि ईश-
 चिंतन व आन्हिक कर ” २. ह्याप्रमाणे त्या विश्वामित्र ऋषींचे ते अतिशय उत्कृष्ट
 भाषण श्रवण केल्यावर त्या पुरुषब्रह्म वीरांनीं स्नान करून अर्घ्य दिले आणि सर्वोत्कृष्ट
 असा गायत्री जप केल ३. तदनंतर आन्हिक आठोपल्यावर त्या महावीर्यान् राम-
 लक्ष्मणांनीं अतिशय आरदित होऊन तपोधन विश्वामित्र ऋषींना अभिवंदन केले
 आणि मार्गाचे आक्रमण करण्याकरितां ते त्यांच्या संपुष्क उभे राहिले ४. कंतर
 जातीं जातें त्या महावीर्यान् रामलक्ष्मणांना भागीरथीचे दर्शन झालें आणि सरयू व
 भागीरथी ह्यांच्या पवित्र संगमावर ५ अनेक सहस्र वर्षे उत्कृष्ट तपश्चर्या करित
 असलेल्या त्रितेन्द्रिय मुनींचे पुण्य आश्रमस्थान त्यांनीं अवलोकून केले ६. तौ पवित्र
 आश्रम अवलोकन केल्यावर ते रघुवंशज रामलक्ष्मण अत्यंत संतुष्ट झाले आणि
 त्या महात्म्या विश्वामित्र मुनींना विचारूं लागले कीं ७ “ हे भगवन्, कसिम
 आश्रम कोणाचा व हा आश्रमामध्ये कोण पुरुष वास्तव्य करित असतो ? हे श्रवण
 करण्याची आवडी इच्छा आहे आणि ह्याविषयी आझांस परकाष्ठची उत्कंठा
 प्राप्त झाली आहे ” ८. ह्याप्रमाणे त्यांचे भाषण श्रवण केल्यावर मुनिब्रह्म विश्वामित्र किंचित्
 हास्य करून झणाले “ हे रामा, हा प्राचीन आश्रम कोणाचा हें श्रवण कर ९.

तपस्वन्तमिह स्याजुं नियमेन समाहितम् १० कृतोद्गहं तु देवेशं गच्छन्तं
 समरुद्धम् । धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ११ अवध्यातश्च
 रुद्धेन चक्षुषा रघुनन्दन । व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्मर्बगाभीणि दुर्मतेः १२
 तत्र भार्गवं हतं तन्व निर्दग्धस्य महात्मनः । अशरीरः कृतः कामः क्रोधा-
 देवैर्भर्येण ह १३ अनक्तं इति विख्यातस्तदाप्रभृति राक्षस । सचाक्रुवि-
 दयः क्षीमान्यत्राहुं स मुञ्चोच ॥ १४ तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः
 पुरा । शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते १५ इहायं रजनीं राम
 वसेत् शुभदर्शन । पुण्ययोः सस्तिर्मध्ये श्वस्तरिण्यामहे वयम् १६ अभि-
 गच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् । इह वासः परास्माकं सुखं वत्स्या-
 महे निशाम् १७ ज्ञातश्च कृतज्ञप्याश्च हृतहृष्या नरोत्तम १८ तेषां संब-
 दतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा । विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमाग-
 मन् १९ अर्थं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे । रामलक्ष्मणयोः

ज्ञानी लोक ज्ञाता काम असें ह्मणतात तो कर्ष पर्वी मूर्तिमान् होता. पुढें ह्या
 आश्रमामध्ये एकाय चित्त करून नियमपूर्वक तपश्चर्या करीत असलेले १०. देवाधि-
 देव रुद्र समाधि उतरल्यावर मरुद्वणासहवर्तमान जाऊं लागले असतां दुर्बुद्धि
 भवनानें मनामध्ये विकार उत्पन्न करून त्या देवाधिदेवाला घेरून टाकिलें. ह्यामुळें त्या
 महात्म्यानें त्याला हुंकारून टाकून ११, हे रघुनंदना रामा, त्याच्याकडे वक्र दृष्टीनें
 पाहिलें. तेव्हां त्या दुर्बुद्धि भवनाच्या शरीरापासून त्याचे सर्व अवयव तुकडे तुकडे
 होऊन खाली पडले १२. सारांश, क्रोधाग्नीनें दाघ झालेल्या त्या महात्म्या कामार्चे
 शरीर ह्या आश्रमामध्ये नाहींत झालें आणि ह्याप्रमाणें देवाधिदेवानें क्रोधांमुळें काम
 शरीररहित केला असता १३, हे रघुवंशज रामा, तेव्हांपासून अनंग ह्या नांवानें तो
 प्रसवात झाला व ज्या प्रवेशामध्ये कामानें शरीराचा त्याग केला तो वैभवसंपन्न प्रवेश
 अंधनामक वेश झाला १४. त्या देवाधिदेव शंकराचा हा पवित्र आश्रम असून हे मुनि
 त्याचे पूर्वीचे धर्मनिष्ठ शिष्य होत. हे वीरा, ह्या मुनींचे ठिकाणीं पाप नाहीं १५.
 करितां, हे शुभदर्शना रामा, आज रामभर आपण ह्या पवित्र नद्यांमध्ये वास्तव्य करू
 आणि उद्यां तरून पलीकडे जाऊं १६. अरे, ह्या पुण्य आश्रमाप्रत आपण सर्व शुचि-
 मूर्त होऊन जाऊं. ह्या ठिकाणीं आपलें वास्तव्य उत्तम प्रकारचें होणार आहे. करितां,
 हे मुख्योत्तमा, ज्ञान, जप व होम आटोपून आपण ही रात्र ह्या ठिकाणीं सुखानें
 काढूं १७, १८. ह्याप्रमाणें त्याचा संवाद चालला असतां तपःसामर्थ्यानें प्राप्त झालेल्या
 अतींद्रिय ज्ञानाच्या योगानें राम वगैरे आले आहेत असें समजल्यावर अत्यंत संतुष्ट

[सर्गः २३]

महाराष्ट्रतत्त्वसंग्रहेतयः ।

८९

पश्चादकुर्वन्प्रतिथिक्रियाम् २० तत्कारं समनुग्राह्य कथाभिरभिरञ्जयत् ।
तथाहमज्जम्भोमृषयस्ते समाहिताः २१ तत्रवाप्तिभिरानीता मुनिभिः
सुप्रतैः सह । श्ववसन्ते सुते तत्र कायाज्जपदे तथा २२ कथाभिरभिरा-
माभिरभिरामौ नृपात्मजी । रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपु-
ङ्गवः २३ [८११] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे
अष्टाविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य तया-
स्तीरमुपागतौ । ते च सर्वे महात्मावो मुनयः संगितवताः । उपस्थाप्य
शुभां नावं विश्वामित्रमथामुवच २ आरोहतु भवामावं राजपुत्रपुरम्भतः ।
अरिष्टं गच्छ वन्थावं मा भूत्कालस्य पर्यवः ३ विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा
तानुषीश्रुतिपूज्य च । नतार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरं गमाम् ४ पञ्च
शुश्राव वै शब्दं तोयसंस्मरवर्धितम् । मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य

सालेल्या तेषील मुनीनां हर्षं शाला १९ आणि लवंच अर्घ्यं च पादं निवेदनं करून
आणि त्याचप्रमाणे विश्वामित्र मुनीनां भोजन देऊन नंतर त्यांना रामलक्ष्मणांचे आद-
रातिथ्य केले २०. ह्याप्रमाणे योग्य सत्कारं झाल्यावर त्या रामप्रभृतींनी कथांच्या
योगाने त्या आश्रमातील ऋषींचे चित्तरजन केले असता त्या ऋषींनी स्वस्थ विसाने
संध्यसंबंदन केले २१ व नंतर ते आश्रमवासी मुनि सदाचरणी ऋषींसह वर्तमान त्या
रामादिकांना आश्रमांत घेऊन गेले असता हवी ती इच्छा परिपूर्ण करणाऱ्या त्या
मर्गाश्रमामध्यं ते विश्वामित्रमुनि सुस्ताने राहिले २२ आणि त्या धर्मात्मा मुनिश्रेष्ठ
विश्वामित्रांनी मनोहर कथांच्या योगाने त्या सौंदर्यसंपन्न राजकुमारांचे चित्तरजन
केले २३. ह्याप्रमाणे महामुनिकसर्मसकिमणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील
बालकांडाधिकीं तेविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २३ ॥

नंतर चांगले उजाडल्यावर ज्ञानसंध्या आटोपलेल्या विश्वामित्रमुनींना पुढे करून ते
कात्रूंचे दमन करणारे रामलक्ष्मण नदीतीर्षि गेले १. ते सर्व महात्मे च निर्वल जप-
अर्घ्य करणारे मुनि शुभावह नाव माणवून विश्वामित्रांना झुजाले २ “ आपण राज-
कुमारांना पुढे करून ह्या नौकेवर आरूढ व्हा आणि निर्विज्रपणे मार्गाचे अवलंबन करा.
आतां वेळ वाडूंक देऊं नका ” ३. ह्यावर विश्वामित्रांनी “ डीक धाई ” असें झुजून
त्या ऋषींना मान विला आणि त्या रामलक्ष्मणांसह वर्तमान ते समुद्राला जाऊन मिळ-
णाऱ्या गंगानदीतून तरून जाऊं लागले ४. तेव्हा उदकाचे मणभागी व्याल्मावर
जलक्षोमाने वृद्धिंगत झालेला असा एक ध्वनि रामाचे कानी आला असता तो ध्वनि

विश्वयम् ५ स्नातुकामो महतेजाः ॥ राक्ष कनीयसा । अयं रामः सरि-
 ष्यध्वे पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ६ वसिष्ठोऽभिधमानस्य किमर्थं तुमुक्तो ध्वनिः ।
 राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ७ कथयामास धर्मात्मा तस्य
 शब्दस्य विश्वयम् । कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं परम् ॥ ब्रह्मणा
 नरशर्वतुलं तेनेदं मानसं सरः ८ तस्मात्सुखाच्च सरसः सायोध्यामुपगूढते ।
 सरःप्रवृत्ता सरयुः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ९ तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवी
 मभिवर्तते । वाग्संक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु १० ताभ्यां तु तावुभौ
 कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ । तीरं दक्षिणमासाद्य जम्बतुलं ध्रुविक्रमौ ११
 स वनं घोरमंकाशं दृष्ट्वा नरवरात्मजः । अविग्रहतमैस्वाकः पप्रच्छ मुनि-
 पुङ्गवम् १२ अहो वनमिदं दुर्मं झिल्लिकागणभंगुतम् । धैरवैः श्वापदैः
 कीर्णं शकुनैर्द्वारिणारवैः १३ नानाप्रकारैः शकुनैर्वारिश्चिर्भैरवस्वनेः ।

कोणाचा आहे हे निश्चयाने जाणण्याची महतेजस्वी रामाला कनिष्ठभ्रात्या लक्ष्मणा-
 सहवर्तमान इच्छा झाली ५. तेव्हा, “ नावेच्या योगाने दुभंग होत असलेल्या उदका-
 मध्ये हा प्रबंद ध्वनि होत आहे हे काय ? ” ६ झणून रामाने मुनिश्रेष्ठ विश्वामि-
 त्राना प्रश्न केला असता उत्कटेने युक्त असे त्या रघुवंशज रामाचे माषण श्रवण करून
 धर्मात्म्या विश्वामित्रमुनींनी तो शब्द कशाचा हे निश्चयपूर्वक रामाला सांगण्यास
 आरंभ केला ७. (ते झणाले), “ हे पुरुषश्रेष्ठ रामा, कैलासपर्वतावर ब्रह्मदेवाने
 मनाच्या योगाने एक उत्कृष्ट सरोवर निर्माण केले व ते मनानेच निर्माण केले असल्या-
 मुळे मानस ह्याच नावाने प्रसिद्ध झाले ८. त्या सरोवरापासून जी नदी निघाली ती
 अयोध्येसमीप वाहत आहे. सारांश, अयोध्येसमीप असलेली नदी सरोवरापासून
 निघाल्यामुळे (झणजे ब्रह्मदेवाने निर्माण केलेल्या सरोवरापासून निघाल्यामुळे) ती
 पवित्र नदी सरयू ह्या नावाने प्रसिद्ध झाली ९. त्या नदीचा हा अनुल ध्वनि
 जान्हवीच्या ध्वनीशीं संबुक्त होत आहे व तो उदकाच्या क्षोभामुळे होत आहे. हे रामा,
 तिला तूं शुद्ध मनाने प्रणाम कर ” १०. ह्याप्रमाणे विश्वामित्रमुनींनी सांगितले असता
 अत्यंत धार्मिक अशा त्या उमयवर्ता रामलक्ष्मणांनी त्यांना झणजे मंथा आणि सरयू
 ह्यांना मज्जाम केला आणि दक्षिणतीराला जाण्यावर लवकर लवकर पाऊल उचलून
 ते आऊं लागले ११. जाता जाता त्या पुरुषश्रेष्ठ दशरथनंदन इक्ष्वाकुवंशज रामाने
 खोकांचा संचार नसल्यामुळे तुळबले न मेलेले आणि विसण्यांत मयंकर असें वन अव-
 लोक्षन करून मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना प्रश्न केला १२. “ कायहो हे गहन वन ! ”
 हे झिं झिं शब्द करणाऱ्या कीटकांच्या सप्रवाषांनी युक्त असून भयंकर श्वापदैः ह्यांत

सिंहव्याघ्रवराहैश्च शरभैश्चापि शोभिदम् १४ वन्याश्वकर्णककुर्मैर्विस्वाति-
श्रुकपाटलैः । संकीर्णं वदरीमिध किं त्विदं वारुणं वनम् १५ तपुषाच
महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः । वृक्षतां वत्स काकुत्स्थ वस्येतदाकर्ण
वनम् १६ एतो जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम । मलयदाश्च करु-
षाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ १७ पुरा वृषभधे राम मलेन समभिप्लुतम् ।
क्षुधा चैव सहस्राक्षं जगद्गत्या समाविशत् १८ तमिन्द्रं मलिनं देवाः कृष-
यश्च तपोधनाः । कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रभोचयन् १९ इह
भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारुण्यमेव च । शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रवे-
दिरे २० निर्मलो निष्करुषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् । ततो देशस्य
सुप्रीतो वरं प्रादादनुत्तमम् २१ इमौ जनपदौ स्फीतौ स्याति लोके गमि-
ष्यतः । मलयदाश्च करुषाश्च ममाङ्गमस्तधारिणौ २२ साधु साच्चितितं देवाः
पाकशासनमब्रुवन् । देशस्य पुजां तां दृष्ट्वा कृताशकेण धीमता २३ एतौ जन-

निकटे तिकटे पसरलेली आहेत; त्याचप्रमाणे वारुण शस्त्र करणारे आसपक्षी १२, स्वभावतःच भयंकर शब्दाने युक्त आणि तप्ततूनही अति भयंकर शब्द करणारे असे नानाप्रकारचे इतर पक्षी आणि तसेच सिंह, व्याघ्र, वराह व गज ह्यांच्या भोगाने ते सुशोभित असून १४, वन, अश्वकर्ण, ककुन, मित्त, तिवृक्ष, पाटळ आणि वदरी ह्या वृक्षांनी ते गजजललेले आहे. खरोखर हे वन इतके भयंकर होण्याचे कायही कारण असावे ? ” १५. ह्याप्रमाणे रामाने प्रश्न केला असता महातेजस्वी विश्वामित्र महामुनि त्याला ह्याले, “ वत्सा काकुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, हे भयंकर वन कोणाचे हे ऐक १६. हे पुरुषश्रेष्ठा, मलय आणि करुष असे हे देवांच्या यत्नाने निर्माण झालेले दोन देश पूर्वी मोठे समृद्ध होते १७. हे रामा, पूर्वी वृषासुरवधसमयी अशुद्ध आचरण आणि क्षुधा ह्यांनी इद्र न्यास झाल्यामुळे जगद्गत्या त्याच्या मार्गे लग्नली १८ तेव्हा त्या मलिन इंद्राला देव आणि तपोधनदेखि ह्यांनी (बंगालजलने भरलेल्या) कलशांच्या भोगाने स्नान घालून त्याचा मल काढून टाकिला १९. सारांश, ह्या भूमीचे ठिकाणी देवांनी महेन्द्राच्या शरीरातील मल व त्याचा कुमुक्षितपणा काढून दिला; तेव्हा त्यांना आनंद झाला २०, आणि मग व कुमुक्षितपणा ह्यांनी इंद्र विपुल शास्त्रामुळे पूर्वप्रमाणे शुद्ध झाला. तदनंतर इंद्र त्या प्रदेशावर कारच संतुष्ट झाला आणि “ माझ्या शरीराचा मल व माझी क्षुधा धारण करणारे हे प्रदेश मलय व करुष ह्या नांवाने प्रसिद्ध होऊन नेहमी समृद्ध होतील आणि पुण्यीकृत ह्यांची मोठी स्थाति होईल ” असा त्याने अत्युत्कृष्ट वर दिला २१, २२. तेव्हा विचारी इंद्राने केलेला तो देशाचा संमान

९२ महामुनिवाल्मीकिप्रणीत रामायणम् । [बालकाण्डम् १]

पद्मीरुक्मीती दीर्घकालमरिंदम् । मलयध्व करुणांश्च मुद्रितः धनधान्यतः २४
कम्यकिल्लय कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी । पलं नामसहस्रस्य धारयन्ती
तदा समुद्र २५ ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुखस्य धीमताः । मारीचो
गजाननः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः २६ वृत्तवाहुर्महारीचो विपुलास्यतनु-
र्महान् । राक्षसो भैरवाकारो नित्यं ज्ञामयते प्रजाः २७ इमौ जगत्पदौ नित्यं
विनाशयति राघव । मलयध्व करुणांश्च ताटका दृढचारिणी २८ सेवे
पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्धयोजने । अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वने
यतः २९ स्ववाहुबलमाश्रित्य जग्मीमां दृढचारिणीम् । मन्त्रियोगादिर्महेशं क्रुद्ध
निष्कण्ठकं पुनः ३० न हि कश्चिदिमं देशं शक्नो ह्यागन्तुमीदृशम् ।
यक्षिण्या घोरया राम उरमादितममशया ३१ एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्धारुणं
वनम् । यस्या शोत्सादितं सर्वमघापि न निवर्तते ३२ [८४३] इति
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाण्ये बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

अवलोकन कल्याणवर " उत्तम उत्तम " झणून देवांनी इम्राला अनुमोदन दिले २३. सारांश; हे शत्रुघ्ना रामा, हे समृद्ध देश मलय व करुण पुष्कळ फळ लोटपयंत धनधान्यांनी संपन्न होते २४. पुढे काहीं काल लोटल्यानंतर स्वेच्छेप्रमाणे स्व धारण करणारी एक यक्षिणी उत्पन्न झाली. हे रामा, तुम्हें कल्याण असो. ती यक्षिणी सहस्र गर्जांचे बल धारण करणारी असून २५ सुंदाची भार्या आहे व तिचें नांव ताटका असें असून इंद्रतुल्यपराक्रमी मारीचनामक राक्षस तिचा पुत्र आहे २६. त्या धिप्पाड राक्षसाचे बाहु मर्गरीत असून मस्तक, मुख व शरीर हीं प्रचंड आहेत आणि त्याची मुद्राही भयंकर असून तो राक्षस प्रजाजनांना नित्य त्रास देत आहे २७. हे रघुवंशना राबा, दुरावरण करणारी ती ताटका ह्या मलय व करुण देशांची नेहमीं नासधूस करित असते २८, आणि ती ही मार्ग अडवून धरून अर्धयोजनापेक्षां जास्त प्रवेश-वर वास्तव्य करित आहे. करिता, ज्याअर्थी आपणांला सादकेच्या वनामध्ये जावया-चेच आहे २९, त्याअर्थी आपल्या बाहुबलाचें अवलंबन करून तूं ह्या दुराचारिणीचा माझ्या आर्तनें बंध कर आणि पुनरपि ह्या प्रवेश निष्कंदक करून सोड ३०. कारण, हे रामा, असंका अशा घोर यक्षिणीनें उच्छिन्न करून टाकिलेल्या ह्या अशा प्रकारच्या प्रवेशामध्ये कोणीही येण्यास समर्थ नाही ३१. असो. हें वन दारुण कसें झाले हें सर्व मी तुला सांगितलें. यक्षिणीनें हें जें सर्व उप्पस्त करून टाकिले आहे तें अद्या-पही पूर्वस्थितीवर येत नाही ३२. आपणानें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंग्रह आदिकाण्डांतील बालकाण्डाचेकीं चौविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २४ ॥

अथ तस्याप्रयेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् । श्रुत्वा पुरुषभार्तकः प्रयुवाच
 शुभां गिरमै १ अल्पवीर्यां यदा यक्षी श्रूयते मुनिपुङ्गव । कथं नागसह-
 सस्य धारयत्यबला बलम् २ इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राववस्यामितीजसः ।
 हर्षयद्भुक्ष्णया वाचा सलक्ष्मणपरिदमम् ३ विश्वामित्रोऽप्यचीद्वाक्यं शृणु
 येन बलोत्कटा । वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ४ पूर्वमासीन्म-
 हायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् । अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ५
 पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तथा । कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम
 नामतः ६ ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः । न त्वेष पुत्रं यक्षाय
 ददौ चासौ महायशाः ७ तां तु बालां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् ।
 जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां वशस्विनीम् ८ कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी
 पुत्रं व्यजायत । मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोभवत् ९ सुप्ते तु
 निहते राम अगस्त्यमृषिमत्तमम् । ताटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमि-
 च्छति १० भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती माभ्यधावत । आपतन्तीं तु तां

यांचा प्रभाव अतर्क्य आहे अशा त्या विश्वामित्र मुनीचें उत्कृष्ट भाषण श्रवण करून पुरुषत्रेष्ठ नाम शुभ वाणीनें त्यांना पुनरपि विचारूं लागला १ कीं, “हे मुनिभेडा, पुराणादिकांमध्ये यक्षजाति वीर्यानें अल्प असल्याचें श्रुत आहे. तेव्हां त्या जातीतील अबला सहस्र गजांचें बल कसें धारण करीत आहे ? ” २. ह्याप्रमाणें अपरिमित-सामर्थ्यवान् रघुवंशज रामानें प्रश्न केला असतां मधुर वाणीनें लक्ष्मणासहवर्तमान त्या शत्रुदमन रामाला आनंदित करीत करीत ३ विश्वामित्र ह्मणाले “ ती वक्षिणी बलाढ्य कशी साली तें ऐक. ही अबला वरप्रदानामुळे असले बल व वीर्य धारण करीत आहे ४. पूर्वी सुकेतु ह्मणून एक मोठा यक्ष होऊन गेला; तो वीर्यवान् असतां-नाहीं त्याला अपत्य नव्हतें. पुढें त्या सदाचरणसंपन्न यक्षानें अपत्यप्राप्तीकरितां मोठी तपश्चर्या केली ५. तेव्हां, ब्रह्मदेवानें अतिशय संतुष्ट होऊन त्या यक्षाभिपतीला, हे रामा, नावानें ताटका ह्मणून प्रसिद्ध असलेलें एक कन्यारत्न दिलें ६. माघि ह्या कन्येला ब्रह्मदेवानें सहस्र गजांचें बल दिलें; परंतु, त्या महाकीर्तिमान् ब्रह्मदेवानें पुत्र तर यक्षाला दिलाच नाही ७. ती बाला वाढीस लागून सौंदर्य व यौवन ह्यांनीं शोभूं लागली अशांता जम्भपुत्र सुन्दाला त्या यक्षानें ती वशस्विनी भार्या (कन्या) दिली ८. ह्यां दोघीला कांहीं दिवस लोटल्यानंतर त्या ताटकानामक वक्षिणीला अजिंक्य असणें एक मारीचनमक पुत्र झाला व तो पुढें शापामुळे राक्षस बनला ९. हे रामा, (अगस्त्य मुनींनीं) शाप दिल्यामुळे सुन्दाचा वध झाल्यावर ती ताटका अप्रियेष्ट अगस्त्य मुनींना

१४ महापुनिवाल्मीकिप्रणीत रामायणम् । [नाटकाष्टकम् ।]

हृदा अमस्त्वो भगवानुचिः ११ राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याचक्षार सः । अगस्त्वः परमार्थस्ताटकामपि शमवाद् १२ पुरुषार्थं महापक्षी विकृता विद्वतामना । इदं रूपं विद्यायाश्च दाक्ष्यं रूपमस्तु ते १३ सैषा शापकृतमर्षा ताटका क्रोधमूर्च्छिता । देशमुत्सादयत्येनमगस्त्वोपरितं शुभम् १४ एनां राक्षस दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् । गोत्राक्षणहिता-
र्याय जहि इष्टपराक्रमाय १५ न सेनां शारसंमुष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् । निहन्तुं त्रिदृ लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन १६ न हि ते स्त्रीवचकृते घृणा कार्या नरोत्तम । चातुर्वर्ण्यहितार्थं हि कर्तव्यं राजसूनुना १७ सुधांसम-
नुरांसं वा प्रजारक्षणकारणात् । पातकं वा सद्योर्षं वा कर्तव्यं रक्षणा सदा १८ राज्यभारनिष्कानामेष धर्मः सनातनः । अधर्म्मा जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्यां न विद्यते १९ श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचन-

घेरण्याची पुत्रांसहवर्तमान इच्छा करू लागली १० आणि क्रुद्ध होऊन गर्जना करीत करीत त्यांना भक्षण करण्याच्या उद्देशाने त्यांच्याकडे धावली. तेव्हा ती पुत्रांसहव-
र्तमान आपल्याकडे चाल करून येत आहे असे पाहून भगवान् अगस्त्वमुनींनी ११
“ राक्षस हो ” म्हणून तिच्या मारीचनामक पुत्राला शाप दिला. इतकेच नव्हे परंतु,
त्या अत्यंत क्रुद्ध झालेल्या अगस्त्वमुनींनी “ हे तुम्हे रूप नाहीत होऊन तुला सत्वर
घोररूप प्राप्त होईल १२ आणि तू महापक्षिणी शरीराने व चेहऱ्याने ‘अक्राळवि-
क्राळ’ होऊन माणसांना खाणारी (राक्षसी) होशील ” असा त्या ताटकेलाही
शाप दिला १३. ती ही शापामुळे क्रुद्ध झालेली राक्षसी क्रोधाच्या अग्नीं आधीन
झाली आहे आणि अगस्त्वमुनींचा संचार असलेला हा पवित्र देश उध्वस्त करीत
आहे १४. सास्तव, हे रघुवंशज रामा, अत्यंत भयंकर, दुराचारिणी आणि अनर्था-
बद्द पराक्रमाने युक्त अशा ह्या पक्षिणीचा गोत्राक्षणांच्या हिताकरितां तू बध कर १५.
हे रघुनन्दन, शापग्रस्त झालेल्या ह्या ताटकेचा बध करण्यास त्रैलोक्यामध्ये तुझ्यावा-
चून इतर कोणत्याही पुरुषांचे सामर्थ्य नाही १६. हे पुरुषमेढा, स्त्रीवध करावा लागत
आहे म्हणून तू मनामध्ये दया आणू नकोस. कारण, चारी वर्णांचे हित करण्या-
करितां आणि धनारक्षम करण्याकरितां जे काही करणे अवश्य असले तें करे असो,
धाईत असो, पातकाबद्द असो किंवा उद्योग असो राजपुत्राने केलेच पाहिजे १७, १८.
कारण, राज्यभार ज्यांच्यावर सोंपविलेला आहे त्यांचा हा सनातन धर्मच आहे.
करितां, हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, ह्या अधर्मानिष्ठ ताटकेचा बध कर. हिचे ठिकाणी
धर्म कसला तो मुळीच नाही १९. हे राजपुत्रा, पूर्वी विरोचन देव्याची कन्या मंथरा

सुतां वृष । पृथिवीं हन्तमिच्छन्तीं बन्धुरामम्यसूदयत् २० विष्णुमा च
पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता । अनिर्द्रुं त्वां कमिच्छन्ती काव्यमाता निवृ-
दिता २१ एवेक्षान्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः । अधर्मसहिता नार्यो
हताः पुरुषसत्तमैः २२ तस्मादेनां वृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनाद्युष २३
[८३६] इत्यर्थे श्रीमद्रामायणे वास्मीकीय आदिकाण्ये बालकाण्डे
पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

सुवेर्वचनमङ्गीवं ध्रुत्वा नरवरात्मजः । रावचः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युषा-
च दृढमतः १ पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् । वचनं कौशिकस्थिति
कर्तव्यमविशङ्कया २ अनुशिष्टोऽस्म्ययोऽप्यायां गुरुमध्ये महात्मना । पित्रा
वधारयेनाहं नावशेयं हि तद्वचः ३ मोहं पितुर्वचः ध्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मा-
दिनः । करिष्यामि न मंदेहस्ताटकादधमुत्तमम् ४ मोक्षाद्विनाशिनार्थाय
देशस्य च हिताय च । तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमद्यतः ५ एवमुक्त्वा
धनुर्मध्ये बद्धा मुष्टिमिन्दमः । ज्याधोपमकरोत्तीक्ष्णं दिशः शब्देन नादयत् ६

पृथ्वीचा घात करण्याची इच्छा करून लागली असता इंद्राने तिचा वध केल्याचें वृत्त
आहे २० आणि त्याचप्रमाणें, हे रामा, इंद्रशून्य स्वर्गलोक करण्याची इच्छा कर-
णारी जी भृगुपत्नी व शुकमाता तिचा विष्णूने वध केल्याचेंही ऐकण्यांत आहे २१.
सारांश, ह्यांनी आणि इतरही महात्म्या अनेक पुरुषब्रैष्ठ राजपुत्रांनी अधर्ममिष्ठ
स्त्रियांचा वध केला आहे २२. तस्मात्, हे राजपुत्रा, तूं वृणां सोडून देऊन माझ्या
आज्ञेने हिचा वध कर २३. त्याप्रमाणें महामुनिवास्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक
आदिकाव्यांतील बालकांडापैकी पंचविंसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २५ ॥

त्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनीचें शौर्ययुक्त भाषण श्रवण करून निर्वल आचरणांनं युक्त
असा जो पुरुषब्रैष्ठ दशरथपुत्र रघुवंशज राम तो हात जोडून झाला १. " विश्व-
मित्र मुनींची आज्ञा काही एक शंका न घेतां पाळायी " अशी पित्याची वचन-
आज्ञा झाली आहे २. आणि पित्याचें वचन मला अत्यंत प्रमाणमूत आहे. अहो,
" विश्वामित्र मुनींच्या भाषणाची अवज्ञा करूं नको " अशी महात्म्या पित्या दशर-
थानें अघोर्ध्वत असतांवा (वसिष्ठवामदेवधमृति) गुरुमध्ये मला आज्ञा केली आहे ३.
तेव्हां, मी पित्याची आज्ञा शिरसा मान्य करून ब्रह्मदेव्याच्या आज्ञेनें उत्कृष्ट धर्मात्मा
कारणीभूत होण्यास ताडकेचा वध मनमर्थे कोहीएक स्वह न आणितो करीन ४.
तात्पर्य, मोक्षाद्विनाश्या हिताकरितां आणि देशाच्या कल्याणाकरितां अतर्क्य प्रमावर्णे
युक्त जे आपण त्यांच्या आज्ञेप्रमाणें वागण्यास मी तयार आहे " ५. असें झेलून

२१ महामुनिवासीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्ड ५]

तेन शब्देन निवृत्तास्वाटकाववाप्तिः । ताडका ५ सुसंकुचा तेन
शब्देन मोहिता ७ तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी कोपमूर्च्छिता । भुक्ता
चाभ्यवृत्कुचा यत्र शब्दो विनिःसृतः ८ तां दृष्ट्वा साधवः कुन्दा
विकृतां विकृताननाम् । प्रमाणेनातिवृद्धा च लक्ष्मणं सोम्यभाषत ९
पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं शरुजं वपुः । भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरुणा
इदयानि च १० एतां पश्य दुग्धधर्षा मायाबलसमन्विताम् । विनिवृत्तां
करोम्यद्य इतकर्णत्रिनासिकाम् ११ न ह्येनामृतसहे हन्तुं क्षीस्वभावेन
रक्षिताम् । वीर्यं चास्या गतिं चैव हन्यामिति हि मे मतिः १२ एवं
ब्रुवाणं रामे तु ताडका क्रोधमूर्च्छिता । उद्यम्य बाहुं गर्जन्ती राममेवा-
भ्यभाषत १३ विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्यताम् । स्वस्ति राघ-
वयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत १४ उद्धृत्वा ना रजो घोरं ताडका राघवाबुधौ ।
रजोमयेन महता मूढूर्न सा व्यमोहयत् १५ ततो माया समास्थाय शिला-

शत्रुवसन रामाने धनण्याच्या मध्यभागी मूठ बळून ध्वनीने वशविशा नादित करीत करीत
प्रत्येवेका प्रचंड रणत्कार केला ६. त्या रणत्काराने ताडकेच्या मनांत राहणारे सर्व
प्राणी काबरेबाबरे झाले आणि त्या शब्दाने व्याकुळ होऊन ताडकाही अतिशयच कुन्दा
झाली ७. तो ध्वनि श्रवण करितांक्षणीं ती कुद्ध राक्षसी कोधाने आमदीं व्याप्त झाली
आणि जिकबून तो ध्वनि आला होता त्या प्रदेशाला अमुलसून ती धांवत चालली ८.
तेव्हां, शरीराने व चेहेऱ्याने ही अकाळविकाळ असून प्रमाणाने फारच प्रचंड अस-
लेल्या त्या कुद्ध राक्षसीला अवलोकन करून तो रघुवंशज राम लक्ष्मणाला झणाला ९
"हे लक्ष्मणा, ह्या यक्षिणीचे भयंकर आणि घोर असे रूप अवलोकन कर. अरे, हिला
पाहून भिड्या लोकांची तर असूदेच, परंतु, घुरांचीही इदचे फुटून जातील १०. अरे,
पहा. मायाबलाने युक्त आणि झणूनच जिंकण्याला अशक्य अशा ह्या यक्षिणीचे कान
व नाक कापून घेऊन मी हिला आज परावृत्त करितों ११. क्षीस्वभावाने ही
रक्षित असल्यामुळे (अर्थात् क्षिवांचा वध करणे उचित नाही झणून ही क्षीजाति
ह्या दृष्टीनेच वधापासून सुरक्षित असल्यामुळे) मला हिचा वध करावा असे वाटत
नाहीं. करितां, हिचे सामर्थ्य आणि गति ह्यांचा नाश करावा असा मात्तार विचार
आहे " १२. ह्याप्रमाणे राम बोळू लागला असतां ताडका कोधाने अगदीं व्याप्त
झाली आणि गर्जना करीत करीत हात उभारून घेऊन रामाकडे धांवली १३. तेव्हां
विश्वामित्र ब्रह्मर्षींनी हुंकाराने तिची निर्मर्स्तीना करून रघुवंशजांचा जय असो व
ह्यांचे कल्याण होवो " असे झडले. १४. हातव्यांत भयजनक अशी फूळ उडवीत

[सर्गः २६]

महाराष्ट्रतात्पर्यसमेतम् ।

१७

वर्षेण राघवौ । अवाकिरत्सुमहता ततश्चक्रोष राघवः १६ शिलावर्षं
महत्तस्याः शरैर्वर्षेण राघवः । प्रतिवार्योपधावन्त्याः करो चिच्छेद
पत्रिभिः १७ ततश्चिन्नभुजा अन्तामभ्याशे परिगर्जतीम् । सौमित्रिरक-
रोत्कोषाद्धृतकर्णाग्रनासिकाम् १८ कामरूपधरा सा तु कृत्वा रूपाण्य-
नेकशः । अन्तर्धानं गता यक्षी मोहयन्ती स्वमायया ॥ अश्ववर्षं विमु-
ञ्चन्ती भैरवं विचचार सा १९ ततस्त्वादशवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ।
इहा माधिसुतः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् २० अलं ते घृणया रामपापेषा
दुष्टचारिणी । यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया २१ वध्यतां ताव-
देवैषा पुरा संध्या प्रवर्तते । रक्षांभि संध्याकाले तु दुर्धर्षाणि भवन्ति
हि २२ इत्युक्तः सतुतां यक्षीमश्ववृक्ष्याभिवर्षिणीम् । दर्शयच्छब्दवेधित्वं
तां कुराध स सायकैः २३ मा रुद्धा बाणजालेन मायाबलसमन्विता । अभि-

उडदीत ती ताटका उभयतां रघुवंशजोंकडे चालली, आणि धूलिपटलरूप प्रचंड
मेघांच्या योगानें क्षणभर तिने त्या रामलक्ष्मणांना अगदीं गांधळून टाकिलें १५. तव-
नंतर मायेचें अवलंबन करून फारच मोठ्या पाषाणवर्षावानें तिने त्या उभयतांना
भरून काढिलें असतां रघुवंशज राम क्रुद्ध झाला १६. नंतर मोठ्या बाणवृष्टीच्या
योगानें रामानें तिच्या पाषाणवृष्टीचें निवारण केल आणि ती आपणाकडे धावून येऊं
लागली असतां बाणांच्या योगानें तिचे हातही तोडून टाकिले १७. तेव्हां ती हात-
तुटकी ताटका धरून जाऊन लक्ष्मणासमीप गर्जना करूं लागली असतां सुमित्रापुत्र
लक्ष्मणानें रामारामानें तिचे कान व नाक कापून काढिलें १८. तदनंतर इच्छेममाणें
रूप धारण करण्यास समर्थ असलेली ती यक्षिणी नानाप्रकारचीं रूपे धारण करून
अदृश्य झाली आणि आपल्या मायेनें रामलक्ष्मणांना मोह पाडण्याचा विचार करूं
लागली. इतकेंच नव्हे परंतु, भयंकर पाषाणवृष्टि करीत करीत ती संचारही करूं
लागली १९. तेव्हां पाषाणवृष्टीनें रामलक्ष्मण सर्व बाजूंनीं भरून जात आहेत असें
अवलोकन करून वैभवशाली माधिसुत विश्वामित्र मुनि झणाले २० “ हे रामा, आतां
तुझी दया पुरे. दुराचारिणी व पापी अशी ही यज्ञविघ्न करणारी यक्षिणी मायेनें प्रवृत्त
झाली नाही २१ तोंच क्षणत्रे संध्यासमय झाला नाही तोंच हिचा वध केला पाहिजे.
कारण, संध्यासमय झाला असतां राक्षस जिकण्याला फार जड जातात ” २२.
ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींनीं सांगितलें असतां शब्दवेधित्व दर्शविणाऱ्या त्या रामानें
पाषाणवृष्टीनें वर्षाव करणाऱ्या त्या यक्षिणीला बाणांनीं जखमून टाकिलें २३. तेव्हां,
बाणसमुदायानें जखमून गेलेली व मायाबलानें पुक्त असलेली ती यक्षिणी आपलें रूप

इन्द्राव कोकुत्स्यं लक्ष्मणं च विनेदुषी २४ तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्ता-
मशनीमिव । शरणेरोरसि विव्याध पचात च ममार च २५ तां हतां भीम-
संकाशां हृदा सुरपतिस्तदा । साधु साध्विति काकुत्स्थं-सुराभ्याप्यभि-
पूजयन् २६ उवाच परमधीतः सहस्राक्षः पुरंदरः । सुराभ्य सर्वे संहृष्टा
विश्वामित्रमथामुवच २७ मुने कौशिक भद्रं ते तेन्द्राः सर्वे महद्गणाः ।
तोम्रिषाः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे २८ प्रजापतेः कृशाश्वस्व पुत्रा-
न्सरयप्रसक्तमान् । तपोबलमृतो ब्रह्मन्राघवाय निवेदय २९ पात्रभूतश्च
ते ब्रह्मस्वस्वनुगमने रतः । कर्तव्यं सुमहत्कर्म सुराणां राजसनुना ३०
एवमुक्त्वन् सुराः सर्वे जग्मुर्हृष्टा विहायसम् । विश्वामित्रं पूजयन्वस्ततः
संख्या प्रवर्तते ३१ ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः । मूर्ध्नि राम-
जुगुप्साय इदं वचनबद्धवीत् ३२ इहाय रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ।
श्वःप्रभाते गमिष्यामस्तद्यथपदं मम ३३ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो

प्रकट करून गर्जना करीत करीत ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम आणि लक्ष्मण ह्यांच्या
अंगावर धांळून जाऊं लागली २४. तेन्ही विघुळतेप्रमाणे वेगावेगावे ती पराक्रमी
पक्षिणी जाल करून सेत आहे तोंच रामानें तिच्या वक्षस्थलावर बाण मारिला व ती
बाणांनं विद्ध झोतांस्तथीं भूमीवर पडून मरण पावली २५. ह्याप्रमाणें त्या उग्ररूपी
पक्षिणीचा वध झाल्याचें अवलोकन करून इंद्र व इतर देव “उत्तम उत्तम” समूच
ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामाची प्रशंसा करूं लागले २६. नंतर अत्यंत प्रसन्न झालेला
असा सहस्राक्ष इंद्र आणि आनंदित झालेले सर्व देव विश्वामित्रमुनींना झणाले २७
“ हे कौशिकमुने, तुमं कसकस असो. सर्व देवदण इंद्रासहवर्तमान तुझ्या ह्या कुल्यानें
संतुष्ट झाले आहेत. तूं आतां रघुकुलोत्पन्न रामाचे ठिकाणीं खराखर स्नेह दाखीव २८.
हे ब्रह्मन्, प्रजापति कृशाश्वचे वधःसामर्थ्यानें पुक्त असलेले अमोघपराक्रमी पुत्र तूं रघु-
वंशन रामाला अर्पण कर २९. हे ब्रह्मन्, तुझी शुभूचा कण्याविषयीं तत्पर असलेला
राम तुझ्या दुनाला बाज आहे आणि त्या राजकुमाराकडे देवांचें फारच मोठें कार्य
कर्तव्य आहे ” ३०. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रांना सांगून त्यांची प्रशंसा करीत करीत
सर्व देव अस्त्रशस्त्र मार्गिं चालते झाले व इतक्यांत संख्यासमयही प्राप्त झाला ३१.
देव येत्यानंतर तसटकेच्या वधनें संतुष्ट व प्रसन्न झालेले मुनिवेष विश्वामित्र रामाचे
मस्तकीं अवभाषण करून झणाले ३२ “ हे शुभदर्शना रामा, आजची राम आपण
येथेंच काढूं जमिणि उद्यां उवाडल्यावर त्या माझ्या आश्रमाला जाऊं ” ३३. ह्याप्र-
माणें विश्वामित्रमुनींचें वाकण अर्थ करून दशरथपुत्र राम आनंदित झाला आणि

[सर्गः २६]

महाराष्ट्रात्पर्यन्तमेतम् ।

१२

दशरथात्मजः । उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुप्तम् ३४ सुक-
शापं वनं तत्र तस्मिन्नेव तदाहनि । रमणीयं विदग्धराज यथा चैत्ररथ-
वनम् ३५ निहत्य तां यक्षसुतां स रामः प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः ३
उवास तस्मिन्मुनिना सहैव प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ३६ [१०३] इत्यार्षे-
भीमव्रजप्रामाणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशसः । प्रहस्य राघवं चाक्य-
मुवाच मधुस्वरात् १ परितुष्टोऽस्मि भर्तुं ते राजपुत्र महायशः । प्रीत्या
परमया युक्तो द्दाम्यन्नाणि सर्वशः २ देवासुरगणाभ्यापि सगन्धर्वोरमा-
न्भुवि । यैरभिजात्यसंसाजो बशीकृत्य जयिष्यसि ३ तानि दिव्यानि भर्तुं
ते द्दाम्यन्नाणि सर्वशः । कण्डवचक्रं महाहिर्यं तद कूस्थामि राघव ४ चर्म-
चक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च । विष्णुचक्रं तयात्युग्रमैर्ध्रं चक्रं तथैव
च ५ वज्रमखं नरभेद शैवं शूलवर्तं तथा । अखं ब्रह्मशिरश्चैव ऐपीकमपि
राघव ६ ददामि ते महाबाहो बालमन्त्रमनुत्तमम् । गदे हे चैव काकुत्स्थ

मी रात्र त्या ताटकेच्या वनामध्ये त्याने सुखाने घालविली ३४. तेव्हा, साम्युक्त-
हालेले ते वन इंद्राच्या चैत्ररथवनाप्रमाणे रमणीय होऊन त्याचदिवशीं शोभूं-
लागले ३५. सारांश, त्या ताटकानामक वक्षकानेचा रामाने वध केला असतां देव-
गण आणि सिद्धसमुदाय त्याची प्रशंसा करूं लागले आणि प्रभातसमय पास झाला
असतां विश्वामित्रमुनि ज्याला जागा करीत असत तो राम त्या वनामध्ये त्या मुनीत-
हवर्तमान राहिला ३६. स्नापमाणे महामुनिवाल्मीकिप्रणीत भीमव्रजप्रामाणेसंज्ञक आदि-
काव्यांतील बालकांडावैकीं सव्विसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २६ ॥

त्या रात्री त्या ठिकणीं वास्तव्य केल्यानंतर महाकीर्तिमान विश्वामित्रमुनि हाक्य-
पूर्वक मधुर स्वराने युक्त असे जाण रघुवंशज रामाशीं करूं लागले कीं १. " हे
महायशस्वी रामपुत्रा, तुझे कल्याण असो; मी तुझ्यावर संतुष्ट झालों आहे आणि अत्यंत
प्रसन्न होऊन तुला मी सर्व अखें देत आहे २. त्या अखांच्या साहाय्याने तूं पृथ्वी-
वरील वंधर्व आणि उरग ह्यांसहवर्तमान शत्रुभूत देवदैत्यगणांना संश्रामप्रामाणे जेरीत
आकून निक्षिपिल ३. हे रघुवंशज रामा, तुझे कल्याण असो. मी तें सर्व दिव्य अखें
व त्याचप्रमाणे दिव्य असे मोठे वक्षचक्र तुला देईन ४. तसेंच, हे वीरा, चर्मचक्र,
कालचक्र, विष्णुचक्र आणि अत्यंत उग्र असे इंद्रचक्र मी तुला देईन ५. हे पुण्यमेठा
रघुवंशज रामा, वज्राख, शैवाख, शूलवर्तनयमक अख, ब्रह्मशिरोदामक अख आणि
ऐपीकाम मी तुला देईन ६. हे महापराक्रमी रामा, कमुपम असे बक्षतक मी तुला

१०० महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

मोदकी शिखरी शुभं ७ प्रदीते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज । धर्म-
पाशमहं राम कालपाशं तथैव च ८ वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनु-
समम् । अगनी द्वे प्रयच्छामि शुष्काद्रे रघुनन्दन ९ ददामि चास्त्रं पैना-
कमस्त्रं नारायणं तथा । आग्नेयमस्त्रं ददितं शिखरं नाम नामतः १० वायव्यं
प्रथमं नाम ददामि तव चानघ । अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं
तथैव च ११ शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव राघव । कङ्कालं मुसलं
वीरं कापालमथ किङ्किणीम् १२ वधार्थं रक्षसां शानि ददाम्येतानि
सर्वशः । वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः १३ असिरलं महा-
बाहो ददामि नृवरात्मज । गान्धर्वमस्त्रं ददितं मोहनं नाम नामतः १४
प्रस्थापनं प्रशमनं दक्षि सौम्यं च राघव । वर्षणं शोषणं चैव संतापनवि-
ल्लापनं १५ मादनं चैव दुर्धर्षं कम्बुर्ध्वजं ददितं तथा । गान्धर्वमस्त्रं ददितं
मानवं नाम नामतः १६ पैशाचमस्त्रं ददितं मोहनं नाम नामतः । प्रतीच्छ
नरशार्दूल राजपुत्र महायशः १७ तामसं नरशार्दूल सोमनं च महाबलम् ।
संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज १८ सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा
देईनं आणि त्याचप्रमाणे हे कुकुत्स्थकुलोत्पन्ना, मोदकी आणि शिखरी ह्या दोन
उज्ज्वल गदा व हे पुरुषभेष्टा राजपुत्रा रामा, धर्मपाश आणि कालपाश मी तुला
देईन ७, ८. हे रघुनन्दना, वारुण पाश हे अनुपम अस्त्र आणि शुष्क व आर्द्र
अशी दोन अशनीसंज्ञक अस्त्रे मी तुला देईन ९. पैनाकास्त्र, नारायणास्त्र, अमीला
प्रिय आणि शिखर ह्या नांवांनी प्रसिद्ध असे आग्नेयास्त्र १० व मूर्ख वायव्यास्त्र,
हे निष्पाशा, मी तुला देईन. हयशिरोनामक अस्त्र, क्रौंचास्त्र, ११ आणि, हे
कुकुत्स्थकुलोत्पन्ना राघवा, दोन शक्ति मी तुला देईन. कंकाल, मुसल, उग्र असे
कापाल, किङ्किणी १२ इत्यादि राक्षसांचा वध करण्यास समर्थ असलेली हीं
सर्व अस्त्रे मी तुला देईन. नन्दन ह्या नांवांनी प्रसिद्ध असलेले मोठे वैद्याधरास्त्र १३, हे
महापराक्रमी राजपुत्रा, उत्कृष्ट खड्ग, मोहन ह्या नांवांनी प्रसिद्ध व मध्वर्षांना प्रिय असे
गोधर्वास्त्र १४, प्रस्थापन, प्रशमन, सौम्य, वर्षण, शोषण, संतापन व विलापन हीं
अस्त्रे, हे रघुवंशजा रामा, मी तुला देतो १५. मदनाला प्रिय आणि सहन करण्यास
कारण अशक्य असे मादननामक अस्त्र, मानव ह्या नांवांनी प्रसिद्ध आणि मध्वर्षांना
प्रिय असे गान्धर्वास्त्र १६ आणि मोहन ह्या नांवांनी प्रसिद्ध व पिशाचांना प्रिय असे
पैशाच अस्त्र, हे पुरुषभेष्टा महायशस्वी राजपुत्रा, तू ये १७. हे पुरुषभेष्टा राजपुत्रा,
तामस, महाबलाढ्य सोमन, दुःसह असे संवर्त, मौसल १८, सत्यसंज्ञक अस्त्र, हे महा-

मायामयं परम् । सौरं तेजःप्रभं नाम परतेजोवर्षणम् १९ सोमार्चं
 शिशिरं नामश्वाहूमर्चं मुदारुणम् । दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथमान-
 वम् २० एतान्तराम महाबाहो कामरूपान्महाबलान् । गृह्णन् परमोदारा-
 न्क्षिप्रमेव नृपात्मज २१ स्थितस्तु प्राङ्मुखा भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
 ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रशायमनुत्तमम् २२ सर्वसंग्रहणं तेषां देवतैरपि
 दुर्लभम् । तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् २३ जपतस्तु मुने-
 स्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघ-
 वम् २४ ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा । इमे च परमोदार
 किंकरास्तव राघव २५ यद्यदिच्छामि मद्रं ते तत्सर्वं करवाय वै ।
 ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्त्वा महाबलैः २६ प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः
 समालम्ब्य च पाणिना । मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यर्चोदयत् २७
 ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महाभुनिम् । अभिवाद्य महातेजा गम-
 पराक्रमी रामः, मायामयं असें एक दुसरें अस्त्र, शत्रुतेजोनाशक असें तेजःप्रभसंज्ञक
 सूर्याचें अस्त्र १९, चंद्राचें शिशिरनामक अस्त्र, अत्यंत भयंकर असें त्वादृ अस्त्र आदि
 शत्रूंचा पराजय करणारें असें भगवेदाचें भयंकर शीतेषुनामक अस्त्र, तूं ग्रहण कर २०.
 हे महापराक्रमी राजपुत्रा, यथेष्टरूप धारण करणारें असे हे महाबलाढ्य व अत्यंत
 उदार अस्त्ररूपी कृशाश्वपुत्र तूं सत्वर घे ” २१. ह्याप्रमाणें सांगितल्यावर ते मुनिश्रेष्ठ
 विश्वामित्र माझ्मुख झाले आणि अत्यंत प्रसन्न होऊन त्यांनीं रामाला अत्युत्कृष्ट असं
 अस्त्रविषयक मंत्रसमुदाय (उपवेशरूपानें) अर्पण केला २२. तात्पर्य, ज्यांचा सर्व प्रकार-
 रचा संग्रह देवांनाही दुर्लभ आहे तीं अस्त्रे त्या विप्र विश्वामित्रांनीं रघुवंशज रामाला
 त्यावेळीं अर्पण केलीं २३. सारांश. ते बुद्धिमान् विश्वामित्रमुनि त्या अस्त्रविषयक
 मंत्रांचा जप करूं लागले असतां सर्व अमूल्य अस्त्रे रघुवंशज रामासमीप मूर्तिमंत
 येऊन उभीं राहिलीं २४. नंतर मूर्तिमान् येऊन उभे राहिलेले ते सर्व अस्त्ररूप कृशा
 श्वपुत्र हात जोडून आनंदानें त्याला छगाले, “ हे अत्यंत उदार राघवा, हे आझी
 तुझे दास आलों आहोंत २५. तुझें कल्याण असो. तूं जें जें मनामध्ये आणिशील
 तें तें सर्व आझी शेंवटास नेऊं ”. ह्याप्रमाणें त्या महाबलाढ्य कृशाश्वपुत्रांनीं रामाला
 सांगितलें असतां त्याचें मन प्रसन्न झालें २६ आणि हातानें स्पर्श करून त्यांचा
 स्वीकार केल्यावर “ तुझी मंत्ररूपानें माझ्या मनामध्ये सर्वदा वास्तव्य करित जा. ”
 अशी त्या ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामानें त्यांना आज्ञा केली २७. तदनंतर मनामध्ये प्रसन्न
 झालेला महातेजस्वी राम महाभुनि विश्वामित्रांना अभिवंदन करून पुढें जाण्यास

१०२ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [वाक्यमङ्गलम्]

नायोपचक्रमे २८ [१३०] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदि
काव्ये बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः । गच्छन्नेव च ककुत्स्थो
विश्वामित्रमयाजवीत् १ मृहीतास्त्रोस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि । अस्त्राणां
त्वहमिच्छामि संहारान्मुनिपुङ्गव २ एवं ब्रुवति काकस्थे विश्वामित्रो
महातपाः । संहारान्ध्याजहाराय धृतिमान्मुञ्चतः शुचिः ३ सत्यवन्तं सत्य-
कीर्तिं धृष्टं रमसमेव च । प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ४
लक्ष्यालक्षवाचिभौ चैव हृदनाभसुनाभकौ । दशशतवक्त्रौ च दशशी-
वंशतोदरौ ५ पद्मनाभमहानाभौ बुन्दुनाभस्वनाभकौ । ज्योतिषं शकुनं
चैव नैरास्यविमलाबुभौ ६ यौगन्धर्वविनिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ७ शुचि-
बाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा । सार्विमाली धृतिमाली वृत्तिमान् रु-
चिरस्तथा ८ पिश्वः सोमनसश्चैव विधूतमकराबुभौ । परवीरं रतिं चैव
धनधान्यौ च राघव ९ कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा । जृम्भकं
सर्पनाथं च पन्थानवरुणौ तथा १० कृशाश्वतनयाभ्यामभास्वरान्कामरू-

उद्युक्त शाला २८. ह्याप्रमाणे महामुनिवाल्मीकिप्रणीतश्रीमद्रामायणसंस्कृत आदिका-
व्यांतील बालकाण्डापेकीं सत्ताविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २७ ॥

तदनंतर अस्त्रांचा स्वीकार केल्यावर प्रसन्न मुद्रें युक्त व शुचिर्भूत असलेला
तो ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम जातां जातांच विश्वामित्रमुनींना झणाला १ “ हे भगवन् , मी
अस्त्रांचा स्वीकार केला आहे व त्यामुळे मी आतां वेवांनाही अनिक्त झालो आहे;
परंतु, हे मुनिश्रेष्ठ, अस्त्रांचा उपसंहार कसा करावा हें जाणण्याची मला इच्छा आहे २.
ह्याप्रमाणे ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम बोलू लागला असतां धैर्यवान्, सदाचरणसंपन्न आणि
शुचिर्भूत अशा महातपस्वी विश्वामित्रमुनींनीं अस्त्रांचे उपसंहार रामाला सांगितले.
(आणि नंतर त्याला ते झणाले) ३ “ सत्यवान् , सत्यकीर्ति, धृष्ट, रमस, प्रति-
हारतर, पराङ्मुख, अवाङ्मुख ४, हे लक्ष्य आणि अलक्ष्य, हृदनाभ, सुनाभ,
दशशत व शतवक्त्र, दशशीर्ष व शतोदर ५, पद्मनाभ व महानाभ, बुन्दुनाभ व स्वनाभ,
ज्योतिष, शकुन, उभयतां नैरास्य व विमल ६, दैत्यनाशक, यौगन्धर व विनिद्र (हे
जम्भरूप कृशाश्वपुत्र मी तुला देत असून) ७ शुचिबाहु, महाबाहु, निष्कली, विरुच,
सार्विमाली, धृतिमाली, वृत्तिमान्, रुचिर ८, पिश्व, सोमनस, आणि हे राघवा,
उभयतां विधूत व मकर हे मी तुला देतो. शिवाय परकर, रति, धन व धान्य ९,
कामरूप, कामरुचि, मोह, आवरण, जृम्भक, सर्पनाथ आणि पन्थान व वरुण १० हे

पिण्डः । प्रसीच्छ मम यत्र ते पादभूतोसि राखव ११ वाहमित्येव काकु-
त्स्थः प्रहृष्टेनैवशात्मना । दिव्यभास्वरदेहाय मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः १२
काचदुर्गारसहसाः केचिदुमोपया स्तथा । चन्द्रार्कसदृशाः केचित्पद्मा-
जलिपुटास्तथा १३ रामं प्राज्जलवो भूत्वाऽनुवन्धुमभिराविणः । इमे स्म
नस्तार्दूल भावि किं करवाम ते १४ गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रेखन-
न्धनः । मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ १५ अथ ते रामभा-
स्वस्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्दे-
यामतम् १६ स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् । गच्छ-
श्रेवाय मधुरं स्तुतुं वचनमब्रवीत् १७ किमेतन्मेवसंकाशं पर्वतस्यावि-
दूरतः । वृक्षरूपमिति भाति परं कौतूहलं हि मे १८ दर्शनीयं मृगाकीर्णं
मनोहरमतीव च । नानाप्रकारैः शकुनेर्वल्गुभाषैरलंकृतम् १९ निःशुलाः

यथेष्ट रूप धारण करणारे व तेजोमय असलेले अस्मरूप कृशाश्वपुत्र तू थे. हे राखवा, तू
माझ्या दाशाला राख आहेस; तूसे कल्याण असो ” ११. ह्याप्रमाणे विश्वामित्रमुनींनी
सांगितले असतां “ होय ” येवढेच झणून काकुत्स्थकुलोत्पन्न रामाने प्रसन्न मनाने त्यांचा
स्वीकार केल; तेव्हां दिव्य आणि उज्ज्वल देहाने युक्त व सुखप्रद असे ते अस्मरूप कृशा-
श्वपुत्र मूर्तिमान् तेथें आले १२. सारांश, कांहीं अंधारासारिखें, कांहीं धूमसदृश आणि
कांहीं चंद्रसूर्यप्रमाणे तेजस्वी असे नव्व होऊन व हात जोडून तेथें उभे राहिले १३ आणि
ह्याप्रमाणे हातबोडून उभे राहिल्यावर ते मधुरभाषण करणारे अस्मरूप कृशाश्वपुत्र
रामाला झणाले हे पुरुषश्रेष्ठा, हे आही आलों आहोंत; आही आपलें कार्य करावें
त्याची आपण आज्ञा करा ” १४. ह्याप्रमाणे त्यांनीं प्रार्थना केली असतां “ आपण
सांप्रत यथेष्ट गमन करा आणि कार्यसमय प्राप्त झाला असतां माझ्या मनामध्यें मंत्ररूपानें
स्थित असलेले आपण मला साहाय्य करा ” १५. ह्याप्रमाणे रामाने त्यांना सांगित-
ल्यावर “ ठीक आहे ” असें झणून त्यांनीं राखाचा निरोप घेतला आणि त्या काकु-
त्स्थकुलोत्पन्न रामाला प्रदक्षिणा करून ते आल्या बाटेनें चालले होते १६. ह्याप्रमाणे
अज्ञांचें ज्ञान झाल्यानंतर रघुवंशज राम जातां जातांच महामुनिविश्वामित्रांना मधुर
आणि स्पष्ट अशा वाणीनें प्रश्न करूं लागला १७ (कीं, हे भगवन्) पर्वतावास्तव
दूर नसलेला हा मेघतुल्य वृक्षसमूह मला दिसत आहे तो कां आद्यमत्संबंधी आहे
किंवा वनसंबंधी आहे हें आपण मला सांगा; त्याविषयी माझ्या मनामध्यें पराका-
ष्ठेची उत्सुकता उत्पन्न झाली आहे १८. हा वृक्षसमूहाव दिसण्यांत उत्तम . असून
मनोहर आहे, मृगांनीं व्याव झालेला आहे आणि मधुर शब्द करणान्या प्राक-

१०४ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् । अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुस-
वचया २० सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम् । संप्राप्ता यत्र ते पापा
ब्रह्मज्ञा वृष्टचारिणः २१ तव यज्ञस्य विज्ञाय दुरात्मानो महामुने । भगवन्-
स्तस्व को देशः मा यत्र तवयाज्ञिकी २२ रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्मया वक्ष्याम्य
राक्षसाः । एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो २३ [१५३] इति
श्रीमद्रामायणं बाल्मीकीय आदिकाण्डे बालकाण्डेष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

अथ तस्याश्रमस्य वचनं परिपृच्छतः । विश्वामित्रो महातेजा व्याख्या-
तुमुपचक्रमे १ इह राम महाबाहो विष्णुर्देवनमस्कृतः । वर्षाणि सुबहूनीह
तथा युगशतानि च २ तपश्चरणयोगार्थमृवास सुमहातपाः । एष पूर्वा-
श्रयो राम वामनस्य महात्मनः ३ सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र
महातपाः । एतस्मिन्नैव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ४ निर्जित्य देव-

प्रकारच्या पक्ष्यांनीं ह्याला शोभा आणिलेली आहे १९. हे मुनिश्रेष्ठ, भाषण आतां
शरीरावर कांटा आणणाऱ्या अशा भवकर वनमार्गातून बाहेर पडलों आहोंत आणि
ह्या प्रदेशाच्या सुखीपणावरून हे आश्रमस्थान असावे असें मला वाटत आहे २०.
करितां, हे भगवन् , हे कोणाचें आश्रमस्थान आहे हे सर्व आपण मला सांगा. ज्या
ठिकाणीं ते ब्रह्मचातकी, वृष्टाचारी पापी २१ आणि दुरात्मे राक्षस आपल्या यज्ञाला
विघ्न करण्यास प्रवृत्त झाले आहेत आणि ज्या ठिकाणीं आगल्या त्या यज्ञकर्माचें संर-
क्षण व राक्षसांचा वध मला कर्तव्य आहे त्या आपल्या आश्रमाचा प्रदेश कोणता तो,
हे म्रामुने, आपण मला सांगा. हे ब्रह्मन् , हे मुनिश्रेष्ठ, हे प्रभो, हे सर्व श्रवण कर-
ण्याची माझी इच्छा आहे २२, २३. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायण-
संज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडांपैकीं अष्टाविंसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २८ ॥

नंतर प्रथम विचारणाऱ्या त्या अतर्क्य रामाचें भाषण श्रवण करून महातेजस्वी
विश्वामित्रमुनि विचारिलेल्या प्रश्नांचें उत्तर देऊं लागले १. (ते झणाले) “ हे महा-
पराक्रमी रामा, देवांना बंध अज्ञा अत्यंत महातपस्वी विष्णूने (तपश्चर्येकडे लोकांची
प्रकृति व्हावी एतदर्थ) तपश्चर्या करण्याकरितां पुष्कळ वर्षेच नव्हे परंतु शेकडों युगे
ह्या ठिकाणीं वास्तव्य केलेले आहे २. हे रामा, वामन अवतार घेण्यापूर्वी तपश्चर्या
करण्याकरितां महात्म्या विष्णूने या आश्रमाचा स्वीकार केला होता व महातपस्वी
विष्णु ह्या ठिकाणीं तपानें सिद्ध झाल्यामुळे सिद्धाश्रम झणून ह्या आश्रम प्रसिद्ध
आहे ३. ह्या आश्रमांत विष्णु तपश्चर्या करीत असतांनाच इंद्र आणि मरुद्गण ह्यांसह-
वर्तमान देवगणांना जिंकून विरोचनपुत्र बलिराजानें ४ ते इंद्रादिकांचें राज्य स्वतः

तमणान्तेन्द्रान्सहमरुद्गणान् । कारयामास तन्नाम्यं त्रिषु लोकेषु दिशुतः ॥
 यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः ५ बलेस्तु यजमानस्य देवाः साक्षि-
 पुरोगमाः । समागम्य स्वयं चैव विष्णुमृचुरिहाश्रमे ६ बलिर्वैरोचनि-
 र्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम् । असमातव्रते तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ७ ये
 चैनमभिवर्तन्ते याचितार इनस्ततः । यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रव-
 ञ्छति ८ स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः । वामनत्वं मतो
 विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ९ एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोऽसिमप्रभः ।
 अदित्या सहिता राम दीप्यमान इवौजसा १० देवीसहायो भगवान्दिव्यं
 वर्षसहस्रकम् । व्रतं ममाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ११ तपोमयं
 तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् । तपसा त्वां सुतमेव पश्यामि पुरुषोत्त-
 मम् १२ शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो । त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वा-
 महं शरणं गतः १३ तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धृतकल्मषम् । वरं
 वरय भद्रं ते वराहोसि मतो मम १४ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मरीचः

कश्यपाय आरभ केली व त्रैलोक्यामयं विख्यात असलेल्या त्या महाबलाढ्य व अति-
 प्रचंड दैत्यराजाने एक यज्ञही केली ५. परंतु, बलि यज्ञ करीत असतांना अग्निप्रभृति
 देव ह्या आश्रमामध्ये स्वतः विष्णुकडे आले आणि झणाले ६ “ हे विष्णो, विरोचन-
 पुत्र बलि उत्तम यज्ञ करीत आहे. करितां, ते व्रत संपूर्ण होण्यापूर्वी आपण आपलें
 कार्य करून घ्यावें ७. इकडल्या तिकडल्या प्रदेशांतून तेथे जाऊन जे याचक त्याच्या-
 पार्शीं जे जे मागण्याकरितां जातात ते ते सर्व तो त्यांना यथायोग्य रीतीने अर्पण करितो ८.
 ह्यास्तव, हे विष्णो, देवहिताकरितां मायेचें अवलंबन करून आपण वामनत्व स्वीकारा
 आणि आमचें चांगलें कल्याण करा ” ९. हे रामा, हे ह्याचें मागण चाललें आहे तोंच
 अमृतत्व प्रभेने युक्त आणि झणूनच तेजाने देदीप्यमान अशा भगवान् कश्यपमुनींनीं
 अद्वितीयहवर्तमान सहस्र दिव्यवर्षेपर्यंत चालविलेली तपश्चर्या समाप्त केली आणि त्या
 देवीसहवर्तमान ते वरप्रद मधुसूदनाची स्तुति करूं लागले १०, ११ कीं “ हे प्रभो,
 तपोमय, तपोराशि तपोमूर्ति व ज्ञानस्वरूप अशा तुज पुरुषभेटाला मी आचरिलेल्या
 तपाच्या योगानें अवलोकन करीत आहे १२. हे प्रभो, तुझ्या शरीराचे ठिकाणीं मी
 हें सर्व जगत् अवलोकन करीत आहे. तूं अनादि असून अतर्क्य आहेस. मी तुला
 शरण आलों आहे ” १३. ह्याप्रमाणें स्तुति झाल्यावर “ वर माग; तुमें कल्याण
 असो; तूं वराला योग्य आहेस असें मी समजतों ” झणून श्रीहरींनीं प्रसन्न होऊन पापक्षा-
 लन झालेल्या कश्यपमुनींना सांगितलें असतां १४ ते मरीचिपुत्र कश्यपमुनि झणाले “ हे

१०६ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

कथयामासीत् । अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम् १५ वरं
वरं सुग्रीवा दानुमर्हसि सुव्रत । पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम
वानव १६ आता भव यवीयास्त्वं भक्त्या सुरसुदन । शोकार्तानां तु देवानां
साक्षात् कर्तुमर्हसि १७ अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादान्ते भावि-
ष्यति । सिद्धं कर्मणि देवेश उभिष्ठ भगवन्नितः १८ अथ विष्णुर्महा-
तेजा अदित्यां समजायत । वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागतम् १९
त्रिपदानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मेदिनीम् । आकम्प्य लोका-
ह्ताकार्थी सर्वलोकाहिते रतः २० महेंद्राय पुनः प्रादाञ्जियम् बलि-
मेजमा । त्रिलोक्यं म महानेजाश्रमे शक्रवर्गं पुनः २१ तेनैव पूर्व-
माकान्त आश्रमः श्रमनागनः । मयापि भक्त्या तस्यैव वामनस्यो-
पभुम्भते २२ एनमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः । अत्र ते
पुरुषाश्चात्र हनन्त्या दृष्टचारिणः २३ अथ गच्छामहे राम सिद्धाश्रमम-
नुत्तमम् । तद्वाश्रमपदे तात तवाप्येव यथा मम २४ इत्युक्त्वा परमप्रीतो
वरपद, अग्नि, देवता आणि मी त्यांनीं प्रार्थित असा वर आपण प्रसन्न होऊन
मला द्या. सारांश, हे सुव्रत, हे भगवन्, हे निष्पाप, माझे व अर्दितांचे आपण पुत्र
व्हा १५, १६. हे दैत्यनाशक, आपण इंद्राचे कनिष्ठ बंधू व्हा आणि शोकाकुल
भालेल्या देवतां साहाय्य करा १७. आपल्या प्रसादाने हा प्रदेश सिद्धाश्रम होऊन
प्रसिद्ध होईल. हे भगवन्, ही तपश्चर्या संपूर्ण झाली आहे. करितां, हे देवाधिदेव,
आतां देवकार्याकरितां आपण येथून उठा ” १८. ह्याप्रमाणे कश्यपमुनींनीं प्रार्थना केली
असतां महानेजस्वी विष्णु अदितीचे ठिकाणीं जन्मास आले आणि वामनरूप धारण
करून ते विरोचनपुत्र बलीकडे गेले १९. नंतर त्रिलोक्य व्यापण्याची इच्छा धरून
सर्व लोकांच्या हिताविषयी तत्पर असलेल्या विष्णूंनीं बलीपार्शी त्रिपाद् भूमीची भिक्षा
मार्गीतली, त्याप्रमाणे त्या भूमीचा प्रतिग्रह केला आणि तीन पदांनीं तिन्ही लोक व्याप्त
करून २० व आपल्या सामर्थ्यानें बलीचा निग्रह करून पुनरपि त्यांनीं ते त्रिलोक्य
महेंद्राला अर्पण केले. सारांश, त्या महानेजस्वी विष्णूंनीं पुनरपि त्रिलोक्य इंद्राधीन करून
ठाकिले २१. असो, ह्या भ्रमपरिहार करणाऱ्या आश्रमामध्ये पूर्वी त्या वामनाद्वारे
धारण करणाऱ्या ईश्वरानेच वास्तव्य केले होते आणि मीही त्या वामनाच्याच प्रसा-
दाने ह्या आश्रमाचा उपभोग घेत आहे २२. विघ्न करणारे राक्षस ह्या आश्रमामध्ये
घेत असतात. करितां, हे पुरुषभेष्टा, त्या दुराचारी राक्षसांचा ह्या ठिकाणीं वध करणे
योग्य आहे २३. हे रामा, आज आपण त्या सर्वोत्कृष्ट सिद्धाश्रमाला जाऊ. ना रामा,

गृह्य रामं लक्ष्मणम् । प्रविशन्नाश्रमपदं स्वरोचत महामुनिः २५ शशीव
 भतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः २६ तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवा-
 सिनः । उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् २७ यथाहं चक्रिरे
 पुत्रां विश्वामित्राय धीमते । तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् २८
 मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावस्मिदौ । प्राञ्जली मुनिशार्दूलमुखत् स्तुत-
 न्तौ २९ अथैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुङ्गव । सिद्धाश्रमोयं सिद्धः
 स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ३० एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामृषिः ।
 प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ३१ कुमारविष तां राजिमु-
 पित्वा मुममादितौ । प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वा संध्यामुपास्य च ३२
 प्रभुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च । हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामि-
 त्रमवन्दताम् ३३ [१८६] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये
 बालकाण्ड एकोनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥

हे आश्रमस्थान जमं माझे आहे तसे तूझही आहे २५. ह्याप्रमाणे अत्यंत प्रसन्न झालेले
 महामुनि विश्वामित्र लक्ष्मणासहवर्तमान रामाला घेऊन त्या आश्रमामध्ये प्रविष्ट होऊं
 लागले असता पुनर्वसुसंज्ञक दोन ताःपानीं युक्त असलेला अश्ररहित चंद्रमा ज्याप्र-
 प्रमाणे शोभू लागतो त्याप्रमाणे ते शोभू लागले २५, २६. त्यांना अवलोकन केल्याबरो-
 बर सिद्धाश्रमनिवासी सर्व मुनींनी एकवट उठून विश्वामित्रांचे पूजन केलें २७. प्रथमतः
 विवेकी विश्वामित्रमुनींचे त्यांनी यथायोग्य पूजन केलें आणि नंतर त्याचप्रमाणे त्या राज-
 पुत्रांचेही त्यांनी आदरातिथ्य केलें २८. असो. आश्रमांत गेल्यावर एक मुहूर्तमर विभांति
 घेतल्यानंतर ते रघुनंदन शत्रुनाशक राजपुत्र हात जोडून मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना
 ह्मणाले २९ “ हे मुनिश्रेष्ठ, आपले देव वरं करो, आपण आजच दीक्षा घ्या.
 आपला यज्ञ सिद्ध होऊन ह्मणजे शेवटास जाऊन ह्या आश्रमाचे सिद्धाश्रम हे नांव
 अन्वर्थक ह्मणो आणि आपलें वचन खरें होवें ” ३०. ह्याप्रमाणे रामाने प्रार्थना
 केली असतां मन व इंद्रिये ह्यांचा निग्रह केलेल्या महातेजस्वी विश्वामित्रमुनींनी त्या
 वेळीं यज्ञदीक्षा घेतली ३१. अतो. शिवपुत्र दोन स्कंदच कीं काय असे शोभत अस-
 लेले ते राजकुमार स्वस्थांतःकरणपूर्वक त्या राजीं त्या सिद्धाश्रमामध्ये राहिले आणि
 प्रभातकाली उठल्यानंतर अतिशयच शुचि असलेल्या त्या राजकुमारांनीं मातःसंध्य
 करून आणि नियमाने कर्तव्य जो उत्कृष्ट जप तोही समाप्त करून होम घेऊन बस-
 लेल्या विश्वामित्रमुनींना वंदन केलें ३२, ३३. ह्याप्रमाणे महामुनिवाल्मीकिवर्णीत श्रीम-
 द्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतिल बालकांडापैकी एकुणतिसावा सर्व समाप्त झाला ॥ २९ ॥

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ । देशे काले च वाक्यज्ञाश्च-
 ज्ञातौ कौशिकं वचः १ भगवच्छ्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ ।
 संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत्क्षणम् २ एवंब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वर-
 माणौ युयुत्सया । सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशंसन्तुर्नृपात्मजौ ३ अयप्र-
 मृतिः शत्रुं रक्षतां राघवौ युवाम् । दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च
 गमिष्यति ४ तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ । अनिद्रं पडहो-
 रात्रं तपोवनमरक्षताम् ५ उपासाञ्चक्रतुर्वीरौ यतौ परमधन्विनौ । रर-
 क्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिन्दमम् ६ अथ काले गते तस्मिन्पठेहनि
 तयागते । सांमित्रिमज्जीद्रामो यनां भवसमाहितः ७ रामस्यैवं ब्रुवाणस्य
 त्वरितस्य युयुत्सया । प्रज्ज्वाल ततो वेदिः सांपाध्यायपुरोहिता ८
 सदर्भश्चमंशुका सममितकुसुमोच्चया । विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्ज्ज्वाल
 सर्दिजा ९ मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोसौ संप्रवर्तेत । आकाशे च महा-

ह्यप्रमाणं बंदनं केल्यानंतरं देश व काल जाणणारे आणि संभाषणामध्ये निपुण
 असलेले शत्रुनाशक राजपुत्र योग्य स्थळी आणि योग्य वेळी विश्वामित्रमुनींना
 झगले १ “ भगवन्, यज्ञसंरक्षण करण्याकरिता त्या निशाचरांचे निवारण केव्हां केले
 पाहिजे ते आपण सांगा झगजे ती वेळ ठळणार नाही ” २. ह्याप्रमाणे काकुत्स्थ-
 कुलोत्पन्न रामलक्ष्मण युद्धाच्या उत्कंठेन आज्ञा करण्याविषयी विश्वामित्रमुनींना
 त्वरा करू लागले असता त्या सिद्धाभ्रमांतील ते सर्व मुनि संतुष्ट झाले आणि
 प्रशंसापूर्वक त्या राजकुमारांना झगले ३ “ हे रघुकुलोत्पन्न राजपुत्रहो, आजपासून
 सहा दिवसपर्यंत तुम्ही रक्षण करा. ह्या मुनींनी यज्ञदीक्षा घेतली असल्यामुळे हे
 तेथपर्यंत मौन धारण करितील. (ह्याकरिता, तुमच्या प्रश्नाचे उत्तर आम्ही दिले
 आहे) ” ४. ह्याप्रमाणे त्या मुनींचे भाषण श्रवण केल्यावर त्या यशस्वी राजपुत्रांनी
 निद्रा न घेतां सहा दिवसपर्यंत एकसारखे त्या तपोवनाचे रक्षण केले ५. सारांश, ते
 भेष्ट धनुर्धारी राजपुत्र सज्ज झाले आणि सर्माप राहून त्यांनी शत्रुनाशक मुनिश्रेष्ठ
 विश्वामित्रांच्या पक्षाचे रक्षण करू लागले ६. असे चालले असता तो सहावा दिवस
 उजाडल्यावर “ तू सावधपणाने तयार रहा ” झगून लक्ष्मणाला रामांनी सांगितले ७.
 ह्याप्रमाणे युद्धाविषयी उत्सुक झालेला राम लक्ष्मणाला सांगत असतांना ब्रह्मा,
 उपद्रष्टा आणि इतरही ऋत्विज ह्यांसहवर्तमान वेदि एकाएकी प्रज्वलित होऊं लागली ८.
 तात्पर्य, ईश, चमस व सुचा आणि समिधा व पुष्पे ह्यांच्या राशी ह्यांनी युक्त
 असलेली ती वेदि विश्वामित्र आणि ऋत्विज ह्यांसहवर्तमान एकाएकी पेट पेटू

छद्मः प्रादुरासीद्भयानकः १० आचार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि दृश्यते ।
 तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ११ मारीचश्च सुबाहुश्च
 तथैरनुचरास्तथा । आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् १२ तौ
 तेन रुधिरौघेण वेदीं वीक्ष्य समुक्षिताम् । सहसाभिद्रुतो रामस्तानप-
 श्यत्ततो दिवि १३ तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः । लक्ष्मणं
 त्वभिमं प्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् १४ पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्नाक्षसाम्नि-
 धिताशनान् । मानवास्त्रसमाधृताननिलेन यथा घनान् १५ करिष्यामि
 न संदेहो नेतमहे हन्तुमीदृशान् । इत्युक्त्वा वचनं रामश्चापे संधाय वेग-
 वान् १६ मानवं परमोदारमखं परमभास्वरम् । चिक्षेप परमक्रुद्धो
 मारीचोरमि राघवः १७ स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः । संपूर्णं
 यांजनशतं क्षिप्तः सागरसंग्रहे १८ विचेतनं विधूर्णन् शीतपुबलपीडितम् ।
 निरस्तं दृश्य मार्गीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १९ पश्य लक्ष्मण शीतेषु
 लागली १९ अमो त्या यज्ञाचे अनुष्ठान समंत्रक व यथाविधि चालले आहे तोंच
 आकाशामध्ये मोठा भयंकर शब्द होऊ लागला १० आणि आकाश व्याप्त करून
 ज्याप्रमाणे मेघ वर्षाकालीं मोठी गर्जना वगैरे करितांना दृष्टीस पडतात त्याप्रमाणे माया
 मकड करणारे ते राक्षस तेथे धावून आले ११. मारीच, सुबाहु आणि त्यांचे
 अनुयायी अशा त्या भयंकर राक्षसांनी तेथे घेऊन रक्तप्रवाहांची वृष्टि केली १२.
 तेव्हा, त्या रक्तप्रवाहांने सिंचित झालेली ती वेदि अवलोकन केल्याबरोबर राम एकाएकी
 यज्ञशालेच्या भोंवती धावू लागला तों आकाशामध्ये ते राक्षस त्याच्या दृष्टीस
 पडले १३. त्या राक्षसांपैकी मारीच आणि सुबाहु हे उभयतां एकवट आपल्या
 अंगावर धावून येत आहेत असे अवलोकन करून कमलनयन राम लक्ष्मणाकडे
 पाहून झणाला १४ “हे लक्ष्मणा, पहा ! वायूच्या योगाने ज्याप्रमाणे मेघ उडून जातात
 त्याप्रमाणे त्या मांसभक्षक दुराचारी राक्षसांना मी मानवास्त्राच्या योगाने निःसंशय उडवून
 लावितों. अशा दुर्बलांचा वध करण्याला माझे मन घेत नाही ”. ज्याप्रमाणे लक्ष्मणाला सांगून
 त्या वेगवान् रामाने धनुष्याला बाण लाविला १५, १६ आणि अत्यंत श्रेष्ठ व अत्यंत
 उज्ज्वल अशा मानवास्त्राचे अभिमंत्रण करून तो बाण त्या अत्यंत क्रुद्ध झालेल्या रघुवंशज
 रामाने मारीच राक्षसाच्या वक्षःस्थलावर टाकिला १७. तेव्हा त्या श्रेष्ठ मानवास्त्राच्या
 योगाने ताडित झालेला तो राक्षस समुद्रामध्ये पुरीं शंभर योजने लांबपर्यंत फेंकला गेला १८.
 ज्याप्रमाणे शीतेपुसंशक मानवास्त्राच्या बलाने पीडित झाल्यामुळे मूर्छित झालेला तो मारीच
 राक्षस समुद्रात फेंकला जाऊन तडफडत आहे असे अवलोकन करून लक्ष्मणाला राम

११० महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

मानवं मनुर्महितम् । मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते २०
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्द्रुष्टचारिणः । राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञमा-
न्काशिराशनात् २१ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव । विगृह्य
सुमहत्क्षान्नमाभयं रघुनन्दनः २२ सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ।
शेषान्वायव्यमाशाय निजघान महायशः २३ राघवः परमोदारो मुनीनां
मुदमावहन । स हत्वा राक्षमान्सर्वान्यज्ञान् रघुनन्दनः २४ ऋषिभिः
पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा । अथ यज्ञं समाप्तं तु विश्वामित्रो
महामुनिः २५ निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् । कृताथोस्मि
महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया २६ सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं वीर महायशः ।
स हि रामं प्रशस्यैवं ताभ्यां संध्यामुपागमत् २७ [१०१३] इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

झणाला १९ “ हे लक्ष्मणा, पहा ! मनुनें प्रथम योजिलेलें हें शीतेपुंसज्ञक मानवास्त्र
झाला मोह पाडून लांव नेत आहे; परंतु, हें ह्याचे प्राण घेत नाही २०. असो. ह्या दुरा-
चारी, पापकर्माविषयीं रत, यज्ञघातकी आणि रक्तापाशन करून असणान्या निर्दय राक्षसां-
चाही आतां मी बध करितों ” २१. ह्याप्रमाणें लक्ष्मणाला सांगून आपलें हस्तला-
घव दर्शवीतच कीं काय रघुनंदन रामानें अतिशय प्रचंड असें आप्तेवास्त्र सत्वर धारण
करून २२ सुबाहुनामक राक्षसाच्या बक्षःस्थलावर फेंकिलें असतां त्या अस्त्रानें ताडित
झालेला तो राक्षस भूमीवर पडला. असो. नंतर अत्यंत उदार अशा त्या महायशस्वी
रघुवंशज रामानें वायव्यास्त्र घेऊन इतर राक्षसांचा बध केला असतां त्या सिद्धा-
श्रमनिवासी मुनींना आनंद झाला. ह्याप्रमाणें रघुनंदन रामानें त्या सर्व यज्ञघा-
तकी राक्षसांचा बध केला असतां २३, २४ विजयसमयीं पूर्वी ऋषींनीं ज्याप्रमाणें
इंद्राचें पूजन केलें त्याप्रमाणे त्या सिद्धाश्रमनिवासी मुनींनीं त्याचें पूजन केलें. असो.
नंतर यज्ञ समाप्त झाल्यावर महामुनि विश्वामित्र २५ सर्व प्रवेश पीडारहित झाल्याचें
अवलोकन करून काकुत्स्थकुलोत्पन्न रामाला झणाले “ हे महाबाहो, माझा मनोरथ
सिद्धास गेला. मरुचेणें झणणें तूं शेवटास नेलेस २६ आणि, हे महायशस्वी वीरा, ह्या
आश्रमाचेंही तूं सिद्धाश्रम हें नांव सत्य करून दाखविलेस ”. ह्याप्रमाणें रामाची प्रशंसा
केल्यावर ते विश्वामित्रमुनि त्यांच्यासहवर्तमान संध्यावंदन करूं लागले २७. ह्याप्रमाणें
महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंस्कृत आदिकाव्यांतील बालकांडांपैकीं तिसरा
सर्ग समाप्त झाला ॥ ३० ॥

संध्यावंदन झाल्यानंतर ज्याच्या मनांतील उद्देश शेवटास गेला आहे असे ते आनंदित

अथ तां रजनीं, तत्र कृतार्थी रामलक्ष्मणौ । ऊचतुर्मुदितौ वीरौ मह-
 हेनान्तरात्मना १ प्रभातायां तु शर्वर्या कृतपौर्वाहिकक्रियौ । विश्वामि-
 त्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः २ अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव
 पावकम् । ऊचतुः परमोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ३ इमौ स्म मुनिशा-
 र्वूल किंकरो ममुपागतौ । आज्ञापय मुनिश्रेष्ठ शासनं करवाव किम् ४
 एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्व एव महर्षयः । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वच-
 नमब्रुवन् ५ मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति । यज्ञः परमधर्मिष्ठ-
 स्तत्र यास्यामहे वयम् ६ त्वं चैव नरशार्वूल सहास्रभाभिर्गमिष्यसि ।
 अद्भुतं च धनुर्गत्वं तत्र त्वं द्रुह्यमर्हसि ७ तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदासि
 दैवतैः । अप्रमेयबलं घोरं मत्से परमभास्वरम् ८ नास्य देवा न गन्धर्वा
 नासुरा न च राक्षसाः । कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ९
 धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञामन्तो महाक्षिनः । न शेकुरारोपयितुं राज-
 पुत्रा महाबलाः १० तद्धनुर्नरशार्वूल मैथिलस्य महात्मनः । तत्र द्रक्ष्यसि
 झालेले वीर रामलक्ष्मण त्या राज्ञी सुप्रमत्त अंतःकरणाने त्या आश्रमांमध्ये राहिले १
 आणि राज्ञे उजाडल्यावर पूर्वाह्नसंधीं खानसध्या आटोपून ते उभयतां, विश्वामित्र
 आणि इतरही ऋषि त्यांच्या समीप गेले २. नंतर अग्निमाणें देदीप्यमान असलेल्या
 मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना अभिवंदन करून ते मधुर भाषण करणारं रामलक्ष्मण अत्यंत
 उदात्त वाणीने विश्वामित्रमुनींना ह्मणाले ३ “ हे मुनिश्रेष्ठ, हे आझी दास आलों
 आहोंत. आतां, हे मुनिश्रेष्ठ, आझी आपली काय आज्ञा शक्य अस न्यावी ह्मण
 आहोंत ” ४. ह्मणमाणें त्यांनीं भाषण केलें असतां विश्वामित्रांना पुढाकार देऊन ते ऋषि
 रामाला ह्मणाले ५ “ हे पुरुषश्रेष्ठ, मैथिलाधिपति जनक राजाच्या घरीं अत्यंत धर्म-
 युक्त असा यज्ञ होणार असून तिकडे आझी जाणार आहोंत ६. ह्मणतव, हे पुरुष-
 श्रेष्ठ, तूंही आज्ञासहवर्तमान तेथें चल आणि तें अद्भुत श्रेष्ठ धनुष्य त्या ठिकाणीं तूं
 अवलोकन कर ७. हे पुरुषश्रेष्ठ रामा, देवरातनामक जो पूर्वीचा जनक राजा होता
 त्याचा यज्ञ सुखें असतांना अत्यंत उज्ज्वल आणि अतर्क्य सामर्थ्यानें युक्त असें तें घोर
 धनुष्य देवांनीं यज्ञमंडपामध्ये त्याला विलेंलें आहे ८. देव, गंधर्व, दैत्य आणि राक्षस
 ह्मणिकों कोणीही त्या धनुष्याला प्रत्यंचा चढविण्यास समर्थ नाहींत; मग मानव तर
 सर्वप्रकारें समर्थ नाहींतच नाहींत ९. महाबलाढ्य राजपुत्रांनीं व राजांनीं त्या धनु-
 ष्याचें वीर्य जाणण्याकरितां त्याला प्रत्यंचा चढविण्याची खटपट केली. परंतु, ते समर्थ
 झाले नाहींत १०. हे पुरुषश्रेष्ठ ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामां, त्या महात्मा मैथिलाधिपतीचें

११२ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

काकुत्स्थ यज्ञं च परमाहुतम् ११ तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं
धनुः । याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदेवतैः १२ आयागभूतं वृषतेस्तस्य
वेश्मनि राघव । अर्धितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागुरुगन्धिभिः १३ एवमुक्त्वा
मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा । सर्पिसंघः स काकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदे-
वताः १४ स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमाद्दहम् । उत्तरं
जाङ्गवीतीरं हिमवन्तं शिलाञ्चयम् १५ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः
स तपोधनः । उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रम १६ तं व्रजन्तं
मुनिवरमन्वगावनुमारिणाम् । शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् १७
मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः । अनुजग्मुर्महात्मानां विश्वामित्रं
तपोधनम् । निवर्तयामास ततः सर्पिसंघः सपक्षिणः १८ ते गत्वा दूर-
मध्वानं लम्बमाने दिवाकराणामं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले ममाहिताः १९

ते धनुष्य आणि अत्यंत अद्भुत यज्ञ तू अवलोकन करशील ११. यज्ञामध्ये देव
प्रसन्न झाले असता त्या मैथिलाधिपतीने यज्ञाचे फल स्खणून ते उत्कृष्ट धनुष्य त्यांचे
पाशी मागितले क त्याप्रमाणे शंकरासहवर्तमान सर्व देवांनी ते सुनाभ (कणजे उत्कृष्ट
प्रकारच्या मुष्टिवधनस्थानांने युक्त असलेले) धनुष्य त्याला अर्पण केले १२. तेव्हापासून,
हे रघुवंशज रामा, त्या राजाच्या गृहामध्ये त्या यज्ञदेवतांच्या स्थानी असलेल्या धनुष्याचे,
नाना प्रकारची गंधे आणि अगुरुगंधांनी युक्त असलेले धूप, ह्यांच्या योगाने पूजन
होत असते १३. ह्याप्रमाणे रामाला सांगितल्यावर मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांनी ककु-
त्स्थकुलोत्पन्न रामलक्ष्मण आणि ऋषिसमुदाय ह्यांसहवर्तमान, वनदेवतांचा निरोप
घेऊन, प्रयाण केले १४. “ तुमचे कल्याण असो. माझा मनोरथ सिद्धीस गेला आहे
आणि मी आतां ह्या सिद्धाश्रमांतून निघून जाण्हीच्या उत्तर तीरीं असलेल्या हिमा-
लय पर्वतावर जात आहे ” १५ असे वनदेवतांना सांगून ते कुशिकवंशज तपोधन
विश्वामित्र मुनिश्रेष्ठ उत्तर दिशेला जाण्याच्या उद्देशाने चालू लागले १६. ह्याप्रमाणे
ते मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्र जाऊ लागले असता त्यांचे अनुयायी जे इतर ब्रह्मवेत्ते मुनि
त्यांच्या यज्ञपात्रांनी वंगरे भरलेले शंभर गाडे त्यांच्या मागोमाग गेले. (सारांश, अग्नि-
होत्राचे वंगरे शंभर गाडे सामान बरोबर घेऊन विश्वामित्रानुयायी ब्रह्मवेत्ते मुनि
त्यांच्या मागोमाग गेले) १७. इतकेच नव्हे तर त्या सिद्धाश्रमात राहणारे मृग
व पक्षी ह्यांचे समुदायही त्या महात्म्या सिद्धाश्रमनिवासी मुनीबरोबर तपोधन विश्वा-
मित्रमुनींच्या मागोमाग गेले. परंतु, ऋषिसमुदायासहवर्तमान जात असलेल्या विश्वा-
मित्र मुनींनी त्या पक्ष्यांना वंगरे परत फिरविले १८. असो. बराच रस्ता चालून

[सर्गः ३१]

यद्गाराद्रुतात्पर्वसमेतम् ।

११३

तस्मिन्नेते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशयाः । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरभि-
तौजसः २० रामोपि महामौमित्रिर्मुनींस्वानभिपूज्य च । अन्नतो निषसा-
दाथ विश्वामित्रस्य धीमतः २१ अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं तपो-
धनम् । पश्यच्छ मुनिर्भार्तुं कौतूहलसमन्वितम् २२ भगवन्को मयं देशः
समुद्भवनशोभिवः । श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः २३ नोदितो
रामवाक्येन कथयामास सुमतः । तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महा-
तपाः २४ [१०३६] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाण्डे बाल-
काण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मणोनिर्बहनासीत्कुशो नाम महातपाः । अङ्घ्रिष्ठव्रतधर्मज्ञः सज्ज-
नशतिपूजकः । स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुमहाबलान् । वैदुष्या
जनयामास चतुरः सदृशास्तुनाम् २ कुशस्य कुशनाभं च असूतैरजसं
वसुम् । दीमियुक्तामहोत्तमाहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ३ तान्वाच कुशः

गेल्यावर सूर्य कलला असतां त्या मुनिगणांनीं सावध राहून शोणा नामक नवीच्या तीरीं
वास्तव्य केलें ११. नंतर सूर्यास्त होऊं लागला असतां त्या मुनींनीं ज्ञान केलें आणि
अग्निहोत्रहोम आद्योपन्यावर विश्वामित्रमुनींवा अग्रणीत्व वेऊन ते अपरिमित-
तेजस्वी मुनि तेथें बसले २०. तेव्हां लक्ष्मणामहवर्तमान रामही त्या मुनींना अभिबंदन
करून विवेकी विश्वामित्रमुनींच्या समोर बसला २१. ह्याप्रमाणें सर्वजण बसल्यानंतर
मुनिश्रेष्ठ तपोवत विश्वामित्रांना महातेजस्वी रामांनं “ हे भगवन्, समुद्भवनां
शोभित अमलेशा हा प्रदेश कोण ? तें श्रवण करण्याची माझी इच्छा आहे. ‘ हे मुनि-
श्रेष्ठ, आपलें देव वरं करा; सावित्रीची व पार्वी हकीकत आपण मला कथन करा ”
असं प्रश्न केला २२, २३ व ह्याप्रमाणें रामांनं प्रार्थना केली असतां त्या सदृशचरित्रसं-
पन्न महातपस्वी विश्वामित्रमुनींनीं ऋषींमध्ये त्या देशासंबंधी सर्व कांहीं कथन
केलें. २४ ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील
बालकांडावैकी एकतिसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ ३१ ॥

सज्जनानां मान देणारा, निर्मल तपश्चर्या करणारा आणि धर्मवेत्ता असलेला महा-
तपस्वी कुश हाणून मोठा ब्रह्मपुत्र पूर्वी होऊन गेला १. त्या महामुन्याने क्षात्रधर्म
वृद्धिगत होण्याची इच्छा धरून कुलीन आणि आचरणाचे शुद्ध अशा विदर्भरा-
जाच्या कन्येचे ठिकाणीं फारच मोठे बलिष्ठ, वैदुष्यमान आणि मोठे उत्साही असे
कुशांब, कुशनाभ, असूतैरजस आणि वसु ह्या नांवाचे आपणासांगिले चार पुत्र उत्पन्न
केले २, ३. पुढें त्या धर्मिष्ठ व सत्यवचनी पुत्रांना “ हे पुत्रहो, प्रजापालन करा; हाणजे

११४ महामुनिबाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

पुराण्यभिधान्मत्स्ववादिनः । क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्क-
लम् ४ कुशास्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकमन्त्रमाः । निवेशं चक्रिरे
सर्वे पुराणां नृवशास्तदा ५ कुशाम्बस्तु महानेजाः कौशाम्बीमकरोत्पु-
रीम् । कुशनामस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ६ असूर्तरजसो नाम
धर्मरक्षणं महामतिः । चक्रे पुरवरं राजा वसुनाम गिरिव्रजम् ७ एषा
वसुमती नाम वनोन्तस्य महात्मनः । एतं शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते सम-
न्ततः ८ सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुता ययौ । पञ्चानां शैलमुख्यानां
मध्ये मालेव शोभते ९ सैषा हि मागधी राम वसंस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुश्रेया सस्यमालिनी १० कुशनामस्तु राजर्षिः
कन्याशतमन्त्रमम् । जनयामास धर्मात्मा धृताच्यां रघुनन्दन ११ तास्तु
यै रनशालिन्व्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः । उद्यानभूमिभागस्य प्रावृषीव शत-
हृदाः १२ गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यस्तु राघव । आभोदं परमं
तुष्टांला मोठे पुण्य लागेल १३ असे तो कुश हणाला असतां ४ त्याचे भाषण भवण
करून त्या पुरुषश्रेष्ठ व लोकोत्तर अशा सर्व चारही पुत्रांनीं नगरे वसविलीं ५. महा-
तजस्वी कुशांवासे कौशांबी नगरी वसविली; धर्माच्या कुशनामाने महोदयनामक
नगराची स्थापना केली ६; महामति असूर्तरजसाने धर्मरक्षण वसविले आणि वसु-
नामाने गिरिव्रजनामक श्रेष्ठ नगर स्थापिले ७. ते जे गिरिव्रजनामक नगर तीच त्या
महात्मा वसुराजाची (सांप्रत) वसुमती हणून प्रसिद्ध असलेली नगरी होय.
ह्या नगरीच्या आसमंतातुमागीं हे पांच श्रेष्ठ पर्वत शोभत आहेत ८ आणि समा-
गधी हणून प्रसिद्ध असलेली जी रम्य नदी मगधदेशामध्ये वहात गेलेली आहे ती
ह्या पांच श्रेष्ठ पर्वतांमध्ये मालेप्रमाणे शोभत आहे ९. हे रामा, ती ही त्या महा-
त्मा वसुराजाची मागधी (हणून प्रसिद्ध असलेली शोणा) नदी होय. ही नदी
पूर्वेकडे वहात जाणारी आहे. हिच्या दोन्ही तीरांवरील प्रदेश चांगला सुपीक आहे
व त्यामुळे हिच्या तीरांवर धान्याची समृद्धि आहे १०. हे रघुनंदना,
धर्माच्या कुशनाम राजर्षीला सर्वोत्कृष्ट अशा शंभर कन्या धृताचीनामक
अश्रुंच्या ठिकाणीं झाल्या ११. पर्जन्यकालीं मेघमंडलांतून बाहेर पड-
णाऱ्या प्रतिषिद्धताच कीं काय अशा त्या रूपवती व उत्तम प्रकारचे अलंकार
धारण केलेल्या तरुण कन्या एकदां उपवनामध्ये गेल्या आणि उत्तम प्रकारच्या
आभरणांनीं भूषित होऊन गायन, नृत्य व वादन करितां करितां, हे रघुवंशजा रामा,
त्या पराकाष्ठेच्या आनंदांत निमग्न झाल्या १२, १३. सारांश, पत्न्येक अवयव सुंदर

जम्बुवराभरणभूषिताः १३ अथ ताश्चाकर्मवर्गिण्यो रूपेणाप्रविमा भुवि ।
उपानभूमिमागम्य तारा इव वनान्तरे १४ ताः सर्वा मुखसंपन्ना रूप-
यावनसंपुताः । दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् १५ अहं
वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ । मानुषस्यज्यतां मावो दीर्घमायु-
रवाप्स्यथ १६ चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः । अक्षयं यौवनं
प्राप्ता अमर्यम् भविष्यथ १७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरङ्घ्रिद्वयकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमयाब्रवीत् १८ अन्तश्चरन्ति मृतांतां
सर्वेषां सुरमन्तम । प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमर्थमवमन्यसे १९ कुशना-
भक्त्या देव समस्ताः सुरमन्तम । स्थानावधावधितुं देवं रक्षामस्तु तपो
वयम् २० मा मूढ कालो दुर्मधः पितरं सत्यवादिनम् । अन्मन्य स्वध-
र्मेण स्वयंवरमुरारूपहे २१ पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं च सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति २२ तासां तु वचनं श्रुत्वा
असत्यामूढ पृथ्वीमध्ये रूपान् अप्रतिम असलेल्या त्या कन्या उपवनामध्ये आल्या असतां
मेवामध्ये असलेल्या चांदण्यांप्रमाणे चमकू लागल्या १४. तेव्हा सौंदर्य आणि पौवन
ह्यानी एक असलेल्या त्या गुणसंपन्न सर्व कन्यांना अवलोकन करून सर्वात्मक वायु
त्यांना ह्जाला १५ “ तुझांवर माझे मन गेलें आहे. करितां, तुझी सर्वजणी माझ्या
भार्या व्हा, ह्जणजे मनुष्यत्वाचा त्याग होऊन तुझाला दीर्घ आयुष्य प्राप्त होईल १६.
विशेषतः मनुष्यांमध्ये यौवन हें नेहमीं अमदीं चंचलच असतें. तस्मात्, तुझी अक्षय
यौवन प्राप्त करून घेऊन अमर व्हा ” १७. ह्याप्रमाणे त्या महापराक्रमी वायूचें
भाषण श्रवण केल्यावर त्याच्या भाषणाचा उपहास करून त्या शंभर कन्या त्याला
ह्जाल्या १८ “ हे सुरभ्रेष्टा, तूं प्राणिमात्रामध्ये संचार करणारा आहेस आणि
आही सर्वही तुझा प्रभाव जाणणाऱ्या आहोंत. तस्मात्, तूं उगीच आमची अवहेलना
कशाकरितां करीत आहेस ? १९. हे देवा, आही कुशनाभाच्या कन्या आहोंत आणि
हे सुरभ्रेष्टा, (आमचा उपमर्द करण्यास प्रवृत्त झालेल्या तुझ्यासारख्या) देवालाही देवत्वा-
पासून ज्युत करण्यास आही समर्थ आहोंत; परंतु, आही तपाचें रक्षण करीत आहोंत.
(शापविला असतां तपाचा क्षय होईल ह्जणून आही ती मोठ मनांत आणीत नाहीं) २०.
हे दुर्बुद्धे, सत्यवादी पिऱ्याचा अवमान करून विषयवासना उत्कट झाल्यामुळे स्वेच्छेनें
पति वरण्यास आही प्रवृत्त व्हावें अशा प्रसंग आमच्यावर कधीही न येवो २१. अरे,
पिता हा आमचा प्रभु असून आमचें परम दैवतही तोच आहे. ह्यास्तव, ज्या कुल-
शाला आमचा पिता आहोता व्हेईल तो आमचा भर्ता होईल ” २२. हें त्या

११६ महामुनिवाल्मीकिप्रणीतं रामायणम् । [बालकाण्डम् ।]

हरिः परमकोपनः । प्रविश्य सर्वगात्राणि वमज्ज भगवान्ममः २३ ताः कन्या वायुना ममा विविशुर्नृपतेर्गृहम् । प्रविश्य च सुसंभ्रान्ताः सलज्जाः सान्द्रलोचनाः २४ स च ता दधिता ममाः कन्याः परमशोभनाः । दृष्ट्वा दीनास्तदा राजा संभ्रान्त इवमब्रवीत् २५ किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममर्दमन्यते । कुज्जाः केन कृताः सर्वाश्चेष्टन्यो नामिभाषथ २६ एवं राजा विनिःश्वस्य समार्थं मंदधे ततः २७ [१०६३] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुरानाभस्य धीमतः । शिरोमिश्रणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत । वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति । अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते २ पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्देन वयं स्थिताः । पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्येत तव ३ तेन पापानुबन्धेन कन्यांच भाषण श्रवण करून मगवान् समर्थ वायु पराक्रमेचा क्रुद्ध झाला आणि त्या कन्यांच्या सर्व गात्रांमध्ये प्रविष्ट होऊन त्याने त्यांना मोडून टाकिल्या २३. ह्याप्रमाणे वायूच्या योगाने अंगमंग झालेल्या त्या कन्या राजाच्या परांत प्रविष्ट झाल्या आणि प्रविष्ट झाल्यावर मनामध्ये अतिशयच गोंधळून गेलेल्या त्या कन्या लज्जित होऊन डोळ्यांमध्ये अश्रु आणू लागल्या असतां २४ स्वतःला प्रिय आणि फारच सुंदर अशा त्या कन्या भद्र व खणूनच दीन झालेल्या अवलोकन केल्याबरोबर राजा गोंधळून जाऊन त्यांना ह्मणाला २५ “ मुलींनो, हें काय तें सांगा. धर्माचे अतिक्रमण कोण बरे करित आहे ? (तें मला कळू या.) तुझां सर्वांना कुनड्या कोणी करून टाकिल्या व तुझी विवळत असून माझ्याशीं कां भाषण करित नाहीं ? (हें मला सांगा) ” २६. ह्याप्रमाणे त्यांना विचारून व दुःखाचा झुस्कारा टाकून त्यांचे उदर ऐकण्याकरितां राजा एकाम चित्त करून बसला २७. ह्याप्रमाणे महामुनि-वाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकी अतिसादा सर्ग समाप्त झाला ॥ ३२ ॥

त्या विचारी कुशनाभाचें तें भाषण श्रवण केल्यावर त्याच्या चरणीं मस्तक ठेवून त्या शंभर कन्या त्याला ह्मणाल्या १ “ हे राजा, सर्वात्मकवायु, पापमार्माचे अवलंबन करून आझांवर बलात्कार करण्याची इच्छा करित आहे; तो धर्माकडे लक्ष देत नाही २. तुझे कल्याण असो. आझी पित्याच्या अधीन आहोंत. पतीचा स्वीकार करण्याविषयी आझी स्वतंत्र नाहीं. करितां, तूं आमची पित्यापाशीं मागणीकर आणि तो जर आझांला तुला अर्पण करील तर आझी तुझा होऊं ३ असें आझी सर्वही त्याला

वचनं न प्रतीच्छता । एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म बाधुनामिहता ब्रूयन् ४
तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः । प्रत्युवाच महातेजाः कन्या-
शतमनुसमम् ५ क्षान्तं क्षमावतां पुण्यः कर्तव्यं सुमहत्कृतम् । ऐकमत्य-
मुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ६ अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य
वा । दुष्करं तच्च वै क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ७ यादृशी चः क्षमा पुण्यः
सर्वासामविशेषतः । क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञाश्च पुत्रिकाः ८
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विहितं जगत् । विसृज्य कन्याः काकुत्स्थं
राजा त्रिदशधिक्रमः ९ मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः । देशे
काले च कर्तव्यं सहजे प्रतिपादनम् १० एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम
महाद्युतिः । ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ११ तपस्यन्त-
मृषिं तत्र गन्धर्वी पर्थुपासते । सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा १२
क्ष्मा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा । उवास काले धर्मिष्ठा तस्या-
सामेत असतांना आमच्या सांगण्याची परवान करणाऱ्या त्या मापबुद्धि वायूने आह्मां-
वर पराकाष्ठेचा घाला घातला ” ४. हे त्यांचे भाषण श्रवण करून तो महातेजस्वी
महाधार्मिक राजा आपल्या उत्कृष्ट शंभर कन्यांना ह्मणाला ५ “ मुलींनों, क्षमाशी-
लांना योग्य जी क्षमा ती तुम्ही एकमत करून केलीत आणि माझ्या कुलाकडे दृष्टि
विलीत हे तुम्हीं फारच मोठे कृत्य केलेंत ६. स्त्रियांना आणि त्याचप्रमाणे पुरुषां-
नाही क्षमा हे भूषण आहे आणि विशेषतः दयाचे ठिकाणीं तुम्ही क्षमा दाखविलीत
हे तर तुम्हीं फारच दुष्कर कर्म केले आहे ७. हे मुलींनों, जशी तुमचे ठिकाणीं क्षमा
आहे तशीच सर्वांचे ठिकाणीं असो. कारण, हे कन्यांनों, दान, सत्य, यज्ञ ८, यश, व
धर्म ह्या सर्वांचा अंतर्भाव क्षमतेच होत असून क्षमाच ह्या जगताला मुख्य आधार
आहे ” ८. हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, ह्याप्रमाणे त्या कन्यांची समजूत करून व त्यांना
निरोप देऊन तो देवतुल्यपराक्रमी व मसलती राजा योग्य ठिकाणीं योग्य वेळीं
आणि योग्य वराला आपल्या कन्या देण्याविषयीं मंत्र्यांसहवर्तमान विचार करूं
लागला ९, १०. ह्याच वेळीं महातेजस्वी, ऊर्ध्वरेते आणि सदाचरणसंपन्न
पसे एक चूलिनामक महर्षि ब्रह्मप्राप्तिविषयक तपश्चर्या करीत होते ११ आणि
तुम्हां देव बरे करो, हे रामा, ऊर्मिलेची कन्या सोमदानामक गंधर्वी आपणावर
अनुग्रह होण्याविषयीं त्या तपश्चर्या करणाऱ्या ऋषींची सेवा करीत होती १२.
सारांश, नव्यतापूर्वक सेवेमध्यें तत्पर राहून ती धर्मनिष्ठ गंधर्वी ऋषिसंनिध राहिली असाती
ते महर्षि गुरु त्यावेळीं तिच्यावर संतुष्ट झाले १३ आणि, हे रघुनंदना, तिचे कल्याण